

Boğaziçi Yayınları

İNCELEME

ORHUN ABİDELERİ

Prof. Dr. Muharrem ERGİN

1. ORHUN ABİDELERİ

Orhun abideleri

Orhun abideleri, Orhun nehrinin kıyılarında, günümüzde Kazakistan ve Moğolistan sınırlarında yer alan, 8-9 yüzyıllarda yazılan ve kazınan bir dizi taş yazıdır. Bu yazılar, Orhun Türklerinin sosyal, siyasi ve kültürel hayatını, devlet yapısını, savaşları ve dinlerini anlatmaktadır. Yazıların büyük kısmı, günümüzde Kazakistan'da bulunan Orhun abidelerinde yer almaktadır.

Orhun abideleri

Orhun abideleri, Orhun nehrinin kıyılarında, günümüzde Kazakistan ve Moğolistan sınırlarında yer alan, 8-9 yüzyıllarda yazılan ve kazınan bir dizi taş yazıdır. Bu yazılar, Orhun Türklerinin sosyal, siyasi ve kültürel hayatını, devlet yapısını, savaşları ve dinlerini anlatmaktadır. Yazıların büyük kısmı, günümüzde Kazakistan'da bulunan Orhun abidelerinde yer almaktadır.

45. BASKI

ORHUN ABİDELERİ

Prof. Dr. Muharrem Ergin

Boğaziçi
Yayınları

Boğaziçi Yayınları No: 95

Kırkbeşinci Baskı

Ağustos 2011

İstanbul

Boğaziçi Yayınları A.Ş.

Prof. Kazım İsmail Gürkan Cad. Ortaklar Han

No: 12 Kat:1 Cağaloğlu-Fatih/İstanbul

Tel: 0212 520 70 76

Faks: 0212 526 09 77

www.bogaziciyayinlari.com.tr

bogazici@bogaziciyayinlari.com.tr

ISBN: 975-451-017-4

Baskı:

Seçil Ofset Ltd. Şti.

100. Yıl Mah. Mas-sit Matb. Sitesi 4. Cadde No: 77

Bağcılar-İstanbul

Tel: 0.212 629 06 15 (pbx) Fax: 0.212 629 20 20

www.secilofset.com.tr

BU KİTAP

Bu kitap Türk Tarihi ve edebiyatının en eski temelidir. Bu kitap aynı zamanda Boğaziçi Yayınları'nın neşrettiği ilk kitaptır. Bugün ise elinizde bu kitabın 27 ncı baskısını tutuyorsunuz. Yayınevi olarak müteşekkirimiz.

Yayınevimiz bu baskıyı itina ile ve aslına nokta virgül sadık kalmak üzere yenilenmiştir. 60 gr. Enzo kâğıt kullanılmış, resimler renklendirilmiştir.

En mühimmi de, rahmetli Prof. Dr. Muharrem Ergin'in hayrulahalefi ve hocası gibi bir "Orhun Abideleri" uzmanı olan Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya bu baskıyı gözden geçirerek Göktürkçe metinlerle bugünkü dildeki metinleri karşılıklı sayfalar haline getirmiş, böylelikle öğrenciler açısından büyük bir pedagojik kolaylık sağlanmıştır.

Böylece, Türk okullarında haklı olarak pek büyük bir ilgi gören bu ilmî eser, lâayık olduğu mükemmeliyete kavuşturulmuştur. Sayın Sertkaya'ya ve dizgide titizlik gösteren arkadaşlarına teşekkürlerimizi sunarız.

PROF. DR. MUHARREM ERGİN
(Hayatı ve eserleri)

Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA

Muharrem Ergin, Haydar Ergin ile Naime (nüfus kaydında Hanım) Ergin'in oğlu olarak 1339/1923'te Ahıska vilâyetinin Ahılkelek kazasına bağlı Gögye köyünde doğdu. 1920'li yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin sınırları içerisinde kalan bu bölgede yaşayan Türkler kendilerine **T e r e k e m e** veya **K a r a p a p a k** adını vermişlerdir. Ancak Türkiye'de "Mesket Türkleri" adı ile tanınmaktadırlar.

Timür devrinde Semerkand'dan göçen bu Türkler iki yüzyıl kadar İran'da *Sulu düz* > *Sulduz* bölgesinde yaşamışlar sonra Ahıska vilâyetine gelmişlerdir. İşte Muharrem Ergin bu Terekeme Türklerinin beylerini teşkil eden **K e m a l o ğ u l l a r ı** adlı bir âileye mensuptur. Osmanlı idaresi bu beyler âilesine fermanla beylik de vermiştir.

Terekeme Türkleri 19. yüzyılın sonlarında kendilerini Türk-Ermeni mücadelesinin içerisinde buldular. Birinci Dünya Savaşı esnasında bu Türk-Ermeni mücadelesi en had safhaya ulaştı ve savaştan sonra sınırlar belirlendiğinde sınırın Sovyet tarafında kalan Terekemeler artık bu topraklarda kalmanın güvenilir ve doğru olmadığını görerek Türkiye'ye göç etmeye karar verdiler.

Daha önceleri kışın Türkiye'de Kars civarında, yazın Ahıska vilâyetinde yaşayan ve hayvancılıkla geçinen Kemaloğulları, küçük Muharrem'in doğumundan üç yıl sonra Türkiye'ye temelli göçü gerçekleştirmişlerdir. Devlet bu beyler ve reayasına Türkiye'de yerleşim bölgesi olarak Muş vilâyetinin Bulanık kazasını seçmiştir. Muharrem Ergin'in sülâlesinin Gögye'den Bulanık'a göçleri bir buçuk yıl kadar sürmüş ve 1926 yılında tamamlanmıştır. Göç eden dört kabile mensubudur. Altı kabilenin mensupları ise orada kalmıştır.

Muharrem Ergin'in âile arasındaki adı Behram'dır. Yaşlılar onun kendi aralarında Behram diye çağırırlar. Ancak nüfus kaydında adı Muharrem Ergin'dir.

Ergin âilesi 11 çocuklu kalabalık bir âiledir. Babası Haydar'ın ilk eşi Zöhre'den İbrahim, Mahyıldız, Celîl, Kamil ve Enver adlı beş çocuğu olmuştur. İbrahim ve kız kardeşi Mahyıldız âilenin Gürcistan'da kalan tarafında yaşadılar. İbrahim Veteriner Profesör oldu. İbrahim ağabeyi ve Mahyıldız ablası vefat etmişlerdir.

Annesi Naime'nin ilk eşi Ali'den Bahri ve Mihriban adlı iki çocuğu vardı. Sonra babası Haydar ile annesi Naime evlendiler ve bu evlilikten de Bahri, Yıldız, Muharrem ve Fahrettin doğdu.

Muharrem Ergin ilk tahsilini Bulanık İlk Okulu'nda yapmıştır. İlk okulu bitirince en yakın yer olan Muş vilâyeti merkezinde orta okul açılmış, böylece Muharrem Ergin orta tahsiline devam etmek fırsatını bulmuştur. Orta okul sıralarında bu sefer lise ihtiyacı hasıl olmuş, Muharrem Ergin bu ihtiyacını da devlet parasız yatılı sınavına girerek karşılamıştır. Sınavı kazanan Muharrem Ergin kendisini Balıkesir Lisesi'nde bulmuştur.

İlk ve orta okulda çok parlak bir öğrencilik hayatı olan Muharrem Ergin Balıkesir Lisesi'nde de kendisini göstermiş ve o zamanlar Millî Eğitim Bakanlığı tarafından bütün Türkiye ölçüsünde hazırlanan İftihar Listesi kitabına girmiştir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne kaydolan Ergin, Reşid Rahmeti Arat, Ahmet Caferoğlu, İsmail Hikmet Ertaylan, Ali Nihat Tarlan, Ahmet Hamdi Tanpınar, Mecdut Mansuroğlu, Janos Eckmann, Ahmet Ateş, Abdülkadir Karahan, Mehmet Kaplan gibi hocaların öğretiminde başarılı bir yüksek tahsil hayatı sürdürek 1946-1947 ders yılında mezun oldu. Bir yıl kadar Boğaziçi Lisesi'nde Türkçe öğretmenliği yaptı. 1950 yılında açılan asistanlık sınavını kazanarak Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne asistan oldu.

Muharrem Ergin Türk Dili Kürsüsü'nde Ord. Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat'ın asistanı olarak o sıralarda Vatikan Kütüphânesinde ikinci yazması bulunan Dede Korkut Destanları'nın karşılaştırmalı metni üzerinde doktora çalışmasına başladı. Doktora tezini 1954 yılında tamamladı. İki yıllık askerlik görevinden sonra da doçentlik çalışması olarak Dede Korkut Destanlarının hazırlamış olduğu karşılaştırmalı metninin gramerini ve sözlüğünü hazırladı ve bu çalışması ile 1962 yılında doçent ünvanını aldı.

1964 yılının sonlarında Ord. Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat vefat edince Doçent Dr. Muharrem Ergin Eski Türk Dili Kürsüsü'nün başkanı oldu ve bu görevi yaş haddinden emekli olduğu Temmuz 1990'a kadar devam etti.

1964 yılında Özden Ergin ile evlendi. 1965 yılında Ergin çiftinin tek çocukları olan Çağrı dünyaya geldi.

Muharrem Ergin 1971 yılında profesörlüğe yükseltildi. Profesörlüğe yükseltilirken biri *Orhun Âbideleri* diğeri *Âzeri Türkçesi* adlı iki profesörlük takdim tezi sundu.

1986 yılından Temmuz 1990'a kadar Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün başkanlığını da yürüten Ergin başarılı ve parlak bir akademik hayat geçirmiştir. Türkiye Millî Kültür Vakfı'nın, Boğaziçi Yayınevi'nin, Aydınlar Ocağı'nın ve Milletler Arası Türkoloji Kongresi'nin üstün hizmet ve şeref armağanları ile taltif edilmiştir.

Prof. Dr. Muharrem Ergin Türkçeyi çok iyi konuşan bir hatiptir. Vurgulaması, tonlaması ve telaffuzu çok iyidir. Muharrem Ergin eser vermiş olan velud bir hocadır. Eserleri Türk dilinin ve kültürünün çeşitli sahalarına aittir. Başta meslekî eserleri gelir.

Meslekî eserlerinin en önde geleni *Türk Dil Bilgisi* adlı kitabıdır. İlk baskısı 1958 yılında Edebiyat Fakültesi yayınları arasında yapılan bu eserin genişletilmiş ikinci baskısı 1962 yılında yapıldı. Bu ikinci baskıdan yapılan üçüncü baskı ise özellikle SSCB'ye bağlı doğu bloku hocalarının ihtiyaçları için Bulgaristan'da Sofya'da 1967'de "Narodna Prosveta" olarak yayımlanan baskıdır. Yine genişletilen eserin 1972 yılında dördüncü baskısı yapılmıştır.

Türk Dil Bilgisi üniversitelerde yazılan ve okutulan ilk Türk dilbilgisidir. Bu güne kadar Türkiye üniversitelerinin tümünde okutulan temel kitap olarak 1997 yılına kadar 20'nin üzerinde yayımlanmıştır. Ergin'in bu eseri çeşitli ölçü ve hacimlerde Eğitim Enstitüleri, Yüksek Okullar ve Temel Bilimler Fakülteleri için yine *Türk Dil Bilgisi* başlığı ile, Lise I ve II için *Türk Dili* başlığı ile, Yaygın Yüksek Öğretim'in kuruluşundan sonra Türkiye Üniversiteleri'nin her bölümünün öğrencilerinin okumaları için *Üniversiteler İçin Türk Dili* başlığı ile, yayımlanmıştır. Bu sonuncusunun 8. baskısı yapılmıştır.

Ergin'in ikinci meslekî eseri *Osmanlıca Dersleri* adlı ders kitabıdır. Eski yazının ve Osmanlıcanın

üniversitelerde kapısını açan ve mükemmel bir antolojisi de olan Osmanlıca Dersleri, ilk baskısı 1958 yılında olan ve bu güne kadar 8 baskısı yapılan orijinal bir eserdir.

Muharrem Ergin'in ilmî araştırmaları ise Türk dilinin çeşitli saha ve devrelerini inceleyen eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski Türkçe sahasında hazırladığı eseri *Orhun Âbideleri* adını taşır. 1970'te 1000 Temel Eser serisinde ilk baskısı yapılan bu kitapta Köl Tigin, Bilge Kagan ve Tonyukuk yazıtlarının metinleri, tercüme-leri, sözlüğü ve tıpkıbasımları yer almaktadır. 27 yıldan beri üniversitelerde ders kitabı olarak da okutulan bu eserin 20 baskısı yapılmıştır.

Çağatay Türkçesi sahasında hazırladığı eseri Ebülğazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime* adlı eseridir. Bu eser Tercüman 1001 Temel Eser serisinin 33. kitabı olarak 1974 yılında *Türklerin Soy Kütüğü* başlığı ile yayımlanmıştır.

Azeri Türkçesi sahasındaki ilk eseri Şehriyâr'ın *Haydar Baba'ya Selâm I-II* adlı iki şiirinin esas alınarak Şehriyâr'a yapılan nazireler ile birlikte Şehriyâr'ın şiirlerinin dil özelliklerinin gösterildiği *Âzeri Türkçesi* adlı kitabıdır. İlk (1971) ve ikinci (1981) baskısı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları arasında yapılan bu eserin üçüncü baskısı 1986'da Ebru Yayınevi tarafından yapılmıştır. Bu sahada hazırladığı diğer eseri de İstanbul Edebiyat Fakültesi yayınları arasında yayımlanan *Kadı Burhaneddin Divanı*'nın transkripsiyonlu metnidir.

Türkiye Türkçesi sahasında hazırladığı eseri *Dede Korkut Kitabı*'dır. Ergin Dede Korkut destanlarının karşılaştırmalı metni ile indeksini doktora tezi olarak, gramerini ise doçentlik tezi olarak hazırlamış ve bu eserlerin ilk baskıları Türk Dil Kurumu Yayınları arasında 1958 ve 1963 yıllarında yayımlanmıştır.

Muharrem Ergin hocalığının dışında bir düşünür, bir fikir adamıdır. *Türkiyenin Bugünkü Meseleleri* adlı dört baskısı yapılan eseri Ziya Gökalp'ten sonra bu sahada yazılmış en muhtevalı eserdir.

Ergin'in diğer fikir eserleri arasında *Sovyet Emperyalizmi, Balkanlar ve Türkiye* (İstanbul 1974) ve *Türkiye'yi Bu Güne Getiren Tarihî Seyir* (Ankara, 1986) adlı eserlerini zikredebiliriz.

Onun gözlerden uzak kalan bir büyük eseri de 1945 ile 1988 yılları arasında yazdığı 200'den fazla ilmî ve siyasî makaledir. Çeşitli dergiler ile Orta Doğu gazetesindeki yorumları *Milliyetçiler Korkmayınız, Birleşiniz* (Ankara 1976) adı ile yayımlanmıştır.

Ergin'in ilmî yorumları genellikle üniversite dergileri dışında Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün aylık organı olan *Türk Kültürü* dergisinde görülür. İlim politikasını genellikle Aydınlar Ocağı'ndaki çalışmalarında yapmış, siyasî yorumlarını ise *Orta Doğu* gazetesinde yayımlamıştır.

45 yılı aşan ilim hayatında bir çok üniversite hocası yetiştiren Ergin'in büyük bir hizmeti de Türkiye liselerindeki dil ve edebiyat öğretmenleridir. Bu gruba onun yazı, konferans, panel, seminer, sempozyum, kollokyum ve kongrelerdeki görüşle-

rinden faydalanan, başka bir söyleyişle Muharrem Ergin pınarından doyasıya, kana kana bilgi içen her yaştaki bir milliyetçiler ordusunu da ilâve etmek gerekiyor.

Ergin Türk milliyetçisi, Türk kültürcüsüdür. Türklüğü daima bölünmez bir bütün olarak görmüştür. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*'nün kuruluşunda ve gelişmesinde büyük emeği geçmiştir. Ergin teşkilatçıdır, yönlendiricidir, idarecidir, liderdir. Bulunduğu grupta derhal farkedilen bir şahsiyete, müthiş bir iknâ kaabiliyetine sahiptir. Demirel hükümetine 1000 Temel Eser serisini kabul ettiren kişilerin başında gelir. Zaten 1000 Temel Eser serisi Ergin'in Dede Korkut hikayelerinin Türkiye Türkçesi tercümesi cildi ile başlamıştır.

Yine onun Türk Mûsikisi Devlet Konservatuvarı'nın kuruluşunda devrin siyasî ekibine yaptığı olumlu telkinler ile bu müstesnâ müessesesé Türk milletine kazandırılmıştır.

Ergin Milletler Arası ve Millî kongreleri, kollokyumları ile Türkoloji ilminin bir ilim disiplini olarak Türkiye'de ve dünyada tanınmasında çok gayret göstermiş, bu müesseseler onun Genel Sekreterliği zamanında kökleşmiş ve gelenekleşmiştir.

Muharrem Ergin 6 Ocak 1995 Cuma günü öğleden sonra dört civarında evinde vefat etti. 9 Ocak 1995 Pazartesi günü saat 11.00'de İstanbul Üniversitesi Merkez Binası'nda akademik tören yapıldı ve Muharrem Ergin'in eller üzerinde Beyazıt Camii'ne taşınan cenazesi kılanan öğle namazından sonra Hasdal Mezarlığında toprağa verildi.

ÖN SÖZ

Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin. İlk Türk tarihi. Taşlar üzerine yazılmış tarih. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması. Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri. Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası. Türk askeri dehasının, Türk askerlik san'atının esasları. Türk gururun ilâhi yüksekliği. Türk feragat ve faziletinin büyük örneği. Türk ictimai hayatının ulvi tablosu. Türk edebiyatının ilk şahaseri. Türk hitabet san'atının erişilmez şaheseri. Hükümdarâne eda ve ihtişamlı hitap tarzı. Yalın ve keskin üslûbun şaşırtıcı numunesi. Türk milliyetçiliğin temel kitabı. Bir kavmi bir millet yapabilecek eser. Asırlar içinden millî istikameti aydınlatan ışık. Türk dilinin mübarek kaynağı. Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulâde işlek örneği. Türk yazı dilinin başlangıcını milâdın ilk asırlarına çıkartan delil. Türk ordusunun kuruluşunu en az 1250 sene öteye götüren vesika. Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser. İnsanlık âleminin sosyal muhteva bakımından en mânalı mezar taşları. Dünyanın bugün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikazı. vs. vs.

Orhun âbidelerini vasıflandırmak isteyince, insanın zihninde işte bu gibi ifadeler sıralanmaktadır.

Orhun âbideleri Göktürk devrinden kalma kitâbelerdir. Göktürkler, milâttan önceki asırlarda Hunlar tarafından kurulup, değişen sülâleler ve boylar idaresinde devam edegelen Asya'daki büyük Türk imparatorluğunun 6. asırla 8. asır arasındaki devresinde hüküm sürmüşlerdir. 6. asrın ilk yarısında Türk devletinin başında Avarlar bulunuyordu. 552 tarihinde Bumın Kağan Avar idaresine son vererek Türk devletinin Göktürk hanedanı devrini açtı. O devirde büyük kağanlığın merkezi devletin doğu kısmında idi ve batı kısmı da doğuya bağlı tâbi bir kağanlıkla idare ediliyordu. Bumın Kağanın kardeşi İstemi Kağan da 576'ya kadar bu batı bölümünün kağanı idi.

Bumın Kağan, Göktürk hâkimiyetini kurduğu sene içinde öldü ve sırasıyla üç oğlu, büyük kağanlık yaptılar. Birincisi 553'te, ikincisi 553-572'de, üçüncüsü de 572-581 tarihlerinde hüküm sürdüler. Bunlardan ikincisi olan Mukan zamanında devlet Mançurya'dan İran'a kadar uzanan kuvvetli bir imparatorluk hâline geldi.

Daha sonra devlet, bir yandan kuvvetli hakanların yokluğu ve devleti teşkil eden kavimlerin çekişmeleri, öte yandan bilhassa Çin entrikası yüzünden bir sürü karışıklıklar geçirdi ve nihayet 630'da devletin asıl doğu kısmı Çin hâkimiyetine geçti. Zamanla Çin hâkimiyeti batı kısmına da sirayet etmeğe başladı. Fakat bu Çin esareti daha fazla devam etmedi ve Kutluğ Kağan veya ikinci adıyla İltiriş Kağan, Çin

hâkimiyetine son vererek 680-682 senesinde devleti yeniden toparladı. İltiriş Kağan ve 691'de ölünce yerine geçen kardeşi Kapgan Kağan idaresinde devlet yeniden eski haşmetini buldu.

İltiriş Kağan'ın Bilge ve Kül Tigin adlı iki oğlu vardı. Öldüğünde bunlar 8 ve 7 yaşlarında idiler. Kapgan Kağan 716'da ölünce idareyi onun oğulları almak istedi. Fakat Bilge ve Kül Tigin kardeşler buna mâni olarak ve amcazadelerini tasfiye ederek babalarının devletine el koydular ve Bilge Kağan hükümdar oldu. İki kardeş babalarının ve amcalarının devrinde kalmış ihtiyar vezir, Bilge Kağan'ın kayınpederi Tonyukuk'un da yardımıyla devleti daha da kuvvetlendirdiler. Sonra 731'de Kül Tigin, 734'te de Bilge Kağan öldü. Bilge Kağan'ın ölümünden 10 sene kadar sonra da Uygurlar, devleti ele geçirerek 745'te Göktürk hâkimiyetine son verdiler.

/ İşte bu kitapta sunduğumuz Orhun âbideleri, bu Türk hanedanının Bilge Kağan devrinin mansulleridir. Birincisi olan Kül Tigin âbidesini ağabeyisi Bilge Kağan 732'de diktirmiş, ikincisi olan Bilge Kağan âbidesini de ölümünden bir yıl sonra 735'te kendi oğlu olan kağan diktirmiştir. Üçüncü olarak verilen Tonyukuk âbidesi ise 720-725 senelerinde kendisi tarafından dikilmiştir.

Orhun civarında Orhun yazısı ile yazılı daha başka kitabeler de bulunmuştur. Belli başlıları altı tane dir. Fakat bunların en büyükleri ve mühimleri bu üç tanesidir.

Orhun âbidelerine Orhun kitabeleri de denir. Şüphesiz bunlar kitabedir. Fakat hem maddî bakımdan, hem manevî bakımdan bu kitabeler söz götürmez birer abidedirler. Muhtevaları gibi heybetli yapıları da âbide hüviyetindedir. Onun için bunları ifade eden en iyi isim Orhun âbideleri tâbiridir.

Kül Tigin âbidesi, kağan olmasında ve devletin kuvvetlenmesinde birinci derecede rol oynamış bulunan kahraman kardeşine karşı Bilge Kağan'ın duyduğu minnet duygularının ve kendisini sanatkârane bir vecd ve coşkunluğun içine atan müthiş teessürün ebedî bir ifadesidir. Bilge Kağan bu ruh hâli ile âbide inşaatının başında oturup, eserin hazırlanmasına bizzat nezaret etmiştir. Âbidedeki ulvî ve mübarek hitabe onun ağzından yazılmıştır, âbidede o konuşmaktadır, müellif odur.

Kül Tigin âbidesi, kaplumbağâ şeklindeki oyuk bir kaide taşına oturtulmuştur. Keşfedildiği zaman, bu kaidenin yanında devrilmiş bulunuyordu. Bilhassa devrik vaziyette rüzgâra maruz kalan kısımlarında tahribat ve silintiler olmuştur. Sonradan yerine dikilmiştir. Yüksekliği 3,75 metredir. İtina ile yontulmuş, bir çeşit kireç taşı veya saf olmayan mermerdendir. Yukarıya doğru biraz daralmaktadır. Dört cephelidir. Doğu ve batı cephelerinin genişliği aşağıda 132, yukarıda 122 santimdir. Güney ve Kuzey cepheleri ise aşağıda 46, yukarıda 44 santimdir. Âbidenin üstü kemer şeklinde bitmektedir ve yukarı kısımda beş kenarlı olmaktadır. Doğu cephesinin üstünde kağanın işareti vardır. Batı cephesi büyük

bir Çince kitabe ile kaplıdır. Diğer üç cephesi Türkçe kitabelerle doludur. Cepheler arasında kalan ve keskin olmayan kenarlarda ve Çince kitâbenin yanında da Orhun yazısı vardır. Doğu cephesinde 40, güney ve kuzey cephelerinde 13'er satır vardır. Satırlar yukarıdan aşağıya doğru yazılmış ve sağdan sola doğru istif edilmiştir. Satırların uzunluğu aşağı yukarı 235 santim kadardır. Cetvelden çıkmış gibi, çok muntazam, düzgün ve güzel harflerle yazılmıştır. Âbidenin Çince kitabesinde Türk-Çin dostluğu, Türk imparatorluğu ve Kül Tigin methedilmekte ve tanıtılmakta, "Gelecek hadsiz, hesapsız nesillerin dimağlarında, onların müşterek muvaffakiyetlerinin şaşaası her gün yeniden canlansın diye, uzakta ve yakında bulunan herkesin bunu öğrenmesi için, bilhassa muhteşem bir kitabe yaptık" ve "Böyle adamların ebediyen payidar olacaklarının muhakkak olmadığını kim söyleyebilir? Uğurlu haberleri ebediyen ilân için şimdi dağ gibi yüksek bir âbide dikilmiştir." gibi ifadeler sıralandıktan sonra, tarih kaydedilmektedir.

Âbidenin civarında türbe enkazı, pek çok heykel parçaları ve âbideye çıkan iki tarafı heykeller, taşlar dizili 4, 5 kilometrelik bir yol bulunmuştur. Bu heykel parçaları arasında son zamanlarda Kül Tigin'in başı ve karısının gövdesi ve yüzünün bir kısmı da bulunmuştur.

Âbidenin ve türbenin inşasında Türk ve Çin sanatkârları beraber çalışmışlardır. Âbidedeki kitâbe-

leri Bilge Kağan ve Kül Tigin'in yeğeni Yollug Tigin yazmıştır.

Bilge Kağan âbidesi, aynı yerde Kül Tigin âbidesinin bir kilometre uzağındadır. Şekli, tertibi ve yapısı tamamiyle birincisine benzemektedir. Yalnız bu bir kaç santim daha yüksektir. Bu yüzden doğu cephesinde 41 ve dar cephelerinde 15'er satır vardır. Bunun da batı cephesinde asıl Çince kitâbe vardır, Çince kitâbenin üstünde ayrıca Türkçe kitâbe devam etmektedir. Çince kitâbe hemen hemen tamamiyle silinmiştir.

Bilge Kağan âbidesi kendisinin 734'te ölümünden sonra 735'te oğlu tarafından dikilmiştir. Bu âbidede de Bilge Kağan konuşmaktadır. Esasen âbidenin kuzey cephesinin ilk 8 satırı Kül Tigin âbidesinin güney cephesinin, doğu cephesinin 2-24 satırları ise Kül Tigin âbidesinin doğu cephesinin mukabil satırlarına benzemektedir. Bu âbidede ayrıca Kül Tigin'in ölümünden sonraki vakaların ilâve edildiği görülür.

Bilge Kağan âbidesi hem devrilmiş, hem de parçalanmıştır. Onun için tahribat ve silinti bunda çok fazladır. Bu âbideyi de yeğeni Yollug Tigin yazmıştır. Her iki âbidede de Bilge Kağan'ın sözlerinin dışında Yollug Tigin'in kitâbe kayıtları ve ilâveleri yer almaktadır. Bu âbidenin etrafında da yine türbe enkazı ve daha az olmak üzere heykeller, balballar ve taşlar vardır.

Tonyukuk âbidesi, diğer iki âbidenin biraz daha doğusunda bulunmaktadır. Devrilmemiş, dikili dört cepheli iki taş hâlinededir. Birinci ve daha büyük olan taşta 35, ikinci taşta 27 satır vardır. İkinci taşta yazılar daha itinasızdır ve aşınma da daha çoktur. Bu âbidenin yazıları Kül Tigin ve Bilge Kağan'ınki kadar düzgün değildir. Bu âbidede de yazı yukarıdan aşağı yazılmıştır. Fakat diğer ikisinin aksine satırlar soldan sağa doğru istif edilmiştir. Tezyinatı da diğer kitâbelerdeki kadar sanatkârane değildir. Tonyukuk âbidesinin yanında büyük bir türbe kalıntısı, heykeller, balballar ve taşlar vardır.

Tonyukuk âbidesini, İltirîş Kağan'ın isyanına iştirak eden ve o günden Bilge Kağan devrine kadar devlet idaresinin baş yardımcısı olarak kalan büyük Türk devlet adamı ve başkumandanı Tonyukuk, ihtiyarlık devrinde bizzat diktirmiştir. Bu âbidede Tonyukuk konuşmaktadır, bu âbidenin müellefi odur.

Kül Tigin ve Bilge Kağan âbideleri Baykal gölünün güneyinde Orhun nehri vâdisinde Koşo Tsaydam gölü civarında 47,1. arz ve 101 1/2 tul derecelerinde bulunmaktadır. Ötüken ormanının da buradaki Hangay sıradağlarının bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Tonyukuk âbidesi ise biraz daha doğuda 48. arz ve 107. tul dereceleri arasında Tola nehrinin yukarı mecrasında Bayn Çokto denilen yerin yakınında bulunmaktadır.

Orhun âbidelerinin bulunuşu insanlığın en büyük keşiflerinden biridir. Orhun harfleri ile yazılı kitâbelerden daha 12. asırda tarihçi Cuveynî *Târih-i Ci-*

hanküşa'sında bahsetmişti, ayrıca Çin kaynakları da çok eskiden bu âbidelerin dikildiğini bildirmekte idi. Fakat 18. ve 19. asırlara kadar Orhun harfli yazılar ve âbideler ilim âleminin meçhulü olarak kalmıştı. Önce Kırgızlara ait mezar taşlarından ibaret bulunan ve tek tük kelimelerle isimleri ihtiva eden Yenisey kitâbeleri bulunmuştur. İlk defa nebatatçı Daniel Gottlieb Messerschmidt, kılavuzluğunu yapan Philipp Johan von Tabbert (Strahlenberg) ile birlikte 1721 yılında Yenisey vâdisinde bu yazı ile yazılı bir taş tesbit etmiştir. Fakat Orhun harfli kitâbelerin yolunu açan ve bu hususta ilim âleminin dikkatini çeken Philipp Johan von Tabbert (Strahlenberg) olmuştur. 1709'da Poltava muharebesinde esir düşen bu İsveçli subayı Ruslar Sibirya'ya sürmüşlerdir. Sürgünde 13 sene kalan ve Messerschmidt'e kılavuzluk ederek serbestçe gezip dolaştığı yerlerde incelemelerde bulunan Strahlenberg 1722'de vatanına döndükten sonra 1930'da araştırmalarının neticesini yayınlamış ve bu arada eserinde meçhul Yenisey kitâbelerinden de bahsederek bazılarını yayımlamıştır. Bu yayın derhal ilim aleminin dikkatini çekmiş ve Orhun âbidelerinden bir iki asır öncesine âit bulunan Yenisey kitâbeleri arka arkaya bulunmaya başlamıştır. Nihayet 1899'da Rus bilgini Yadrintsev, sonradan Kül Tigin ve Bilge Kağan âbideleri olduğu anlaşılan Orhun kitâbelerini bulmuş, bunun üzerine 1890 tarihinde Heikel'in başkanlığında, bir Fin, 1891'de de Radloff'un başkanlığında bir Rus ilmî sefer heyeti mahalline gönderilmiştir. Her iki sefer heyeti de âbideleri ya-

kından tetkik etmiş ve fotoğraflarını alarak dönmüştür. Fin heyeti getirdiği mükemmel fotoğrafları Avrupa ilim merkezlerine dağıtmış, öte yandan hem Fin heyeti, hem de Radloff getirdikleri malzemenin fotoğraflarını büyük atlaslar halinde neşretmişlerdir. Bu atlas yayınları ile âbidelerin okunması çalışmaları hızlanmış ve daha başka yazıları da çözmüş bulunan Danimarkalı büyük âlim Vilhelm Thomsen, kısa bir zaman sonra, 1893'te Orhun yazısını çözmeye muvaffak olmuştur. Önce, âbidelerde çok geçen *tengri*, *Türk* ve *Kül tigin* kelimelerini çözen Thomsen, sonra bütün âbideleri okumuş ve böylece Türk milletinin ebedî minnettarlığına mazhar olmuştur.

Artık bu çözümden sonra bir yandan Thomsen, bir yandan Radloff abidelerin metni ve tercümeleri üzerinde adeta yarışa girmişler, bunu diğer âlimler takip etmiş ve zamanımıza kadar bu büyük Türk âbideleri elden düşmemiştir.

Amerika'dan Japonya'ya kadar Avrupa'da ve medeni âlemde hemen hemen her dilde bu âbideler üzerinde araştırmalar yapılmış, 6 tanesi büyük olan Orhun harfli yeni kitâbeler ve metinler bulunmuş, neşirler birbirini kovalamıştır. Son olarak genç Türk âlimi Talât Tekin Amerika'da Orhun Türkçesinin mükemmel bir gramerini ve kitâbelerin yeni bir neşrini yapmıştır. Son zamanlarda Orhun sahası arkeolojik araştırmalarda da ön plâna geçmiş ve burada yüzlerce heykel, balbal, çeşitli eserler ve şehir harabeleri bulunmuştur. Bu arada Çekoslovak âlimi L. Jisl Kül Tigin heykelinin başını da bulup gün ışığına

çıkarmıştır. Bugün, Orhun kitâbeleri üzerinde yapılan araştırmaların adları bile bir kitap teşkil eder. Biz kitabın sonunda bunlardan ancak kısa bir bibliyografya vermekle yetineceğiz.

Orhun âbidelerinin manzum olduğunu ileri sürenler vardır. Hatta Rus bilgini İya Vasilyevna Stebleva bu hususta geniş bir deneme yapmış ve âbideleri manzum olarak yayınlamıştır. Tabî, bu görüş doğru değildir. Fakat âbidelerdeki dilin ve üslûbun ahengini göstermesi bakımından dikkate değer bir husustur.

Boğaziçi Yayınevi'nin ilk kitabı olarak, Orhun âbidelerinin yeni bir neşrini yapıyoruz. Bu neşirde en büyük ve en mühim üç âbideyi, Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk âbidelerini veriyoruz. Kitabımız Ön söz, bibliyografya, Orhun yazısı, metin, tercüme, sözlük ve vesikalar bölümlerini içine almaktadır.

Orhun yazısı bölümünde eski Türk alfabesi hakkında bilgi verilmektedir.

Metin kısmında âbidelerin asılları ve belli başlı bütün neşirleri karşılaştırılarak son bir neşir yapılmış ve bu arada tereddütlü noktalar için bazı yeni tekliflerde bulunulmuştur. Kül Tigin ve Bilge Kağan âbidelerinin benzeyen satırları şimdiye kadar umumiyetle Kül Tigin âbidesinde çift satır halinde yayınlanmış veya farklara işaret edilmiştir. Her iki halde de Bilge Kağan âbidesinin yalnız fazla kısımları müstakil yayınlanmıştır. Biz hem Bilge Kağan âbidesinin bütünlüğünü göstermek maksadiyle, hem de kolay

istifadeyi temin için hem metin, hem tercüme bölümünde âbideyi bütün olarak verdik. İki âbidenin benzeyen kısımlarını iki nüsha gibi kullanarak birbirini tamamladık. Türk çocukları 1250 sene evvelki Türkçeyi bu metin bölümünde yakından göreceklerdir.

Tercüme bölümünde metnin kelime kelime çevrilmesine, aynen tercümesine itina edilmiş, serbest tercümeden ve tefsirlerden kaçınılmıştır. Buna mukabil sözlük bölümünde kelimelerin ikinci, üçüncü mânaları ve tefsirleri de verilmiştir. Sözlük bölümünde bütün kelimeler verilmiştir.

Metinler bölümünde ise âbidelerin S. E. Malov ve H. N. Orkun yayımlarından bazı fotoğraflar verilmiştir.

Gerçekten Orhun âbidelerini, bugün Türkiye'den binlerce kilometre uzakta eski Türk yurdunda, bugünkü Moğolistan'da Türklüğün şهادet parmakları olarak yükselen bu mübarek taşları kana kana okumak, her kelimesi üzerinde derin derin düşünmek, resimlerini huşû içinde seyrederek ruhu yıka-mak, her Türk için millî ibâdetdir. İşte bu kitap, bu ibâdetin hizmetine sunulmaktadır.

Muharrem ERGİN

KRONOLOJİK BİBLİYOGRAFYA

Inscriptions de l'Orhon, recueillies par l'expédition finnoise 1890 et publiées par la Société Finno-Ougrienne, Helsingfors 1892.

W. Radloff, *Atlas der Altertümer der Mongolei*, Petersburg 1892-1899.

W. Radloff, *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei*, St. Petersburg 1894-1895, Neue Folge 1897, Zweite Folge 1899.

Ů. Thomsen, *Inscriptions de l'Orhon déchiffrées*, Helsingfors 1896.

V. Thomsen, *Turcica*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XXXVII, Helsingfors 1916.

V. Thomsen, *Mogolistan'daki Eski Türkçe Kitâbeler*, Türkiye Mecmuası III, s. 81-118, İstanbul 1926-33 (Tercüme: Ragıp Hulûsi).

H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları I-IV*, İstanbul 1936-1941.

S. E. Malov, *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti*, Moskva 1951.

S. E. Malov, *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*, Moskva 1959.

A. von Gabain, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1941.

René Giraud, *L'inscription de Bain Tsokto*, Paris 1961.

I. V. Stebleva, *Poeziya Tyurkov VI-VIII vekov*, Moskva 1965.

Talat Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University Publications, 1968.

A. Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi I*, İstanbul 1958.

Lumir Jisl, *Kül-Tegin anıtında 1958'de yapılan arkeoloji araştırmalarının sonuçları*, (Türk Tarih Kurumu) Belleten, XXVII, sayı 107, s. 387-410, Ankara 1963.

ORHUN YAZISI

Üç kıtada tarih boyunca geniş sahalara yayılan Türkler, gittikleri yerlerde bir çok kültür merkezleri meydana getirmişler, temas ettikleri çevrelere göre çeşitli yazılar, çeşitli alfabeler kullanmışlardır. Nitekim Türklerin Göktürk, Soğd, Uygur, Mani, Brahmi, Arap, Süryani, Ermeni, Rum, Lâtin, İslav vs alfabelerini kullanmış olduklarını görüyoruz. Fakat az veya çok kullanılan bu alfabelerin içinde dört tanesi geniş ölçüde kullanılarak Türklerin umumî millî alfabeleri hâline gelmiştir. Bunlar Göktürk, Uygur, Arap ve Lâtin alfabeleridir.

Göktürk veya Orhun yazısı Türk yazı dilinin ilk asırlarında kullanılmış, sonra onun yerini umumî yazı olarak Uygur yazısı almıştır. İslâmiyetten önce en geniş ölçüde kullanılan, fakat İslâmiyetten sonra da uzun zaman yazılan Uygur yazısı ise, İslâmiyetle birlikte, yerini Arap asıllı Türk yazısına bırakmağa başlamıştır. Uzun müddet yan yana kullanılan bu iki yazıdan sonuncusu da üçüncü umumî millî yazı olarak Türk ülkelerinde bin sene kullanıldıktan sonra 1928'de yerini dördüncü ve son millî alfabe olan Lâtin asıllı Türk yazısına bırakmıştır.

Orhun yazısının Türk yazı dilinin başlangıcında en az bir kaç asır kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlk olarak Orhun âbidelerinden bir iki asır öncesine âit Yenisey kitâbelerinde görülen, sonra en mütekâmil şekillerini Orhun âbidelerinde bulan bu yazının milâdın ilk asırlarına kadar çıkmış olacağı tahmin edilebilir. Hattâ son zamanlarda Türkistan Türk ilim merkezlerinden, bu yazı ile yazılmış milâttan çok öncesine âit Türkçe bazı kaya yazılarının bulunduğu dair, henüz kesinleşmemiş iddia ve haberler gelmiştir. Şimdilik 5. asırla 9. asır arasında Yenisey kitâbelerinde, Orhun âbidelerinde ve diğer kitâbelerde, ve kağıt üzerinde, kitap hâlinde Orhun yazısının kullanıldığı bir vakıadır.

Bu ilk millî alfabenin, bu ilk umumî Türk yazısının menşe bakımından da millî olduğu hakkında kuvvetli görüşler mevcuttur. Sonraki diğer üç millî alfabeden Uygur alfabesi Soğd, ikincisi Arap, üçüncüsü Lâtin asıllıdır. Orhun alfabesinin menşei meselesi ise ilim âleminde münakaşa konusudur. Bunun da Âramî, Soğd, Pehlevi vs gibi yabancı asıllı olduğunu kabul edenlerin, fakat isbat edemeyenlerin yanında Türk asıllı olduğunu öne sürenler de vardır.

Orhon elifbasının Türk icadı olduğunu ileri sürenler bu yazının damgalardan, şekillerden çıktığını kabul etmekte ve bazı harf şekillerinin Türk menşeiini gösterdiğini tesbit etmektedirler. Gerçekten de **ok** okunan **↓** harfinin ok'a, **y** okunan **Đ** harfinin yay'a, **s** okunan **l** harfinin süngü'ye, **b** okunan **⌘**

harfinin eb>ev'e, t okunan **𐰇** harfinin tağ > dağ'a benzediği ilk bakışta görülmektedir. Bunları daha da artırmak mümkündür.

Orhun harflerinin bir önceki devrinin işaretleri olan Yenisey yazı işaretlerinde 150'den fazla şekil vardır. Bu işaretlerin Orhunda 38 harflik bir alfabe hâline geldiği görülür.

Orhun yazısına ilim âleminde karakter benzerliği dolayısıyla, eski İskandinav, Germen gizli yazısına nisbet edilerek, Türk run yazısı, runik türk yazısı adı da verilmiştir.

Orhun harflerinin karakteri işaretlerin esas itibariyle keskin düz çizgilerden meydana gelmiş olması ve birbiri ile bitişmemesidir.

Orhun yazısında harfler bitişmez. Yazı sağdan sola veya yukarıdan aşağıya doğru yazılır. Kelimeler, umumiyetle aralarına üst üste iki nokta konarak birbirinden ayrılır.

Orhun alfabesinde 38 harf vardır. Bu 38 harfin 4 tanesi vokal işaretidir. Geriye kalan 34 işaret konsonant harfleridir. Türkçede tabî bu kadar konsonant mevcut değildir. Bir çok konsonantın bu alfabede birden fazla harfi mevcuttur. Bir kısım konsonantın, yanındaki vokalin kalın ve ince olmasına göre iki ayrı işareti vardır. Ayrıca bazı çift ses, çift konsonant işaretleri de mevcuttur. Böylece bu alfabede kalabalık bir konsonant işareti ile karşılaşılır. Buna mukabil Türkçenin 8 - 9 vokali karşılığında **a** ve **e** için bir harf (**𐰇**); **ı** ve **i** için bir harf (**𐰈**); **o** ve **u** için bir harf (**𐰉**); **ö** ve **ü** için bir harf (**𐰊**) olmak üzere 4 harfi vardır.

Orhun yazısında vokallerin çok defa yazılmadığı görülür. Yazılmayan vokaller kelime içinde ve kelime başında olup, sondaki vokaller esas itibariyle hep yazılır. Kelime başında ve ilk hecedeki **a** ve **e**'nin yazılmaması bilhassa dikkati çeker.

Orhun yazısının konsonant imlâsı esas itibariyle sağlamdır. Harf kalabalığına rağmen mühim bir karışıklık görülmez. Ancak kalın ve ince konsonantın, az da olsa bazı yerlerde birbirinin yerine kullanıldığı da görülür. Ayrıca **s** harfi bir çok defa **ş** için de kullanılmış ve öte yandan birbirine benzediği için bir iki kelimedede de **s** (**l**) yerine **ş** (**¥**) ve kalın **s** (**ſ**) yazılmıştır.

Orhun âbideleri ile devrin diğer kitâbeleri arasında harflerin şekilleri bakımından bazı farklar görülür. Bu yüzden bir kısım harflerin birden fazla şekli ile karşılaşırız. Bu kitâba alınan üç âbidenin ilk ikisi ile Tonyukuk arasında da böyle bir kaç şekil farkı vardır ve aşağıdaki cetvelde görülen ikinci şekiller umumiyetle Tonyukuk'a aittir. Tonyukuk'ta ayrıca, aşağıdaki listede bulunmayan, dört köşe bir işaret daha vardır. Bu **s**, **ş** için kullanılan bir işarettir. Bir de **baş** kelimesi için kullanılan uç uca bitişmiş iki üçgen şeklinde bir işaret vardır:

s, **ş** , **baş**:

Orhun harfleri ve latin harfleriyle karşılıkları:
Vokaller

ᠠ	a ve e
ᠢ	ı ve i
ᠤ	o ve u
ᠥ	ö ve ü
ᠦ	ê

Konsonantlar

kalın	nötr	ince	
ᠪ		ᠪ	b
	ᠬ		ç
ᠳ		ᠳ	d
ᠷ		ᠷ	g
ᠨ		ᠨ	k
ᠯ		ᠯ	l
	ᠮ		m
ᠩ		ᠩ	n
	ᠯ		p
ᠷ		ᠷ	r
ᠰ		ᠰ	s
	ᠰ		ş
ᠲ		ᠲ	t
ᠶ		ᠶ	y
	ᠶ		z

Vokalli konsonantlar

◄	ık - k - kı
Ÿ	iç - çi
↓	ok ~ uk - k- ko ~ ku
ℜ	ök ~ ük - k- kö ~ kü

Birleşik veya çift sesli konsonantlar

M	ld ~ lt
›	nç
☺	nd ~ nt
Ÿ	ng
›	ny

1. KÜL TİĞİN ABİDESİ
2. BİLGE KAĞAN ABİDESİ
3. TONYUKUK ABİDESİ

Metinler ve Tercümeler

1. KÜL TİĞİN ÂBİDESİ

METİN

Güney yüzü

1 Tenğri teg tenğride bolmış Türk Bilge Kağan⁵ bu ödke olurtum. Sabımın tüketi eşidgil. Ulayu ini yigünüm oğlanım biriki oğuşum budunum biriye şadpıt begler yırıya tarkat buyruk begler Otuz [Tatar ...]

2 Tokuz Oguz begleri budunı bu sabımın edgüti eşid katıgdı tıngla: İlgerü kün toğsık[k]a birigerü kün ortusıngaru kırıgaru kün batsıkınga yırıgaru tün ortusıngaru anda içreki budun [kop] m[ang]a k[örür]. [Bunç]a budun

3 kop itdim. Ol amtı anıyg yok. Türk kağan Ötüken yiş olursar ilte bünğ yok. İlgerü Şantunğ yazıka tegi süledim, taluyka kiçig tegmedim. Birigerü Tokuz Ersinke tegi süledim, Tüpütke kiçig [teg]medim. Kırıgaru Yinçü ög[üz]

1. KÜL TİĞİN ÂBİDESİ

TERCÜME

Güney yüzü

[1] Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamâmiyle işit. Bilhassa küçük⁵ kardeş⁸ yeğenim, oğlum, bütün⁹ soyum,⁶ milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar

[2] Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, ¹adama²kıllı dinle: ³Doğuda gün doğusuna, ⁴güneyde gün ortasına, ⁵batıda gün batısına, ⁶kuzeyde gece ortasına kadar, ⁸onun içindeki millet ⁹hep bana tâbidir. Bunca milleti

[3] ¹hep düzene soktum. ²O şimdi ³kötü değildir. Türk kağanı Ötüken ormanında ⁵otursa ilde sıkıntı yoktur. Doğuda Şantung ovasına ⁷kadar ordu ⁸sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersine ¹²kadar ordu sevk ettim, ¹Tibete ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek

4 keçe Temir Kıpıgka tegi süledim. Yırıgaru Yir Bayırku yiringe tegi süledim. Bunça yirke tegi yoritdim. Ötüken yışda yig idi yok ermiş. İl tutsık yir Ötüken yış ermiş. Bu yirde olurup Tabgaç budun birle

5 tüzültüm. Altun kümüş işgiti kutay bunğsuz ança birür. Tabgaç budun sabı süçig agısı yımşak ermiş. Süçig sabın yımşak agın arip ırak budunuğ ança yağutır ermiş. Yağuru köndukda kisre anıyığ bilig anda öyür ermiş.

6 Edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş. Bir kişi yanğılsar oğuşı budunı bişükinge tegi kıdmáz ermiş. Süçig sabınğa yımşak agısınğa arturup öküş Türk budun öltüg. Türk budun ölsiking. Biriye Çogay yış Tögültün

7 yazı konayın tiser Türk budun ölsikig. Anda anıyığ kişi ança boşgurur ermiş. Irak erser yablak agı birür, yağuk erser edgü agı birür tip ança boşgurur ermiş. Bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yağuru barıp öküş kişi öltüg.

8 Ol yirgerü barsar Türk budun ölteçi sen. Ötüken yir olurup arkış tirkış (sar) nenğ bunguğ yok. Ötüken yış olursar benğgü il tuta olurtaçı sen. Türk budun tokurkak sen. Açsık tosık ömez sen. Bir todsar açsık ömez sen. Antağınğın

[4] Demir Kapiya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile

[5] anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletin söz tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırır mış. Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. kervan mak

[6] İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün

[7] ovasına konayım dersin, Türk milleti, öleceksin! Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına gidip, çok insan, öldün!)

[8] O yere doğru gidersen, Türk milleti öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiç bir sıkıntı yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın. Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Açlık, tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin. Öyle olduğun

9 ² için ¹igidmiş ⁴kağanın⁵ın ⁵sabın almatın yir ²sayu bardıg. ⁴Kop anda ⁵alkıntıg, ⁵arıltıg. anda ⁵kalmışı yir⁸ sayu ⁵kop ⁵törü ölü ⁹yorıyur (ertig) ⁹Ten⁹ri yarlıkadukın için [ö]züm kutum bar için kağan olurtum. Kağan olurup

10 ¹yok ²çıgan²y budunuğ kop ³kubrat³dım. Çıgan²y budunuğ ⁴bay kıldım. Az budunuğ ⁵öküş kıldım. Az⁶u bu sabımda igid bar gu? ⁸Türk begler budun buni eşidin⁸g. Türk [budun ti]⁸rip il tutsıkın⁸ın ¹²bunda urtum. Yan¹²gılıp ölsikin¹²in yime

11 bunda urtum. Nen¹²g nen¹²g sabım erser ben¹²ggü taşka urtum. An¹²gar körü bilin¹²g. Türk amtı budun begler bödke körügme begler gü yan¹²gıltaçı siz? Men b[en¹²ggü taş tokıtdım ... Tab¹²g]aç kağanda bedizçi kelürtüm, bedizet[t]im. Menin¹²g sabımın sımadı.

12 Tabgaç kağanın¹²g içreki bedizçig ıtı. An¹²gar adınçığ bark yaraturtum. İçin taşın adınçığ bediz urturtum. Taş tokıtdım. Kön¹²gülteki sabımın u[rturtum ... On On¹²g oğlın¹²g]a tatin¹²ga tegi buni körü bilin¹²g. Ben¹²ggü taş

13 tokıtdım. b[u ... il] erser, ança takı erig yirte irser, ança erig yirte ben¹²ggü taş tokıtdım, bitid[d]im. Anı körüp ança bilin¹²g. Ol taş [...]dım. Bu bitig bitigme atısı Yol[l]uğ T[igin].

[9] için, beslemiş olan kağanının sözünü alm²adan her y³ere gittin. Hep orda mahvoldun, yok⁵ edildin. Orda, geri kala⁵nla her yere hep zayıflayarak, öler⁸ek yürüyordun. Tanrı buyurdu⁸ğu için, kendim dev⁹letli olduğum için, kağan oturdum. Kağan oturup

[10] aç, fak²ir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok⁵ kıldım. Yok⁶sa, bu sözümde yalan var mı? Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını bur²da vurdum. Yanılıp öleceğini yine

[11] burda vurdum. Her ne sözüm varsa ebedî taş vurdum. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız? Ben ebedî taş yontturdum Çin kağanından resimci getirdim, resimlettim. Benim sözümü kırmadı.

[12] Çin kağanının maiyetindeki resimciyi gönderdi. Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum: Taş yontturdum. Gönüldeki sözümü vurdurdum ... On Ok oğluna, yabancına kadar bunu görüp bilin. Ebedî taş

[13] yontturdum ... İl ise, şöyle daha erişilir yerde ise, işte öyle erişilir yerde ebedî taş yontturdum, yazdırdım. Onu görüp öyle bilin. Şu taş dım. Bu yazıyı yazan yeğeni Yollug Tigin.

Doğu yüzü

1 Üze kök ten̄gri asra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış. Kişi oğlında üze eçüm apam Bumın Kağan İstemi Kağan olurmuş. Olurupan Türk budunun̄g ilin törüsün tuta birmiş, iti birmiş.

2 Tört bulun̄g kóp yağı ermiş. Sü sülepen tört bulun̄gdağı budunuğ kóp almış. kóp baz kılınmış. Başlığığ yükündürmüş, tizligig sökürmüş. İlgerü Kadırkan yışka tegi kirü Temir Kapıgka tegi kondurmuş. İkin ara

3 idi oksuz Kök Türk ança olurur ermiş. Bilge kağan ermiş, alp kağan ermiş. Buyruğı yime bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. Begleri yime budunı yime tüz ermiş. Anı üçün ilig ança tutmuş erinç. İlig tutup törüğ itmiş. Özi ança

4 kergek bolmuş. Yoğçı sıgıtçı öngre kün togsıkda Bökli çöl[l]üg il Tabgaç Tüpüt Apar Purum Kırkız Üç Kırıkan Otuz Tatar Kıtay Tataabı bunça budun kelipen sıgtamış yoğlamış. Antağ külüğ kağan ermiş. Anda kisre inisi kağan

5 bolmuş erinç, oğlıtı kağan bolmuş erinç. Anda kisre inisi eçisin teg kılınmaduk erinç, oğlu kañın teg kılınmaduk erinç. Biligsiz kağan olurmuş erinç, yablağ kağan olurmuş erinç. Buyruğı yime biligsiz erinç, yablağ ermiş erinç.

Doğu yüzü → *yanlış anlamak*

[1] Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak ^{2^{nci}} Türk milletin ilini töresini tutu vermiş, düzenleyi vermiş. *İzlen*

[2] Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüştü. Doğuda Kadırkan ormanına kadar, batıda Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında

[3] pek teşkilâtsiz Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabîî, cesur imiş tabîî. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabîî. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece *Bumın istemi kağan*

[4] vefat etmiş. Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşi kağan

[5] olmuş tabîî, oğulları kağan olmuş tabîî. Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, şglu babası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabîî, kötü imiş tabîî. *yardımcı*

Ağca

6 Begleri budunu tüzsüz için Tabğaç budun tebligin kürlüg için armağçısı için inili eçili kinğşürtük için begli budunlîğ yonğşurtuk için Türk budun illedük ilin içğini idmiş,

7 kağanladuk kağanın yitürü idmiş. Tabğaç budunka beglik urı oğlın kul boldı, işilik kız oğlın künğ boldı. Türk begler Türk atın ıtı. Tabğaçğı begler Tabğaç atın tutupan Tabğaç kağanka

8 körmiş. Elig yıl işig küçüg birmiş. İlgerü kün toğsıkda Bökli kağanka tegi süleyü birmiş. Kırıgaru Temir Kapıgka tegi süleyü birmiş. Tabğaç kağanka ilin törüsün alı birmiş. Türk kara kamağ

9 budun ança timiş: İllig budun ertim, ilim amtı kanı, kimke ilig kazğanur men tir ermiş. Kağanlîğ budun ertim, kağanım kanı, ne kağanka işig küçüg birür men tir ermiş. Ança tip Tabğaç kağanka yağı bolmuş.

10 Yağı bolup itinü yaratunu umaduk yana içikmiş. Bunça işig küçüg birtükgerü sakınmatı Türk budun ölüreyin uruğsıratayın tir ermiş. Yokadu barır ermiş. Üze Türk Tenğrisi Türk iduk yiri

[6] Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirdiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış,

[7] kağan yaptığı kağanını kaybedi vermiş. Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, hanımlık kız evlâdı cariyeye oldu. Türk beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutup, Çin kağanına

[8] itaat etmiş. Elli yıl işi gücü vermiş. Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edi vermiş. Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk edi vermiş. Çin kağanına ilini, töresini alı vermiş. Türk halk

[9] kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş.

[10] Düşman olup, kendisini tanzim ve tertip edemediğinden yine teslim olmuş. Bunca işi gücü verdiğini düşünmeden, Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok olmaya gidiyormuş.

11 subı ança itmiş. Türk budun yok bolmazun tiyin budun bolçun tiyin қаңғым Ұлтйрйш Қағанығ 6г6м Ұлбйге Қатунуғ тенғри т6п6синде tutup y6гер6 к6т6рмйш еринч. Қаңғым қаған yiti yigirmierin таşıқмйш. Таşра

12 yorıyur tiyin к6 еşидip балықдакы тағықмйш, тағдакы inмйш, tirilip yitмйш er болмйш. Tenғri к6ч birt6k 6ч6н қаңғым қаған с6си б6ри teg ермйш, yaғısı қонь teg ермйш. Ұлгер6 қурығару с6леp ti[r]m[iş] қубрат[мйш]. [Қ]амағы

13 yiti y6з er болмйш. Yiti y6з er болup ilsireмйш қағансырамйш budunуғ, к6нғедмйш қуладмйш budunуғ Т6рк т6р6син ычғынмйш budunуғ еч6м апам т6р6синче yaratмйш, боşғурмйш. Т6лис Tarduş [budunуғ anda itмйш.]

14 Yabғuғ şadıғ anda birмйш. Biriye Tabғач budun yaғы ермйш. Yırya Baz қаған Tokuz Oguz budun yaғы ермйш. Kırkız Qırıқан Otuz Tatar Qıtañy Tataby қop yaғы ермйш. Қаңғым қаған bunча ...

15 Kırk artuқы yiti yolu с6лемйш, yigirmi с6нғ6ш с6нғ6шмйш. Tenғri yarлықадuk 6ч6н illigig ilsireтмйш, қағанлығы қағансыратмйш, yaғығ baz қылмйш, тizligig с6к6рмйш, başлығы y6к6нд6[r]мйш. Қаңғым қаған anча ilig]

[11] Yukarıda Türk tanrısı, Tük mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak. Babam kağan/on yedi/erle dışarı çıkmış. Dışarı

[12] yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya, batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi

[13] yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş. Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş. *ile o is kağandan bah*

[14] Yabguyu, şadı orda vermiş. Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabí hep düşman imiş. Babam kağan bunca ...

[15] Kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lûtfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan öylece ili,

16 törüg kazğanıp uça barmış. Kaŋım kağanka Baz kağanıg balbal tikmiş. Ol törüde üze eçim kağan olurtı. Eçim kağan olurupan Türk budunuğ yiçe itdi, igit[t]i. Çıgaŋyığ [bay kıldı, azığ öküş kıldı].

17 Eçim kağan olurtukda özüm Tarduş budun üze şad ertim. Eçim kağan birle ilgerü Yaşıl Ögüz Şantunğ yazıka tegi süledimiz. Kırıgaru Temir Kıpıgka tegi süledimiz. Kögmen aşa Kırkız yirinğe tegi süledimiz]

18 Kamağı biş otuz süledimiz, üç yigirmi sünğüşdümüz. İlligig ilsiretdimiz, kağanlıgıg kağansıratdımız. Tizligig sökürtümüz, başlıgıg yükündürtümüz. Türgiş kağan Türkümüz [budunumuz erti. Bilmedükin]

19 üçün biziŋge yaŋıl[d]uğın üçün kağanı ölti. Buyruğı begleri yime ölti. On Oğ budun emgek körti. Eçümüz apamız tutmış yir sub idisiz bolmazun tiyin Az budunuğ itip yar[atıp ...]

20 Bars beg erti. Kağan atı bunda biz birtimiz. Sinğilim künçuyug birtimiz. Özi yaŋıldı, kağanı ölti, budunı künğ kul boldı. Kögmen yir sub idisiz kalmazun tiyin Az Kırkız Budunuğ yarat[ıp keltimiz, sünğüşdümüz ... ilin]

[16] töreyi kazanıp, uçup gitmiş. Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. O töre üzerine kağan oturdu. Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.

[17] Amcam kağan oturduğunda kendim Tarduş milleti üzerinde şad idim. Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehir, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik. Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik. Kögmeni aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik.

[18] Yekûn olarak yirmi beş defa ordu sevk ettik, on üç defa savaştık. İlliği ilsizleştirdik, kağanlığı kağansızlaştırdık. Dizliye diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik. Türgiş Kağanı Türkümüz, milletimiz idi. Bilmediği

[19] için, bize karşı yanlış hareket ettiği için kağanı öldü. Buyruku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü. Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz olmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip ...

[20] Bars bey idi. Kağan adını burda biz verdik. Küçük kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi yanıldı, kağanı öldü, milleti cariyeye, kul oldu. Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız kavmini düzene sokup geldik. Savaştık ... ilini

21 yana birtimiz. İlgerü Qadırqan yışığ aşā budunuğ ança qondurtumuz, ança itdimiz. Qırıǵaru Kenǵü Tarmanka tegi Türk budunuğ ança qondurtumuz, ança itdimiz. Ol ödke qul qulluğ bolmış erti, [künǵ künǵlūğ bolmış erti. İnisi eçisin bilmez erti. Oǵlı qaǵın bilmez erti.]

22 Ança qazǵanmış itmiş ilimiz törümüz erti. Türk Oǵuz begleri budun eşidinǵ. Üze tenǵri basmasar, asra yir telinmeser, Türk budun, ilinǵin törünǵin kim artatı [udaçı erti]? Türk budun ertin,

23 ökün! Küregünǵün üçün igidmiş bilge qaǵanıǵın ertmiş barmış edǵü ilinǵe kentü yaǵıldıǵ, yablaq kigürtüǵ. Yaraqlıǵ qandın kelip yaǵya ilti. Sünǵüǵlūğ qandın kelipen süre ilti? Iduq Ötüken y[ış budun bardıǵ. İlgerü barıǵma]

24 bardıǵ, qırıǵaru barıǵma bardıǵ. Barduq yirde edǵü ol erinç: Qanıǵ subça yügürti, sünǵükünǵ taǵça yatdı. Beglik urı oǵlunǵ qul boldı, işilik kız oǵlunǵ künǵ boldı. Bilmedük üçün [yablaqınǵın üçün eçim qaǵan uça bardı.]

25 Başılayu Qırqız qaǵanıǵ balbal tıkdım. Türk budunuğ atı küsi yoq bolmazun tiyin qaǵım qaǵanıǵ öǵüm qatunuğ kötürmiş tenǵri il birigme tenǵri Türk budun atı küsi yoq bolmazun [tiyin özümün ol tenǵri]

[21] geri verdik. Doğuda Kadirkan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda Kengü Tarmana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. O zamanda kul kullu olmuştu. Cariye cariyeli olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi.

[22] Öyle kazanılmış, düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı. Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti ilini töreni kim boza bilecekti? Türk milleti, vaz geç,

[23] pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili kağanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hâle soktun. Silâhlı nereden gelip dağıtarak gönderdi? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi. Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin. Doğuya giden,

[24] gittin. Batıya giden, gittin. Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın su gibi koştu, kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evlâdın kul oldu, hanımlık kız evlâdın cariyeye oldu. Bilmediğin için, kötülüğün yüzünden amcam, kağan uçup gitti.

[25] Önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim. Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye,

26 kağan olurtdı erinç. Nenġ yılsıġ budunka olurmadım. İçre aşsız taşra tonsuz yabız yablaķ budunda üze olurtum. İnım Kül Tigin birle sözleşdimiz. Kañġımız eçimiz kaz[ġanmıř budun atı küsi yok bolmazun]

27 tiyin Türk budun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım. İnım Kül Tigin birle iki şad birle ölü yitü kazġandım. Ança kazġanıp biriki budunuġ ot sub kılmadım. Men [özüm kağan olurtuķuma yir sayu]

28 barmış budun ölü yitü yadaġın yalıñın yana kelti. Budunuġ igideyin tiyin yırıġaru Oġuz budun tapa ilgerü Kıtanġy Tatabı budun tapa birigerü Tabġaç tapa uluġ sü iki yigir[mi süledim. ... süñġüşdüm. Anda]

29 kisre tenġri yarlıķazu kutum bar üçün ülüġüm bar üçün ölteçi budunuġ tırgürü igit[t]im. Yalıñ budunuġ tonluġ, çıġañy budunuġ bay kıldım. Az budunuġ öküş kıltım. İġar illigde [ıġar kağanlıġda yig kıldım. Tört bulunġdaki]

30 budunuġ kop baz kıldım, yaġsız kıldım. Kop mañga körti. İşig küçüġ birür. Bunça törüġ kazġanıp inım Kül Tigin özi ança kergek boldı. Kañġım kağan uçduķda inım Kül Tigin yi[ti yaşda ġaltı ...]

[26] kendimi o Tanrı kağan oturttu tabîî. Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İşte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan milletin üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın .

[27] diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğumda, her yere

[28] gitmiş olan millet öle yite, yaya olarak çıplak olarak dönüp geldi. Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru, güneyde Çine doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim, ... savaştım. Ondan

[29] sonra, Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki

[30] milleti hep tâbî kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti. İşi gücü veriyor. Bunca töreyi kazanıp küçük kardeşim Kül Tigin kendisi öylece vefat etti. Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı ...

31 Umay teg ögüm katun kutınga inim kül tigin er at buldı. Altı yigirmi yaşınğa eçim kağan ilin törüsin ança kazgandı. Altı Çub Soğdağ tapa süledimiz, bozdumuz. Tabgaç Onğ tutuk biş t[ümen sü kelti, sünğüşdümüz?]

32 Kül Tigin yadağın oplayu tegdi, Onğ tutuk yurçın yaraklıg eligin tutdı, yaraklıgdı kağanğa ançuladı. Ol süg anda yok kıldımız¹. Bir otuz yaşınğa Çaça senğünke sünğgüşdümüz. Ang ilki Tadığınğ Çorunğ boz [atıg binip tegdi. Ol at anda]

33 ölti. İkinti Işbara Yamtar boz atıg binip tegdi. Ol at anda ölti. Üçünç Yigen Silig beginğ kedimlig toruğ at binip tegdi. Ol at anta ölti. Yarıkında yalmasında yüz artuk okın urtı, yüziñge başınğa bir ok t[egürmedi ...]

34 Tegdükin Türk begler qop bilir siz. Ol süg anda yok kıldımız¹. Anda kisre Yir Bayırku Uluğ İrkin yağı boldı. Anı yañıp Türgi Yargün költe bozdumuz. Uluğ İrkin azkıñya erin tezıp bardı. Kül Tigin [altı otuz]

35 yaşınğa Kırkız tapa süledimiz. Sünğüg batımı qarıg söküpen Kögmen yışığ toğa yorıp Kırkız budunuğ uda basdımız. Kağanın birle Sonğa yışda sünğüşdümüz. Kül Tigin Bayırkun[unğ ak adğı]r[ıg]

¹ kısdımız

[31] Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı. On altı yaşında, amcam kağanın ilini, töresini şöyle kazandı: Altı Çub Soğdaka doğru ordu sevk ettik, bozduk. Çinli Ong vali, elli bin asker geldi, savaştık.

[32] Kül Tigin yaya olarak atılıp hücum etti. Ong valinin kayın biraderini, silâhlı, elle tuttu, silâhlı olarak kağana takdim etti. O orduyu orda yok ettik. Yirmi bir yaşında iken, Çaça generale karşı savaştık. En önce Tadığın, Çorun boz atına binip hücum etti. O at orda

[33] öldü. İkinci olarak İşbara Yamtarın boz atına binip hücum etti. O at orda öldü. Üçüncü olarak Yigen Silig beyin giyimli doru atına binip hücum etti. O at orda öldü. Zırhından kaftanından yüzden fazla ok ile vurdular, yüzüne başına bir tane değdirmedi. ...

[34] Hücum ettiğini, Türk beyleri, hep bilirsiniz. O orduyu orda yok ettik. Ondan sonra Yir Bayırkunun Uluğ İrkini düşman oldu. Onu dağıtıp Türgi Yargun Gölünde bozduk. Uluğ İrkin azıcık erle kaçıp gitti. Kül Tigin yirmi altı

[35] yaşında iken Kırgıza doğru ordu sevk ettik. Mızrak batımı karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastık. Kağanı ile Songa ormanında savaştık. Kül Tigin, Bayırkunun ak aygırına

36 binip oplayu tegdi. Bir erig okun urtı, iki erig
udu aşuru sançdı. Ol tegdükde Bayırkununġ aķ
adġırırġ udluķın sıyu urtı. Kırķız ķaġanın
ölürtümüz, ilin altımız. Ol yılķa Tü[rgiş tapa Altun
yıřıġ]

37 toġa İrtiş öġüzüġ keķe yorıdımız. Türgiş
budunuġ uda basdımız. Türgiş ķaġan süsi Bolķuda
otķa borķa kelti. Sünġüşdümüz. Kül Tigin bařġu boz
at binip tegdi. Bařġu boz ķ[.

38 ...] tutuz[1]. İkinin öze alduzdı. Anda yana
kirip Türgiş ķaġan buyruķı Az tutuķuġ elgin tutdı.
Ķaġanın anda ölürtümüz, ilin altımız. Ķara Türgiş
budun ķop içikdi. Ol budunuġ Tabarda
ķo[nturtumuz? ...]

39 Soġdaķ budun iteyin tiyin Yinķü öġüzüġ keķe
Temir Ķapıġķa tegi süledimiz. Anda kisre Ķara
Türgiş budun yaġı bolmış. Kengeris tapa bardı.
Biziġ sü atı toruķ azuķı yok erti. Yablaķ ķiři er[...]

40 alp er biziġe tegmiş erti. Antaġ ödke ökünüp
Kül Tiginig az erin irtürü ıtımız. Uluġ sünġüş
sünġüşmiř Alp řalķı aķ atın binip tegmiş. Ķara
Türgiş budunuġ anda ölürmiş, almış. Yana yorıp ...

[36] binip atılarak hücum etti. Bir eri ok ile vurdu, iki eri kovalayıp takip ederek mızrakladı. O hücum ettiğinde, Bayırkunun ak aygırını, uyluğunu kırarak, vurdular. Kırgız kağanını öldürdük, ilini aldık. O yılda Türgişe doğru Altın ormanını

[37] aşarak, İrtiş nehrini geçerek yürüdük. Türgiş kavmini uykuda bastık. Türgiş kağanının ordusu Bolçuda ateş gibi, fırtına gibi geldi. Savaşık. Kül Tigin alını beyaz boz ata binip hücum etti. Alını beyaz boz ...

[38] ... tutturdu. İkisini kendisi yakalattı. Ondan sonra tekrar girip Türgiş kağanının buyruğu Az valisini elle tuttu. Kağanını orda öldürdük, ilini aldık. Türgiş avam halkı hep tâbi oldu. O kavmi Tabarda kondurduk ...

[39] Soğd milletini düzene sokayım diye İnci nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik. Ondan sonra Türgiş avam halkı düşman olmuş. Kengerise doğru gitti. Bizim askerin atı zayıf, azığı yok idi. Kötü kimse er ...

[40] kahraman er bize hücum etmişti. Öyle bir zamanda pişman olup Kül Tiginini az erle eriştirip gönderdik. Büyük savaş savaşmış. Türgiş avam halkını orda öldürmüş, yenmiş. Tekrar yürüyüp.....

Kuzey Yüzü

1 [...] birle Ɔoşu tutuk birle sünġüşmiş. Erin Ɔop ölürmüş. Ebin barımın [Ɔalı]sız Ɔop kelürti. Kül Tigin yiti otuz yaşınga Ɔarluk budun erür barur erkli yağı boldı. Tamağ Iduk Başda sünġüşdümüz.

2 [Kül] Tigin ol sünġüşde otuz yaşayur erti. Alp Şalçı [ak]ın binip oplayu tegdi. İki erig udu aşuru sançdı. Ɔarlukug ölürtümüz, altımız. Az budun yağı boldı. Ɔara Költe sünġüşdümüz. Kül Tigin bir kırk yaşayur erti. Alp Şalçı akın

3 binip oplayu tegdi. Az ilteberig tutdı. Az budun anda yok boldı. Eçim Ɔağan ili Ɔamşag boltuƆında budun ilig ikeġü boltuƆında İzgil budun birle sünġüşdümüz. Kül Tigin Alp Şalçı akın binip

4 o[playu tegd]i. Ol at anda tüş[di]. İzgil [budun] ölti. Tokuz Oġuz budun kentü budunum erti. Tenġri yir bulġakın üçün yağı boldı. Bir yılka biş yolu sünġüşdümüz. Anġ ilk Toġu Balıkda sünġüşdümüz.

5 Kül Tigin Azman akıġ binip oplayu tegdi. Altı erig sançdı. Sü [t]egişinde yitinç erig Ɔılıçladı. İkinti Ɔuşalġukda Ediz birle sünġüşdümüz. Kül Tigin Az yağızın binip oplayu tegip bir erig sançdı.

Kuzey yüzü

[1] [...] ile, Koşu vali ile savaşmış. Askerini hep öldürmüş. Evini, malını eksiksiz hep getirdi. Kül Tigin yirmi yedi yaşına gelince Karluk kavmi hür ve müstakil iken düşman oldu. Tamag Iduk Başta savaştık.

[2] Kül Tigin o savaşta otuz yaşında idi. Alp Şalçı ata binip atılarak hücum etti. İki eri takip edip kovalayarak mızrakladı. Karluku öldürdük, yendik. Az milleti düşman oldu. Kara Gölde savaştık. Kül Tigin otuz bir yaşında idi. Alp Şalçı akına

[3] binip atılarak hücum etti. Az ilteberini tuttu. Az milleti orda yok oldu. Amcam kağanın ili sarsdığına; millet, hükümdar ikiye ayrıldığına; İzgil milleti ile savaştık. Kül Tigin Alp Şalçı akına binip

[4] atılarak hücum etti. O at orda düştü. İzgil milleti öldü. Dokuz.Oğuz milleti kendi milletim idi. Gök, yer bulandığı için düşman oldu. Bir yılda beş defa savaştık. En önce Togu Balıkta savaştık.

[5] Kül Tigin Azman akına binip atılarak hücum etti. Altı eri mızrakladı. Askerin hücumunda yedinci eri kılıçladı. İkinci olarak Kuşalgukta Ediz ile savaştık. Kül Tigin Az yağızına binip, atılarak hücum edip bir eri mızrakladı.

6 Tokuz erig egire tokıdı. Ediz budun anda ölti. Üçünç Bo[lçu]da Oguz birle sünğüşdümüz. Kül Tigin Azman akıg binip tegdi, sançdı. Süsin sançdımız, ilin altımız. Törtünç Çuş başında sünğüşdümüz. Türk

7 budun adak kamşatdı. Yablağ bo[ldaç]ı erti. Oza [k]elmiş süsin Kül Tigin ağıtıp Tongra bir oğuş alpağı on erig Tonga Tigin yogında egirip ölürtümüz. Bişinç Ezginti Kadızda Oguz birle sünğüşdümüz. Kül Tigin

8 Az yağızın binip tegdi. İki erig sançdı. b[alıkk]a b[as]ıkdı. Ol sü anda ö[lti]. Amga korgan kışlap yazınğa Oguzgaru sü taşıkdımız. Kül Tigin ebig başlayı kıt[t]ımız. Oguz yağı orduğ basdı. Kül Tigin

9 ögsüz akın binip tokuz eren sançdı, orduğ birmedi. Ögüm katun ulayı öglerim ekelerim keliñgünüm kunçuylarım bunça yime tirigi küñg boldaçı erti, ölügi yurtda yolta yatu kaldaçı ertigiz.

10 Kül Tigin yok erser, kop ölteçi ertigiz. İnım Kül Tigin kergek boldı. Özüm sakındım. Körür közüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg boldı. Özüm sakındım.¹ Öd tenğri yaşar. Kişi oğlu kop ölgeli törümiş.

¹ ve devamı (veya) sıkındım

[6] Dokuz eri çevirerek vurdu. Ediz kavmi orda öldü. Üçüncü olarak Bolçuda Oğuz ile savaştık. Kül Tigin Azman akına binip hücum etti, mızrakladı. Askerini mızrakladık, ilini aldık. Dördüncü olarak Çuş başında savaştık. Türk

[7] milleti ayak titretti. Perişan olacaktı. İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük. Beşinci olarak Ezginti Kadızda Oğuz ile savaştık. Kül Tigin

[8] Az yağızına binip hücum etti. İki eri mızrakladı, çamura soktu. O ordu orda öldü. Amga kalesinde kışlayıp ilk baharında Oğuza doğru ordu çıkardık. Kül Tigin evin başında bırakarak, müdafaa tedbiri aldık. Oğuz düşman, merkezi bastı. Kül Tigin

[9] öksüz akına binip dokuz eri mızrakladı, merkezi vermedi. Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariyeye olacaktı, ölenler yurttan yolda yatıp kalacaktınız.

[10] Kül Tigin olmasa hep ölecektiniz. Küçük kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim düşünceye daldım.¹ Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu. Kendim düşünceye daldım. Zamanı Tanrı yaşar. İnsan oğlu hep ölmek için türemiş.

¹ ve devamı (veya) üzüldüm, mateme gark oldum.

11 Ança sakındım. Közde yaş kelser tıda könğülte sığıt kelser yanduru sakındım. Katıgdı sakındım. İki şad ulayu ini yigünüm oğlanım beglerim budunum közi kaşı yablağ boldağı tip sakındım. Yogçı sığıtçı Kıtanÿ Tatabí budun başlayu

12 Udar senğün kelti. Tabğaç kağanda İsiyi Likenğ kelti. Bir tümen ağı altun kümüş kergeksiz kelürti. Tüpüt kağanda bölün kelti. Kırıya kün batsıkdaki Soğd Berçik er Buğarak uluş budunda Enik senğün Oğul Tarkan kelti.

13 On ok oğlum Türgiş kağanda Mağaraç tamğaçı Oğuz Bilge Tamğaçı kelti. Kırkız kağanda Tarduş İnançu Çor kelti. Bark itgüçi bediz yaratıgma bitig taş itgüçi Tabğaç kağan çıkanı Çanğ senğün kelti.

Kuzey - doğu Yüzü

1 Kül Tigin koñy yılka yiti yigirmike uçdı. Tokuzunç ay yiti otuzka yog ertürtümüz. Barkın bedizin bitig taş[ın] biçin yılka yitinç ay yiti otuzka kop alkd[ım]z. Kül Tigin ö[zi?] kırk artuk[ı y]iti yaşınğ[a] bulit bust[adı] ... bunça bedizçig Tuygut ilteber kelü[r]ti.

[11] Öyle düşünceye daldım. Gözden yaş gelse mani olarak, gönülden ağlamak gelse geri çevirerek düşünceye daldım. Müthiş düşünceye daldım. İki şadın ve küçük kardeş yeğenimin, oğlumun, beylerimin, milletimin gözü kaşı kötü olacak diyip düşünceye daldım. Yasçı, ağlayıcı olarak Kıtay, Tatabí milletinden başta

[12] Udar general geldi. Çin kağanından İsiyi Likeng geldi. On binlik hazine, altın, gümüş fazla fazla getirdi. Tibet kağanından vezir geldi. Batıda gün batısındaki Soğd, İranlı, Buhara ülkesi halkından Enik general, Oğul Tarkan geldi.

[13] On Ok oğlum Türgiş kağanından Makaraç mühürdar, Oğuz Bilge mühürdar geldi. Kırgız kağanından Tarduş İnançu Çor geldi. Türbe yapıcı, resim yapan, kitâbe taşı yapıcısı olarak Çin kağanının yeğeni Çang general geldi.

Kuzey - doğu Yüzü

[1] Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yas töreni tertip ettik. Türbesini, resimini,¹ kitâbe taşını maymun yılında yedinci ay, yirmi yedinci günde hep bitirdik. Kül Tigin kendisi kırk yedi yaşında bulut çöktürdü ... Bunca resimciyi Tuygut vali getirdi.

¹ (veya) heykelini.

Güney doğu Yüzü

1 Bunça bitig bitigme Kül Tigin atısı Yol[l]uğ Tigin bitidim. Yigirmi kün olurup bu taşka bu tamka kop Yol[l]uğ Tigin bitidim. İgar oğlanıñızda taygununğuzda yigdi igidür ertigiz. Uça bardıgız. Tenğr[ide] tirigdekiçe ...

Güney - batı Yüzü

1 Kül Tiginiñ altunın kümüşin ağışın barımın tör[t biñg?] yılķ[ıs]ın ayıgma Tuyğut bu ... begim tigin yügerü tenğ[ri ...] taş bitidim. Yol[l]uğ Tigin.

Batı Yüzü

1 Kıridın [S]oğud örti. İnım Kül Tigin ... üçün öl[ü yitü?] işig küçüg birtük üçün Türk Bilge Kağan ayukıka inim Kül Tiginig küzedü olurtum. Inançu Apa Yargan Tarkın atıg [b]irtim. [An]ı ögtürt[üm].

Güney - doğu Yüzü

[1] Bunca yazıyı yazan Kül Tiginin yeğeni Yollug Tigin, yazdım. Yirmi gün oturup bu taş, bu duvara hep Yollug Tigin, yazdım. Değerli oğlunuzdan, evlâdınızdan çok daha iyi beslerdiniz. Uçup gittiniz. Gökte hayattaki gibi ...

Güney - batı Yüzü

[1] Kül Tiginin altınını, gümüşünü, hazinesini, servetini, dört binlik at sürüsünü idare eden Tuygut bu ... Beyim prens yukarı gök ... taş yazdım. Yollug Tigin.

Batı Yüzü

[1] Batıdan Soğd baş kaldırdı. Küçük kardeşim Kül Tigin ... için, öle yite işi gücü verdiği için, Türk Bilge Kağanı, nezaret etmek üzere, küçük kardeşim Kül Tigini gözeterek oturdum. İnançu Apa Yargan Tarkan adını verdim. Onu övdürdüm.

2. BİLGE KAĞAN ÂBİDESİ

METİN

Doğu Yüzü

1 Tenġri teg Tenġri yaratmış Türk Bilge Kağan sabım: Kaġım Türk Bilge [Kağan ...]ti Sir Tokuz Oġuz İki Ediz kerekülüg begleri budunı [... Tü]rk tenġ[ri ...]

2 üze kağan olurtum. Olurtuġuma ölteçiçe saġınıġma Türk begler budun öġirip sebinip tonġtamış közi yügerü körti. Bödke özüm olurup bunça ağır törüg tört bulunġdaki [...]dim. Üze kök tenġri as[ra yaġız yir kılınduġda ikin ara kişi oġlı kılınmış].

3 Kişi oġlında üze eġüm apam Bumın Kağan İstemi Kağan olurmuş. Olurupan Türk budununġ ilin törüsin tuta birmiş, iti birmiş. Tört bulunġ ħop yaġı ermiş. Sü sülepen tört bulunġdaki budunuġ [ħop almış, ħop baz ħılmış]. Bařlıġıġ [yü]kündürmüş, tizlig[iġ sökürmüş. İlgerü Ķadırġan yışka tegi kirü]

4 Temir Ķapıġka tegi ħondurmuş. İkin ara idi oġsuz Kök Türk iti anġa olurur ermiş. Bilge kağan ermiş, alp kağan ermiş. Buyruġı bilge ermiş erinġ, alp ermiş erinġ. Begleri yime budunı [yime tüz ermiş. Anı] üġün ilig anġa tutmuş erinġ. İlig tutup törü[g itmiş. Özi anġa kergek bolmış].

2. BİLGE KAĞAN ÂBİDESİ

TERCÜME

Doğu Yüzü

[1] Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı ... Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırılı beyleri, milleti ... Türk tanrısı

...

[2] üzerinde kagan oturdum. Oturduğumda ölecek gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı. Bu zamanda kendim oturup bunca ağır töreyi dört taraftaki ... dim. Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış.

[3] İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutu vermiş, düzene soku vermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye dik çöktürmüş. Doğuda Kadırkan ormanına kadar, batıda

[4] Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında pek teşkilâtsiz Gök Türkü düzene sokarak öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku bilgili imiş tabiî, Cesur imiş tabiî. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabiî. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefât etmiş.

5 Yoğçı sıgıtçı öñgre kün toğsıkdağı Bökli çöl[l]üg il Tabğaç Tüpüt Apar Purum Kırkız Üç Kırıkan Otuz Tatar Kıtanÿ Tatabı bunça budun kelipen sıgtamış, yoğlamış. Antağ külüg kağan er[miş. Anda kisre inisi kağan bolmış eri]nç. Oğlıtı kağan bolmış erinç. Anda [kisre inisi eçisin teg]

6 kılınmaduk erinç, oğlı kañın teg kılınmaduk erinç. Biligsiz kağan olurmış erinç, yablağ kağan olurmış erinç. Buyrukı yime biligsiz ermiş erinç, yablağ ermiş erinç. Begleri budunı tüzüz üçün Tabğaç budun tebligın kürlüğün [üçün armağçıs]ın üçün inili [eçili kinğşürtükün üçün begli budunluğ]

7 yonğşurtuğın üçün Türk budun illedük ilin ıçğını ıdemiş kağanladuk kağanın yitürü ıdemiş. Tabğaç budunğa beglik urı oğlın kul kıltı, işilik kız oğlın künğ kıldı. Türk begler Türk atın ıtı. Tab[ğaçğı] begler Tabğaç at[ın tutupan Tabğaç kağanğa körmüş. Elig yıl]

8 işig küçüg birmiş. İlgerü kün toğsık[k]a Bökli kağanğa tegi süleyü birmiş. Kırıgaru Temir Kapığğa süleyü birmiş. Tabğaç kağanğa ilin törüsün alı birmiş. Türk kara kamağ budun ança timiş: İllig budun [ertim, ilim amtı kanı, kimke ilig kazğanur men tir ermiş].

[5] Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabí, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabîî, oğulları kağan olmuş tabîî. Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi

[6] kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabîî, kötü imiş tabîî. Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, aldatıcı olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti

[7] karşılıklı çekiştirttiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedi vermiş. Çin milletine beylik erkek evlâdını kul kıldı, hanımlık kız evlâdını cariyeye kıldı. Türk beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutarak, Çin kağanına itaat etmiş. Elli yıl

[8] işi gücü vermiş. Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edi vermiş. Batıda Demir Kapıya ordu sevk edi vermiş. Çin kağanına ilini, töresini alı vermiş. Türk halk kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş.

9 Kağanlıg budun ertim, kağanım kanı. Ne kağanka işig küçüg birür men tir ermiş. Ança tip Tabgaç kağanka yağı bolmış. Yağı bolup itinü yaratunu umaduk yana içikmiş. Bunça işig küçüg birtükgerü sakınmatı Türk budunuğ ölür[eyin, uruğsır]atayın tir ermiş. Yokadu barır ermiş. Üze

10 Türk tenğrisi ıduk yiri subı ança itmiş erinç. Türk budun yok bolmazun tiyin budun bolçun tiyin kañgım İltiriş kağanıg ögüm İlbilge Katunuğ tenğri töpüsinde tutup yügerü kötürti erinç. Kañgım kağan yiti yigirmi erin [taşıkmış. Taşra yoriyur tiyin kü eşidip balıkdağı tağıkmış, tağıdağı]

11 inmiş. Tirilip yitmiş er bolmış. Tenğri küç birtük üçün kañgım kağan süsi böri teg ermiş, yağısı koñy teg ermiş. İlgerü kırıgaru sülep tirmiş, kubratmış. Kamağı yiti yüz er bolmış. Yiti yüz er bolup [ilsiremiş kağansıramış budunuğ künğedmiş kuladmış budu]nuğ Tü[rk tö]rüsün [ıçgınmış]

12 budunuğ eçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış. Tölis Tarduş budunuğ anda itmiş. Yabguğ şadıg anda birmiş. Biriye Tabgaç budun yağı ermiş. Yırıya Baz Kağan, Tokuz Oguz budun yağı ermiş. Kırkız Kırıkan Otuz Tatar Kıtanÿ Tatabí kop yağı ermiş. Ka]ñgım [kağan bunça ... kırk artuğı]

[9] Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi, gücü veriyorum der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş. Düşman olup, kendisini tanzim ve tertip edemediğinden, yine tâbi olmuş. Bunca işi, gücü vermediğini düşünmeden, Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok olmaya gidiyormuş. Yukarıda

[10] Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki

[11] inmiş. Toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış

[12] milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş. Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş. Yabguyu, şadı orda vermiş. Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabí hep düşman imiş. Babam kağan bunca.... kırk

13 yiti yolu sülemiş, yigirmi sünġüş sünġüşmiş. Tenġri yarlıkaduk üçün illigig ilsiretmiş, kağanlığıġ kaġansıratmış, yaġıġ baz kılmış, tizligig sökürmiş, başlığıġ yükündürmüş. Kaġım kağan [anġa ilig törüg kaġanıp uġa barmış]. Kaġım [kaġankā] baş[lay]u Baz Kaġanıġ balbal [tikmiş. Kaġım]

14 kağan uçdukda özüm sekiz yaşıda kaltım. Ol törüde üze eġim kağan olurtı. Olurupan Türk budunuġ yiġe itdi, yiġe igit[t]i. Çıġaġyıġ bay kıldı, azıġ öküş kıldı. Eġim kağan olurtuk[d]a özüm tigin erk[...]iy[...] tenġri [yarlıkaduk üçün]

15 tört yigirmi yaşımkā Tarduş budun üze şad olurtum. Eġim kağan birle ilgerü Yaşıl öġüz Şantuġ yazıkā tegi süledimiz. Kırıġaru Temir Kırıġka tegi süledimiz. Köġmen aşı Kırkız yiriġge tegi s[üledimiz. Kamaġı biş] otuz sü[ledimiz. üç yigirmi sünġüşdümüz. İlligig ilsiretdimiz. kağanlığıġ kaġansıratdımız, Tizligig]

16 sökürtümüz, başlığıġ yükündürtümüz. Türgiş kağan Türk[üm] budunum erti. Bilmedükin üçün biziġge yaġıldıġın yazındıġın üçün kağanı ölti, buyruķı begleri yime ölti. On Ok budun emgek körti. Eġ[ümiz apamız tutmuş yir sub idi]siz kalmazun [tiyin Az budunuġ itip yaratıp ... Bars Beg]

[13] yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lûtfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan öylece ili, töreyi kazanıp, uçup gitmiş. Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. Babam

[14] kağan uçtuğunda kendim sekiz yaşında kaldım. O töre üzerine amcam kağan oturdu. Oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, tekrar besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı. Amcam kağan oturduğunda kendim prens ... Tanrı buyurduğu için

[15] on dört yaşında Tarduş milleti üzerine şad oturdum. Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik. Batıda Demir Kapiya kadar ordu sevk ettik. Kögmeni aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik. Yekun olarak yirmi beş defa ordu sevk ettik, on üç defa savaştık. İlliyi ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık. Dizliye

[16] diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik. Türgiş kağanı Türküm, milletim idi. Bilmediği için, bize karşı yanlış hareket ettiği, ihanet ettiği için kağanı öldü, buyruku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü. Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz kalmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip ... Bars bey

17 erti. kağan atıg bunda biz birtimiz. Sinğilim
 kunçuyug birtimiz. Özi yazındı, kağanı ölti, budunu
 künğ kul boldı. Kögmen yir sub idisiz kalmazun
 tiyin Az Kırkız budunug i[tip] yaratıp keltimiz.
 Sünğüşdümüz. [... ilin yana birtimiz. İlgerü] Kadır-
 kan y[ışığ aşı] b[udunu]g ança [kondurtumuz, ança
 itdimiz. Kırıgaru]

18 Kenğü Tarbanka tegi Türk budunug ança kondur-
 tumuz, ança itdimiz. Ol ödke kul kullug künğ künğ-
 lüg bolmış erti. İnisi eçisin bilmez erti, oğlu kañın
 bilmez erti. Ança kazğanmış ança itmiş ilim[iz
 törümüz erti. Türk Oguz begleri bud]un eşid: Üze
 tenğri basma[sar asra] yir telinmeser

19 Türk budun ilinğın törünğün kim artatı udaçı
 [ert]i? Türk budun ertin, ökün! Küregünğün üçün
 igidmiş kağanınğa ermiş [barmış edgü] ilinğe kentü
 yanğıldıg, yablağ kigürtüg. Yaraklıg kandin kelip
 yanğa ilti? Sünğüglüg kandin [kelipen] süre [ilti?
 Iduğ Ötüken yış budun bardıg. İlgerü [barıgma]
 bardıg. Kırıgaru

20 barıgma bardıg. Bardıg yirde edgüg ol erinç: [Ka-
 nı]nğ ögüzçe yügürti. Sünğüküg tağça yatdı. Beglik
 urı oğlınğın kul kıldıg. [İşilik kız oğlunğın] künğ
 kıldıg. Ol bilmedüküğün üçün yablağınğın üçün eçim
 kağan uça bardı. Başlayu Kırkız kağan[ıg balbal
 tikdim]. Türk budun atı küsi yok bolmazun tiyin
 kañım kağanıg

[17] idi. Kağan adını burda biz verdik Kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi ihanet etti, kağanı öldü, milleti cariyeye, kul oldu. Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız milletini tanzim ve tertip edip geldik. Savaşttık ... ilini geri verdik. Doğuda Kadırgan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda

[18] Kengü Tarbana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. O zamanda kul kullu, cariyeye cariyeli olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi. Öyle kazanılmış, öyle düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı. Türk, Oğuz beyleri, milleti işit: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese,

[19] Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilecekti? Türk milleti, vaz geç, pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hâle soktun. Silâhlı nereden gelip dağıtarak gönderdi? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi? Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin! Doğuya giden, gittin! Batıya,

[20] giden, gittin! Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın nehir gibi koştu. Kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evlâdını kul kıldın. Hanımlık kız evlâdını cariyeye kıldın. O bilmemenden dolayı, kötülüğün yüzünden amcam kağan uçup gitti. Önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim. Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı,

21 ögüm katunuğ kötürügme tenğri il birig[me te]nğri Türk budun atı küsi yok bolmazun tiyin özümün ol tenğri kağan olurt[dı erinç. Neñg] yılsıg budunda üze olurmadım. İçre aşsız taşra tonsuz yabız yablağ budunda [üze olurtum]. [İnim Kül Ti]gin iki şad inim Kül Tigin [birle] sözleşdimiz. [Kañgımız]

22 eçimiz kazğanmış budun atı küsi yok bo[lmaz]un tiyin, Türk budun üçün tün udımadım. Küntüz olurmadım. İnim [Kül Tigin birle iki şad] birle ölü yitü kazğandım. Ança kazğanıp biriki budunuğ ot sub kılmadım. Men [özüm kağan olurtukuma] yir sayu barmış bu[dun yadağın yalınğın?] ölü yitü [yana]

23 kelti. Budunuğ igideyin tiyin yırıgaru Oğuz budun tapa ilgerü Kıtañy Tatabí [bu]dun tapa birigerü Tabğaç tapa iki yigir[mi süledim ...] sünğüşdüm. Anda kisre tenğri yarlıkaduk üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi budunuğ [tirgür]ü igit[t]im. Yalınğ budunuğ tonluğ kıldım. Çıgañy bud[unuğ] bay kı[ldım].

24 Az budunuğ öküş kıldım. İgar illigde ı[gar] kağanlıgda yig kıldım. Tört bulunğdaki budunuğ qop baz kıldım, yağsız kıldım. Qop mañga körti. Yiti yigirmi yaşma Tañgut tapa süledim. Tañgut budunuğ bozdum. Oğlın yo[tuz]ın yılkısn barımın anda altım. Sekiz yegirmi yaşma Altı Ç[ub Sogdağ]

[21] annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabî. Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin, iki şad, küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın,

[22] amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyuyamadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğumdan her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri

[23] geldi. Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru; doğuda Kıtay, Tatabí kavmine doğru; güneyde Çine doğru on iki defa ordu sevk ettim ... savaştım. Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım.

[24] Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti. On yedi yaşında Tanguta doğru ordu sevk ettim. Tangut milletini bozdum. Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini orda aldım. On sekiz yaşında Altı Çub Soğdaka

25 tapa süledim. Budunuğ anda bozdum. Tab[ğaç O]nğ tutuk biş tümen sü kelti. Iduğ Başda sünğüşdüm. Ol süğ anda yok kıldım.¹ Yigirmi yaşıma Basmıl Iduğ [Ku]t oğuşum budun erti, arkış ıdmaz tiyin süledim. K[...]m içgertim, kalınğ[ın] ebirü kelürtüm. İki otuz yaşıma Tabğaç

26 tapa süledim. Çaça senğün sekiz tümen [sü] birle sünğüşdüm. Süsin anda ölürtüm. Altı otuz yaşıma Çık budun Kırkız birle yağı boltı. Kem keçe Çık tapa süledim. Örpente sünğüşdüm. Süsin sançdım. Az [b]u[dunuğ altı]m. [... iç]gertim. Yiti o[tuz yaşım]a Kırkız tapa süledim. Sünğüg batımı

27 karıg söküpen Kögmen yışığ toğa yo[rıp] Kırkız budunuğ uda basdım. Kağanın birle Sonğa yışda sünğüşdüm. Kağanın ölürtüm, ilin anda altım. Ol yılka Türgiş tapa Altun yışığ aşā [İr]tiş ögüzüg keçe yorı[dım. Türgiş budunuğ uda] basdım. Türgiş kağan süsi otça borça kelti.

28 Bolçuda sünğüşdümüz. Kağanın yabğu[sı]n şadın anda ölürtüm. İlin anda altım. Otuz yaşıma Biş Balık tapa süledim. Altı yolu sünğüşdüm. [... sü]sin kop ö[lü]rtüm Anda içreki ne kişi tin[...]i yok [bolda]çı er[ti ...]a okıgalı kelti. Biş Balık anı üçün ozdı. Otuz artuķı

¹ kışdım

[25] doğru ordu sevk ettim. Milleti orda bozdum. Çinli Ong vali, elli bin asker geldi. Iduk Başta savaştım. O orduyu orda yok ettim. Yirmi yaşında, Basmıl Iduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim. K ... m tâbi kıldım, malını çevirip getirdim. Yirmi iki yaşında Çine

[26] doğru ordu sevk ettim. Çaça general, seksen bin asker ile savaştım. Askerini orda öldürdüm. Yirmi altı yaşında Çik kavmi Kırgız ile beraber düşman oldu. Kemi geçerek Çike doğru ordu sevk ettim. Örpemde savaştım. Askerini mızrakladım. Az milletini aldım ... tâbi kıldım. Yirmi yedi yaşında Kırgıza doğru ordu sevk ettim. Mızrak batımı

[27] karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastım. Kağanı ile Songa ormanında savaştım. Kağanını öldürdüm, ilini orda aldım. O yılda Türgişe doğru Altın ormanını aşarak İrtiş nehrini geçip yürüdüm. Türgiş kavmini uykuda bastım. Türgiş kağanının ordusu ateş gibi, fırtına gibi geldi.

[28] Bolçuda savaştık. Kağanını, yabgusunu, şadını orda öldürdüm. İlini orda aldım. Otuz yaşında Beş Balıka doğru ordu sevk ettim. Altı defa savaştım ... askerini hep öldürdüm. Onun içindeki ne kadar insan ... yok olacaktı ... çağırmak için geldi. Beş Balık onun için kurtuldu. Otuz

29 bir yaşıma ƘarluƘ budun bunġsuz [er]ür barur erkli yağı boldı. Tamağ IduƘ Başda süngüşdümüz. ƘarluƘ budunuğ ölürtüm, anda altım[... Bas]mıl Ƙara [... bud ...] ƘarluƘ budun tir[ilip kelti ...]m ö[lürtüm].T[oƣuz Oġu]z meniġ budunum erti. Tenġri yir bulġaƣın üçün ödiġ[e]

30 küni tegdüġ üçün yağı boldı. Bir yılƣa tört yolu süngüşdüm. Anġ ilki Toġu Balıƣda süngüşdüm. Togla öġüzüġ yüzüti keçip süsi [....]. İkinti Andırġuda süngüşdüm. Süsin sançdım. [... Üçünç Çuş başında sü]ġgüşdüm. Türk budun adak ƣamşat[t]ı, yablaƣ

31 boldaƣı erti. Oza yañya keligme süsin ağıt[t]ım. Öküş ölteçi anda tirilti. Anda Tonġra yılpaġutı bir oġuşuġ Tonġa Tigin yoġ[ında] egire tokıdım. Törtünç Ezginti Ƙadıƣda süngüşdüm. Süsin anda sançdım, yabırdım [...] yarbit[... yaşı]ma Amġı ƣorġan ƣışladıkda yut boldı. Yazınġa

32 Oġuz tapa süledim. İlki sü taşıƣmış erti, ikin sü ebde erti. Üç Oġuz süsi basa kelti. Yadağ yabız boldı tip alġalı kelti. [Sınġ]ar süsi ebig barkıġ yulıġalı bardı, sınġar süsi süngüşġeli kelti. Biz az ertimiz, yabız ertimiz. Oġ[uz ...]t yaġ[ı ... tenġri] küç birtük üçün anda sançdım,

[29] bir yaşında Karluk milleti sıkıntısız, hür ve serbest iken, düşman oldu. Tamag Iduk Başta savaştım. Karluk milletini öldürdüm, orda aldım ... Basmıl kara ... Karluk milleti toplanıp geldi ... m, öldürdüm. Dokuz Oğuz benim milletim idi. Gök, yer bulandığı için, ödüne

[30] kıskançlık değdiği için düşman oldu. Bir yılda dört defa savaştım: En önce Togu Balıkta savaştım. Togla nehrini yüzdürerek geçip ordusu ... İkinci olarak Andırguda savaştım. Askerini mızrakladım ... Üçüncü olarak Çuş başında savaştım. Türk milleti ayak titretti, perişan

[31] olacaktı. İlerleyip yayarak gelen ordusunu püskürttüm. Çok ölecek orda dirildi. Orda Tongra yiğiti bir boyu Tonga Tigin mateminde çevirip vurdum. Dördüncü olarak Ezginti Kadızda savaştım. Askerini orda mızrakladım, yıprattım ...yıprat ... Otuz iki yaşında Amgı kalesinde kışladıkta kıtlık oldu. İlk baharında

[32] Oğuzla doğru ordu sevk ettim. İlk ordu dışarı çıkmıştı, ikinci ordu merkezde idi. Üç Oğuz ordusu basıp geldi. Yaya, kötü oldu diyip yenmek için geldi. Bir kısım ordusu evi barkı yağma etmek için gitti, bir kısım ordusu savaşmak için geldi. Biz az idik, kötü durumda idik. Oğuz ... düşman ... Tanrı kuvvet verdiği için orda mızrakladım,

33 yañydım. Tenğri] yarlıkaduk üçün men kazgan-
duk üçün Türk budun kazg[anmış eri]nç. Men iniligü
bunça başlayu kazganm[asa]r Türk budun ölteçi erti,
yok [bolda]çı erti. [Türk] begler [budun anç]a
sakınınğ, ança bilinğ. Oguz bu[dun ...]d ıdmayın
tiyin süle[dim].

34 Ebin barkın bozdum. O[guz] budun Tokuz Tatar
birle tirilip kelti. Ağuda iki ulug sünğüş sünğüşdüm.
Süsin [boz]dum. İlin anda altım. Ança kazgan[ıp ...
tenğri] yarlıkaduk üçün ö[züm] otuz artukı ü[ç
yaşıma ...]uk erti. Ödsig ötülüg küç

35 igidmiş al[p kağanınğa ya]nğıldı. Üze Tenğri
ıduk yir sub [eçim ka]ğan kut taplamadı erinç. Tokuz
Oguz budun yirin subın ıdıp Tabgaçgaru bardı.
Tabgaç [...] bu yirde kelti. İgideyin tiyin sak[ınıp
...] budun [...]

36 yazukla[... bi]riye Tabgaçda atı küsi yok boldı.
Bu yirde manğa kul boldı. Men özüm kağan olurtu-
kum üçün Türk budunuğ [...]ı kılmadım. [İlig]
törüg yigdi kazgandım. Id[...] tirilip yı[..]

[33] dağıttım. Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır. Ben küçük kardeşimle beraber böyle başa geçip kazanmasam Türk milleti ölecekti, yok olacaktı. Türk beyleri, milleti, böyle düşünün, böyle bilin! Oğuz kavmi ... göndermeden, diye ordu sevk ettim.

[34] Evini barkını bozdum. Oğuz kavmi Dokuz Tatar ile toplanıp geldi. Aguda iki büyük savaş yaptım. Ordusunu bozdum. İlini orda aldım. Öyle kazanıp ... Tanrı buyurduğu için otuz üç yaşında ... idi. Seçkin, muhterem, güç

[35] beslemiş olan, kahraman kağanına ihanet etti. Üstte Tanrı, mukaddes yer, su, amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak. Dokuz Oğuz kavmi yerini, suyunu terk edip Çine doğru gitti. Çin ... bu yere geldi. Besleyeyim diye düşünüp ... millet

[36] suçla ... güneyde Çinde adı sanı yok oldu. Bu yerde bana kul oldu. Ben kendim kağan oturduğum için Türk milletini ... kılmadım. İli, töreyi çok iyi kazandım ... toplanıp ...

37 [anda sünġü]şdüm. Süsin sançdım. İçikigme içikdi, budun boldı. Ölüġme öldi. Selenġe kodi yorıpan Kargan kısıлта ebin barkın anda bozdum. [...] yışka ağdı. Uyġur il[t]eber yüzçe erin ilg[er]ü t[ezip bardı? ...]

38 [...]ti. Türk budun aç erti. Ol yılķıġ alıp igit[t]im. Otuz artukı tört yaşıma Oġuz tezip Tabġačka kirti. Ökünüp süledim. Sukun [... oġ]lın yotuzın anda altım. İki ilteberlig budun [..]

39 [...] Ta[tab]ı budun Tabġaç kaġanka körti. Yalabaçı edġü sabı ötüġi kelmez tiyin yayın süledim. Budunuġ anda bozdum. Yılķı[sın...] süsi tirilip kelti. Kadırķan yış kon[...]

40 [...]ġakınġa yirinġerü subınġaru ķontı. Biriye Karkluk budun tapa sületip Tudun Yamtarıġ ıtım, bardı. [... Karkluk il]teber yok bolmış, inisi bir ķorġ[anka [...]

41 [... ar]ķışı kelmedi. Anı anıytayın tip süledim. Korkıġu iki üç kişiligü tezip bardı. Kara budun kaġanım kelti tip öġ[di ...]ka at birtim. Kiķig atlıġ[...].

[37] orda savaştım. Askerini mızrakladım. Teslim olan teslim oldu, millet oldu; Ölen öldü. Selengadan aşağıya yürüyerek Kargan vâdisinde evini, barkını orda bozdum ... ormana çıktı. Uygur valisi yüz kadar askerle doğuya kaçıp gitti ...

[38] ... Türk milleti aç idi. O at sürüsünü alıp besledim. Otuz dört yaşında Oğuz kaçıp Çine girdi. Eseflenip ordu sevk ettim. Hiddetle ..., oğlunu, karısını orda aldım. İki valili millet ...

[39] ... Tatabı milleti Çin kağanına itaat etti. Elçisi, iyi sözü, niyazı gelmiyor diye yazın ordu sevk ettim. Milleti orda bozdum. At sürüsünü ... askeri toplanıp geldi. Kadırkan ormanına kon ...

[40] yerine doğru, suyuna doşru kondu. Güneyde Karluk milletine doşru ordu sevk et diyip Tudun Yamtarı gönderdim, gitti ... Karluk valisi yok olmuş, küçük kardeşi bir kaleye ...

[41] kervanı koşmadı. Onu korkutayım diyip ordu sevk ettim. Koruyucu iki üç kişi ile beraber kaçıp gitti. Halk kütlesi kağanım geldi diyip övdü ... ad verdim. Küçük adlı ...

Güney - doğu Yüzü

1 ... Kök] Öngüg yoguru sü yorıp tünli künli yiti
ödüške subsuz keçdim. Çorakka tegip yulıgçı [eri]g
k[...]s Keçinke tegi [...]

Güney Yüzü

1 [... Tab]gaç atlıg süsi bir tümen artukı yiti
biñg süg ilki kün ölürtüm. Yadağ süsin ikinti kün
kop [ölür]tüm. Bi [...]aşıp bard[...]

2 [... y]olı süledim. Otuz artukı sekiz yaşıma
kışın Kıtany tapa süledim. [.... Otuz artukı tokuz
yaşı]ma yazın Tatabı tapa sü[ledim ...]

3 [...] men [...] ölürtüm. Oğlın yotuz[ın
yı]lkısın barımın [...]ra ko[...]

4 bud[un ... yo]tuzın yok kı[ldım ...]

5 yor[...]

6 sün̄g[üşdüm? ...]

7 [bir]tim. Alp erin ölürup [bal]bal kılu birtim.
Elig yaşıma Tatabı budun Kıtanyda ad[rıltı ...]lker
tağka [...]

8 Ku sen̄gün başadu tört tümen sü kelti. Tön̄ges
tağda tegip tokıdım. Üç tümen süg [ölürtü]m. B[ir
tümen?] rser [...]öktüm. Tatabı [...]

Güney - doğu Yüzü

[1] ... Gök Öngü çiğneyerek ordu yürüyüp, gece ve gündüz yedi zamanda susuzu geçtim. Çorağa ulaşp yağmacı askeri ... Keçine kadar ...

Güney Yüzü

[1] ... Çin süvarisini, on yedi bin askeri ilk gün öldürdüm. Piyadesini ikinci gün hep öldürdüm. Bi ... aşp vard ...

[2] defa ordu sevk ettim. Otuz sekiz yaşında kışın Kıtaya doğru ordu sevk ettim ... Otuz dokuz yaşında ilk baharda Tatabıya doğru ordu sevk ettim....

[3] ben... öldürdüm. Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini ...

[4] millet... karısını yok kıldım....

[5]

[6] savaştım. ...

[7] verdim. Kahraman erini öldürüp balbal kılı verdim. Elli yaşında Tatabı milleti Kıtaydan ayrıldı. ... lker dağına ...

[8] Ku general kumandasında kırk bin asker geldi. Töngkes dağında hücum edip vurdum. Otuz bin askeri öldürdüm. On bin ... ise ... öktüm. Tatabı

9 ö[lü]rti. Uluğ oğlum ağrıp yok bolça Kuğ Seŋgü-nüg balbal tike birtim. Men tokuz yigirmi yıl şad olurtum, to[kuz yigir]mi yıl [kağan olu]rtum, il tutdum. Otuz artuķı bir [...]

10 Türküme budunuma [y]igin ança kazganu birtim. Bunça kazganıp [kaŋım kağan ı]t yıl onunç ay altı otuzka uça bardı. Lağzın yıl bişinç ay yiti otuzka yog ertürtüm. Buķağ tutuķ [...]

11 kaŋı Lisün Tay seŋgün başad[u] biş yüz eren kelti. Kokuķ ö[...] altun kümüş kergeksiz kelürti. Yog yıparıg kelürüp tike birti. Çından ıgaç kelürüp öz yar[...]

12 bunça budun saçın kuķaķın [... b]ıçdı. Edgü özlük atın kara kişin kök teyeŋgin sansız kelürüp kop kotı.

13 Tenğri teg tenğri yaratmış Türk Bilge [Kağan s]abım: Kaŋım Türk Bilge Kağan olurtuķında Türk amtı begler kisre Tarduş begler Kül Çor başlayu ulayu şadpıt begler önğre Tölis begler Apa Tarka[n]

14 başlayu ulayu şad[pıt] begler bu [...] Taman Tarkan Tonıyukuk Boyla Bağa Tarkan ulayu buyruk [...] iç buyruk Sebig Kül İrkin başlayu ulayu buyruk bunça amtı begler kaŋım kağanķa ertinğü

15 ertinğü ti umuğ i[tdi? ... T] ürk beglerin budunun ertingü ti umuğ itdi ögd[i ... kaŋım] kağan [...] ça aģar taşığ yogun ıg Türk begler budun i[...]irti. Özüme bunça [...].

[9] öldürdü. Büyük oğlum hastalanıp yok olunca Ku'yu, generalı balbal olarak diki verdim. Ben on dokuz yıl şad olarak oturdum, on dokuz yıl kağan olarak oturdum, il tuttum. Otuz bir ...

[10] Türküm için, milletim için iyisini öylece kazanı verdim. Bu kadar kazanıp babam kağan köpek yılı, onuncu ay, yirmi altıda uçup gitti. Domuz yılı, beşinci ay, yirmi yedide yas töreni yaptırdım. Bukağ vali ...

[11] babası Lisün Tay generalin başkanlığında beş yüz yiğit geldi. Kokuluk altın, gümüş fazla fazla getirdi. Yas töreni kokusunu getirip diki verdi. Sandal ağacı getirip öz ...

[12] Bunca millet saçını, kulağını ... kesti. İyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı.

[13] Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri; Apa Tarkan

[14] başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; bu ... Taman Tarkan, Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ve buyruk ... iç buyruk; Sebig Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki beyler, babam kağana fevkalâde

[15] fevkalâde çok iltica etti ... Türk beylerini, milletini fevkalâde çok yüceltti, övdü ... babam kağan ... ağır taşı, kalın ağacı Türk beyleri, milleti ... Kendime bunca ...

Kuzey Yüzü

1 Tenğri teg tenğride bolmış Türk Bilge Kagan
bödke olurtum. Sabımın tüketi eşid. Ulayu ini
yigünüm oğlanım biriki oğuşum [budunum biriye
şadpıt begler yırıya tarkat buyruk begler Otuz Tatar
... Tokuz Oguz begleri budunı bu sabımın edgüti
eşid, katıgdı tıngla: İlgerü kün]

2 toğsıkınga birigerü kün ortusıngaru kırıgaru
kün batsıkınga yırıgaru tün ortusıngaru anda içreki
budun kop maŋga körür. [Bunça budun kop itdim].
Ol amtı anıyığ yok. Türk Kağan Ötüken [yış olursar
il]te [buŋ] yok. İlgerü Şa]ntuŋg [yazıka tegi
süledim, taluyka kiçig tegmedim. Birigerü Tokuz]

3 Ersinke tegi süledim, Tüpütke kiçig tegmedim.
Kırıgaru yinçü ögüz keçe Temir Kıpıgka tegi
süledim. Yırıgaru Yir Bayırku yiriŋge tegi sü[ledim].
Bunça yirke tegi yoritdı[m. Öt]üken [yış]da yig i[di
ermiş. İl [tutsık yir Ö]tük[en] yış ermiş. [Bu yirde
olurup Tabgaç budun] birle tüz[ültüm. Al]tun kümüş
işgi[ti]

4 kutay buŋgsuz ança birür. Tabgaç budun sabı
süçig ağısı yımşak ermiş. Süçig sabın yımşak ağın
arıp ırak [budunuğ ança] yağutır ermiş. [Yağuru]
kond[uğda] kisre anıyığ biligin anda ö[yür ermi]ş.
Edgü bil[ge] kişig edgü alp kişig yo[rıtmaz] ermiş.
Bir kişi yaŋgıls[ar, oğuşı budunı biş]ükiŋge tegi
kı[dmaz]

Kuzey Yüzü

[1] Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar, ... Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle: Doğuda gün

[2] doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tâbidir. Bunca milleti hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur. Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz

[3] Ersine kadar ordu sevk ettim, Tibete ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği,

[4] ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletin sözünü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştıırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılrsa kabilesine, milletine, akrabasına kadar barındırmaz

5 ermiş. Süçig sabınga yımşak ağısınga arturup öküş Türk budun öltüg. Türk budun ölsikiñg. Biriye [Çoğa]y yış Tögültün yazı [konay]ın [tiser] Türk budun ölsikig. Anda anıyığ kişi ança boş[gurur] ermiş: Irak erser yablağ ağı birür, yağuk erser edgü ağı birür tip ança boşgurur ermiş. Bi[lig]

6 bilmez kişi ol sabıg alıp yağuru barıp öküş kişi öltüg. Ol yir[ger]ü barsar, Türk [budun] ölteçi sen. Ötüken [yir olurup arkış] tirkış ısar, nenğ b[unğug yok. Ötüken y]ış olursar, benğgü, [il tuta olurtaç]ı sen. Türk budun tokurkağ sen. Açsar tosık ömez sen, bir todsar açsık ömez sen. Andağınğın üçün igidmiş ka[ğanınğın]

7 sabın almatın yir sayu bardıg. Kıp anda alkındıg arıl[tıg]. Anda [ka]lm[ışı] yir [sa]yu kıp toru ö[lü yorıy]ur ertig. Tenğri yar[lıkaduğın üçün özüm] kutum bar üçün ka[ğan olurtu]m. Kağan olurup yok çıgañy budunuğ kıp kubaratdım. Çıgañy budunuğ bay kıldım. Az budunuğ öküş kıldım. [Azu bu]

8 sabımda igid bar gu? Türk begler budun bunı eşidiñg. Türk budun[uğ tirip i]l tutsıkınğın bunda urtum. Yañgılıp ölsikiñgin yime bu[nda urtu]m. Nenğ n[enğ sab[ım erse]r benğgü taşka urtum. Anğar körü biliñg. Türk amtı budun begler bödke körügme [begler gü yañgıldaçı siz]. [Kañgım]

[5] imiş. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen, Türk milleti, öleceksin! Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi

[6] bilmez kişi o sözü alıp, yakına varıp, çok insan öldün! O yere doğru gidersen Türk milleti, öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kabile gönderirsen hiç bir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın. Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Acıksan tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin. Öyle olduğun için beslemiş olan kağanının

[7] sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla, her yere zayıflayarak ölerək yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa bu

[8] sözümde yalan var mı? Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını burda vurdum. Yanılıp öleceğini yine burda vurdum. Her ne sözüm varsa ebedî taşa vurdum. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız? Babam

9 kağan eçim kağan olurtuķında trt bulunĝdaki budunuĝ nençe itm[iş ...]. Tenĝri yarlıkaduķ [n ]zm olurtuķuma [trt bulunĝdaki] budunuĝ itdim, yaratdım i[...] kıldım. [... T]rgiş kaĝanka kızım[ın ...] ertinĝ [uluĝ] trn alı birtim. Tr[giş kaĝan]

10 kızın ertinĝ uluĝ trn oĝlıma alı birtim. [... ertinĝ u]luĝ [trn alı] birtim, ya[...]t ert[rt]m [... bařlıĝ]ıĝ ykndrtm, tizligig skrtm. ze tenĝri asra yir yarlıkaduķ [n ..]

11 kzn krmedk kulķaķın eşidmedk budunumun ilger kn to[ĝsıkınĝa?] biriger [...] ka ķurıĝaru [... sarıĝ altunı]n rnĝ kmşin kırĝaĝlıĝ ķutayın kinlig iřĝ[itis]in zlk atın adĝırın kara k[için]

12 kk teyenĝin Trkme budunuma kaķĝanu birtim, iti birtim. [...]n bunĝsuz ķıltım. z[e tenĝ]ri erklig [...]men oĝ[...]n [... begle]rig budun [...]

13 [...] igidinĝ, emgetmenĝ, tolgatmanĝ. [...] m Trk begler Trk budunum [...] at [...]rtim [...] ka ta[...] g [... r] [...] kaķĝanıp yanĝ[...]i bu [...]a bu kaĝanınĝda bu beglerig[de ... su]bunĝd[a adrılmasar?] T[rk budun]

[9] kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş ... Tanrı buyurduğu için kendim oturduğumda dört taraftaki milleti düzene soktum ve tertitledim ... kıldım. ... Türgiş kağanına kızımı ... fevkalâde büyük törenle alı verdim. Türgiş kağanının

[10] kızını fevkalâde büyük törenle oğşluma alı verdim ... fevkalâde büyük törenle alı verdim ... yaptırdım ... başlıya baş eğdirdim, dizliye dik çöktürdüm. Üstte Tanrı, altta yer bahşettiği için

[11] gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde ... batıda ... Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu,

[12] mavi sincabını Türküme, milletime kazanı verdim, tanzim edi verdim ... kedersiz kıldım. Üstte Tanrı kudretli ... Türk beylerini, milletini

[13] ... besleyin, zahmet çektirmeyin, incitmeyin! ... benim Türk beylerim, Türk milletim,... kazanıp ... bu ... bu kağanından, bu beylerinden ... suyundan ayrılmazsan, Türk milleti,

14 özünġ edgü körteçi sen, ebinġe [ki]rteçi sen,
 bunġsuz boldaçı s[en ... anda] kisre [Tabġaç
 kaġand]a bedizçiġ k p k[el rt m. Meninġ s]abımın
 sımadı, i reki bedizçiġ ıtı. Anġar adın ıġ bark
 yaratıd[d]ım. İ in ta ın adın ıġ bediz [urturtum. Ta 
 tokıttım. K n  lteki sabımın urturtum ...]

15 On O  oġlın a tatın a tegi bunı k r  bilinġ.
 Benġg  ta  [tokıtdım ...] tokıtdım, bitid[d]ım. [...
] ol ta  barkın [...]

Batı Y z 

- 1 [...]  ze [...]
- 2 Bilge Kaġan u[ dı?]
- 3 yay bolsar,  ze t[en gri]
- 4 k b rgesi  ter e an [a takı?]
- 5 taġda sıgun  tser [an a?]
- 6 sa ınur¹ men. Ka n ım ka[ġan]
- 7 ta ın  z m kaġan [...]
- 8 [...]
- 9 [...]

G ney - Batı Y z 

1 [... Bilge] Kaġan b[itigin] Yol[l]uġ Tigin bitidim.
 Bun a barkıġ bedizig uzuġ [... k]aġan atısı Yol[l]uġ
 Tigin men ay artu ı t rt k n [olu]rup bitidim,
 bedizetim. Yaġ[...].

¹ (veya) sı ınur

[14] kendin iyilik göreceksin, evine gireceksin, dertsiz olacaksın. ... Ondan sonra Çin kağanından resimciyi hep getirttim. Benim sözümü kırmadı, maiyetindeki resimciyi gönderdi. Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum. Taş yontturdum. Gönüldeki sözümü vurdurdum ...

[15] On Ok oğluna, yabancına kadar bunu görüp bilin! Ebedî taş yontturdum ... yontturdum, yazdırdım. ... O taş türbesini ...

Batı Yüzü

- [1] ... üstte ...
- [2] Bilge Kağan uçtu.
- [3] Yaz olsa, üstte gök
- [4] davulu gürler gibi, öylece ve
- [5] dağda yabani geyik gürlese, öylece
- [6] mateme gark oluyorum. Babam kağanın
- [7] taşını kendim kağan
- [8] ...
- [9] ...

Güney - batı Yüzü

[1] Bilge Kağan kitâbesini Yollug Tigin, yazdım. Bunca türbeyi, resimi, sanatı ... kağanın yeğeni Yollug Tigin ben bir ay dört gün oturup yazdım, resimledim

3. TONYUKUK ÂBİDESİ

METİN

(Birinci Taş, Batı yüzü)

1 Bilge Tonyukuk ben özüm Tabgaç ilinğe
kılındım. Türk budun Tabgaçka körür erti.

2 Türk Budun kanın bulmayın Tabgaçda adrıldı,
kanlandı. Kanın kodup Tabgaçka yana içikdi. Tenğri
anča timiş erinç: Kan birtim,

3 kanınğın kodup içikdinğ. İçikdük üçün Tenğri
ölütmiş erinç. Türk budun ölti, alkındı, yok boldı.
Türk Sir budun yirinte

4 bod kalmadı. İda taşda kalmışşı kubranıp yiti
yüz boldı. İki ülügi atlıg erti, bir ülügi yadağ erti.
Yiti yüz kişig

5 uduzugma uluğı şad erti. Yağ[g]ıl tidi.
Yağmışşı ben ertim. Bilge Tonyukuk. Kağan mu
kılayın¹ tidim. Sakındım. Toruk bukalı semiz bukalı
arkada

¹ kısıyın

3. TONYUKUK ÂBİDESİ

TERCÜME

(Birinci Taş, Batı Yüzü)

[1] Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ilinde kılındım. Türk milleti Çine tâbi idi.

[2] Türk milleti hanını bulmayıp Çinden ayrıldı, hanlandı. Hanını bırakıp Çine tekrar teslim oldu. Tanrı şöyle demiştir: Han verdim,

[3] hanını bırakıp teslim oldun. Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür. Türk milleti öldü, mahvoldu, yok oldu. Türk Sir milletinin yerinde

[4] boy kalmadı. Ormanda taşta kalmış olanı toplanıp yedi yüz oldu. İki kısmı atlı idi, bir kısmı yaya idi. Yedi yüz kişiyi

[5] sevk eden büyükleri şad idi. Katıl dedi. Katılanı ben idim. Bilge Tonyukuk. Kağan mı kılayım, dedim. Düşündüm. Zayıf boğa ve semiz boğa arkada

6 bönğser¹, semiz buğa toruk buğa tiyin bilmez
ermiş tiyin ança sakındım. Anda kisre tenğri bilig
birtük üçün özüm ök kağan kıldım.² Bilge Tonyukuk
Boyla Bağa Tarkan

7 Birle İltiriş Kağan boluyın biriye Tabğaçığ
önğre Kıtanâyığ yırıya Oguzuğ öküş ök ölürti. Bilge-
si çabışı ben ök ertim. Çogay kızın Kara Kumuğ
olurur ertimiz.

Güney yüzü

1 Kiyik yiyü tabışğan yiyü olurur ertimiz. Budun
boğuzı tok erti. Yağımız tegre oçuk teg erti, biz isig
ertimiz. Ança olurur erkli Oguzdındın körüg kelti.

2 Körüg sabı antağ: Tokuz Oguz budun üze
kağan olurtı tir. Tabğaçgaru Kunı senğünüg ıdmış.
Kıtanâygaru Tonğra Esimig ıdmış. Sab ança ıdmış:
Azkınıya Türk [budun?]

3 yorıyur ermiş, kağanı alp ermiş ayguçısı bilge
ermiş, ol iki kişi bar erser sini Tabğaçığ ölürteçi tir
men, önğre Kıtanâyığ ölürteçi tir men, bini Oguzuğ

4 ölürteçi ök tir men, Tabğaç biridin yan teg,
Kıtanây önğdin yan teg, ben yırıda yan tegeyin,
Türk Sir budun yirinte idi yorımazun, usar idi yok
kılalım³

¹ (veya) ırakda bünğser ~ arkada / ırakda bilser

² kısdım

³ kısalım

[6] tekme atsa; semiz boğa, zayıf boğa olduğu bilinmezmiş derler diyip, öyle düşündüm. Ondan sonra Tanrı bilgi vermediği için kendim bizzat kağan kıldım. Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan

[7] ile beraber İltiriş Kağan olunca güneyde Çini, doğuda Kıtayı, kuzeyde Oğuzu pek çok öldürdü. Bilicisi, yardımcısı bizzat bendim. Çogayın kuzey yamaçları ile Kara Kumda oturuyorduk.

Güney Yüzü

[1] Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk. Milletin boğazı tok idi. Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik. Öylece oturur iken Oğuzdan casus geldi.

[2] Casusun sözü şöyle: Dokuz Oğuz milletin üzerine kağan oturdu der. Çine doğru Ku'yu, generali göndermiş. Kıtaya doğru Tongra Esimi göndermiş, sözü şöyle göndermiş: Azıcık Türk milleti

[3] yürüyormuş; kağanı cesur imiş; müşaviri bilici imiş; o iki kişi var olursa seni, Çini öldürecek derim; doğuda Kıtayı öldürecek derim; beni, Oğuzu

[4] da öldürecek derim; Çin, güney taraftan hücum et; ben kuzey taraftan hücum edeyim; Türk Sir milleti, yerinde hiç yürümesin; mümkünse hep yok edelim derim.

5 tir men. Ol sabıg eşidip tün udisıkım kelmedi, küntüz olursıkım kelmedi. Anda ötrü kağanıma ötüntüm. Ança ötüntüm: Tabğaç Oguz Kıtanÿ bu üçegü kabış[s]ar

6 kıltaçı biz. Öz içi taşın tutmış teg biz. Yuyka erkli tupulgalı uçuz ermiş, yinçe erklig üzgeli uçuz. Yuyka kalın bolsar tupulguluk alp ermiş Yinçe

7 yoğun bolsar üzgölük alp ermiş. Öngre Kıtanÿ-da biriye Tabğaçda kırıya kırıda yırıya Oguzda iki üç biñ sümüz kelteçimiz bar mu ne? Ança ötündüm.

8 Kağanım [ben] özüm Bilge Tonyukuk ötüntük ötünçümün eşidü birti. Könğlünğçe uduz tidi. Kök Öngüg yoguru Ötüken yışgaru uduztum. İngek kölükün Toğlada Oguz kelti.

9 [Süsi üç biñ] ermiş. Biz iki biñ ertimiz. Sünğüşdümüz. Tenğri yarlıkadı, yañydımız. Ögüzke tüşdi. Yañyduķ yolta yime ölti kök. Anda ötrü Oguz kopun kelti.

10 Türk budunuğ Ötüken yirke ben özüm bilge Tonyukuk Ötüken yirig konmuş tiyin eşidip biriyeki budun kırıyaķı yırıyaķı öngreki budun kelti.

[5] O sözü işitip gece uyuyacağım gelmedi, gündüz oturacağım gelmedi. Ondan sonra kağanıma arz ettim. Şöyle arz ettim: Çin, Oğuz, Kıtay bu üçü birleşirse

[6] kala kalacağız. Kendi içi dıştan tutulmuş gibiyiz. Yufka olanın delinmesi kolay imiş, ince olanı kırmak kolay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş. İnce

[7] yoğun olsa kırmak zor imiş. Doğuda Kıtaydan, güneyde Çinden, batıda batılılardan, kuzeyde Oğuzdan iki üç bin askerimiz, geleceğimiz var mı acaba? Böyle arz ettim.

[8] Kağanım benim kendimin Bilge Tonyukukun arz ettiği maruzatımı işiti verdi. Gönlünce sevk et didi. Kök Öngü çiğneyerek Ötüken ormanına doğru sevk ettim. İnek, yük hayvanı ile Toglada

[9] Oğuz geldi. Askeri üç bin imiş. Biz iki bin idik. Savaşık. Tanrı lûtfetti, dağıttık. Nehire düştü. Dağıttığımız, yolda yine öldü hep. Ondan sonra Oğuz tamamiyle geldi.

[10] Türk milletini Ötüken yerine, ben kendim Bilge Tonyukuk Ötüken yerine konmuş diye işitip güneydeki millet, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki millet geldi.

Doğu Yüzü

1 İki binğ ertimiz. [İki] süm[üz b]oldı. Türk budun k[ılınğ]lı Türk kağan olurgalı Şantunğ balık[k]a taluy ögüzke tegmiş yok ermiş. Kağanıma ötünüp sü iltidim.

2 Şantunğ balıkka taluy ögüzke tegürtim. Üç otuz balık sıdı. Usın bunda itu yurtda yatu kalur erti. Tabgaç kağan yağıımız erti. On Ok kağanı yağıımız erti.

3 Art[ukı Kırkız] küç[lüg kağan yağıımız] boldı. Ol üç kağan ögleşip Altun Yış üze kabışalım timiş. Ança ögleşmiş: Öngre Türk kağanaru sülelim timiş. Anğaru sülemeser kaçan [n]enğ erser ol bizni,

4 [kağanı alp ermiş] ayğuçısı bilge ermiş, kaçan [n]enğ erser ölürteçi kök. Üçegün kabışıp sülelim, idi yok kılalım¹ timiş. Türgiş kağan ança timiş: Beniñ budunum anda erür timiş.

5 [Türk budunı yime] bulğanç [o] [timi]ş, Oğuzı yime tarkınç ol timiş. Ol sabın eşidip tün yime udısıkim kelmez erti, kün yime olursıkım kelmez erti. Anda sakındıma.

6 [İlk Kırkızk]a sü[les]er [yig er]miş tidim. Kögmen yolu bir ermiş. Tumiş tiyin eşidip bu yolun yorisar yaramaçı tidim. Yırçı tiledim. Çölgi Az eri bultum.

¹ kısalım

Doğu Yüzü

[1] İki bin idik. İki ordumuz oldu. Türk milleti kılınalı, Türk kağanı oturalı Şantug şehrine, denize ulaşmış olan yok imiş. Kağanıma arz edip ordu gönderdim.

[2] Şantung şehrine, denize ulaştırdım. Yirmi üç şehir zaptetti. Uykusunu burda terk edip, yurttan yatıp kalırdı. Çin kağanı düşmanımız idi. On Ok kağanı düşmanımız idi.

[3] Fazla olarak Kırgızın kuvvetli kağanı düşmanımız oldu. O üç kağan akıl akıla verip Altun ormanı üstünde buluşalım demiş. Şöyle akıl akıla vermişler: Doğuda Türk kağanına karşı ordu sevk edelim. Ona karşı ordu sevk etmezsek, ne zaman bir şey olsa o bizi

[4] kağanı kahraman imiş, müşaviri bilici imiş ne zaman bir şey olsa öldürecektir. Her üçümüz buluşup ordu sevk edelim, tamamıyla yok edelim demiş. Türkiş kağanı şöyle demiş: Benim milletim ordadır demiş.

[5] Türk milleti yine karışıklık içindedir demiş. Oğuzu yine sıkıntıdadır demiş. Bu sözü işitip gece yine uyuyacağım gelmiyordu, gündüz yine oturacağım gelmiyordu. O zaman düşündüm.

[6] İlk olarak Kırgıza ordu sevk etsek iyi olur dedim. Kögmenin yolu bir imiş. Kapanmış diye işitip, bu yol ile yürürsek uygun olmayacak dedim. Kılavuz aradım. Çöllü Az kavminden bir er buldum.

7 Eşit[t]im: Az yir y[olı?] Anı b[irle ... er]miş,
bir at orukı ermiş, anın barmış. Anğar aytıp bir atlıg
barmış tiyin ol yolun yorısar unç tidim. Sakındım.
Kağanıma

Kuzey Yüzü

1 ötündüm. Sü yoritdım. At altın tidim. Aq Ter-
mil keçe oğurkalatdım. At üze birtüre karıg sökdüm.
Yuğaru at yete yadağın ıgaç tutunu ağıturdum.
Öngreki er

2 yoguru [ıdıp] ı bar baş aşdımız. Yubulu inti-
miz. On tünke yantaki tuğ ebirü bardımız. Yırçı yir
yañgılıp boğuzlandı. Bunğadıp kağan yelü kör timiş.

3 Anı subk[a] bard[ımız]. Ol sub kodı bardımız.
Aşangalı tüşürtümüz. Atıg ıka bayur ertimiz. Kün
yime tün yime yelü bardımız. Kırkızig uka bas-
dımız.

4 [Usın] süngügün açdımız. Kanı süsi tirilmiş.
Süngüşdümüz, sançdımız. Kanın ölürtümüz. Ka-
ganka Kırkız budunu içikdi, yükünti. Yañydımız,
Kögmen yışıg ebirü keltimiz.

5 Kırkıзда yandımız. Türgiş kağanda körüg
kelti. Sabı anteg: Öngdin kağangaru sü yorılım timiş;
yorımasar bizni, kağanı alp ermiş ayguçısı bilge
ermiş, kaçan [n]enğ erser

[7] İştittim: Az ülkesinin yolu Anı boyunca ... imiş, bir at yolu imiş, onunla gitmiş. Ona söyleyip, bir atlı gitmiş diye o yolla yürürsek mümkün olacak dedim. Düşündüm, kağanıma

Kuzey Yüzü

[1] Arz ettim. Asker yürüttüm. Attan aşağı dedim. Ak Termili geçip sırtlattım. At üzerine bindirip karı söktüm. Yukarıya, atı yedeğe alarak, yaya olarak, ağaca tutunarak çıkarttım: Öndeki er

[2] çigneyi verip, ağaç olan tepeyi aştık. Yuvarlanarak indik. On gecede dağdaki engeli dolanıp gittik. Kılavuz yeri şaşırıp boğazlandı. Bunalıp kağan dört nala koşturu ver demiş.

[3] Anı suyuna vardık. O sudan aşağıya gittik. Yemek yemek için attan indirdik. Atı ağaca bağlıyorduk. Gündüz de gece de dört nala koşturup gittik. Kırgızı uykuda bastık.

[4] Uykusunu mızrak ile açtık. Hanı, ordusu toplanmış. Savaşık, mızrakladık. Hanını öldürdük. Kağana Kırgız kavmi teslim oldu, baş eğdi. Geri döndük, Kögmen ormanını dolanıp geldik.

[5] Kırgızdan döndük. Türgiş kağanından casus geldi. Sözü şöyle: Doğuda kağana karşı ordu yürütelim demiş. Yürütmezsek, bizi kağanı kahraman imiş, müşaviri bilici imiş ne zaman bir şey olsa

6 bizni ölürteçi kök timiş. Türgiş kağanı taşıkmış tidi. On Oğ budunu kalısız taşıkmış tir. Tabğaç süsi bar ermiş. Ol sabıg eşidip kağanım ben ebgerü tüşeyin tidi.

7 Katun yok bolmış erti. Anı yoğlatayın tidi. Sü barıñg tidi, Altun yışda oluruñg tidi. Sü başı İnel Kağan Tarduş şad barzun tidi. Bilge Tonyukukka bañga aydı.

8 Bu süg ilt tidi. Kıyınıg köñglünğçe ay, Ben sañga ne ayayın tidi. Kelir erser kür ökülür, kelmez erser tılıg sabıg alı olur tidi. Altun yışda olurtumuz.

9 Üç körüg kişi kelti Sabı bir: Kağan sü taşıkdı, On Oğ süsi kalısız taşıkdı tir. Yarış yazıda tirilelim timiş. Ol sabıg eşidip kağangaru ol sabıg ıtım. Kanda yan sabıg yana

10 kelti. Oluruñg tiyin timiş. Yelme kargu edgüti urğıl, basıtma timiş. Bög[ü] Kağan bañgaru ança yıdmış. Apa tarķangaru içre sab ıdmış: Bilge Tonyukuk anıyığ ol, üz ol, anğılur.

11 Sü yorılım tideçi, unamañg. Ol sabıg eşidip sü yorıtdım. Altun yışıg yolsuzun aşdımız. İrtiş ögüzüg keçigsizin keçdimiz. Tün katdımız. Bolçuğa tañg öntürü tegdimiz.

[6] bizi öldürecektir demiş. Türgiş kağanı dışarı çıkmış dedi. On Ok milleti eksiksiz dışarı çıkmış der. Çin ordusu var imiş. O sözü işitip kağanım, ben eve ineyim dedi.

[7] Hatun yok olmuştu. Ona yas töreni yaptırayım dedi. Ordu, gidin dedi. Altun ormanında oturun dedi. Ordu başı İnel Kağan, Tarduş şadı gitsin dedi. Bilge Tonyukuka, bana şöyle dedi:

[8] Bu orduyu sevk et dedi. Cezayı gönlünce söyle. Ben sana ne söyleyeyim dedi. Gelirse hile toparlanır, gelmezse haberciyi, sözü alarak otur dedi. Altun ormanında oturduk.

[9] Üç casus geldi. Sözü bir: Kağan ordu çıkardı, On Ok ordusu eksiksiz dışarı çıktı der Yarış ovasında toplanalım demiş. O sözü işitip, kağana o sözü ilettim. Han tarafından söz dönüp

[10] geldi. Oturun diye söylemiş. Keşif kolunu, nöbet işini çok iyi tertip et, baskın yaptırma demiş. Böğü Kağan bana böyle haber göndermiş. Apa Tarkana gizli haber göndermiş: Bilge Tonyukuk kötüdür, kindardır, şaşırır.

[11] Orduyu yürütelim diyecek, kabul etmeyin. O sözü işitip orduyu yürüttüm. Altun ormanını yol almaksızın aştık. İrtiş nehrini geçit olmaksızın geçtik. Geceyi gündüze kattık. Bolçuya şafak sökerken ulaştık.

(İkinci Taş, Batı Yüzü)

1 Tılığ kelürti. Sabı antağ: Yarış yazıda on tümen sü tirilti tir. Ol sabığ eşidip begler kop[un]

2 yanalım, arığ ubutı yig tidi. Ben ança tir men, ben Bilge Tonyukuk: Altun yışığ aşıa keltimiz. İrtiş ögüzüg

3 keçe keltimiz. Kelmiş alp tidi, tuymadı. Tenğri Umay ıduğ yir sub basa birti erinç. Neke tezer biz?

4 Öküş tiyin neke korkur biz? Az tiyin ne basınalım? Tegelim tidim. Tegdimiz, yulıdımız. İkinti kün

5 örtçe kızıp kelti. Sünğüşdümüz. Bizinte iki uçı sınğarça artuk erti. Tenğri yarlıkaduk üçün öküş tiyin

6 korkmadımız, sünğüşdümüz. Tarduş şadra udı yañydımız. Kağanın tutdumuz. Yabğusın şadın

7 anda ölürti. Eligçe er tutdumuz. Ol ok tün budunun sayu itımız. Ol sabığ eşidip On Ok begleri budunı kop

8 kelti, yükünti. Keligme beglerin budunun itip yığıp, azça budun tezmiş erti, On Ok süsin sületdim.

(İkinci Taş, Batı Yüzü)

[1] Haberci getirdiler. Sözü şöyle: Yarış ovasında yüz bin asker toplandı der. O sözü işitip beyler bütün

[2] dönelim, temiz edepli olmak iyidir dedi. Ben şöyle derim, ben Bilge Tonyukuk: Altun ormanını aşarak geldik. İrtiş nehrini

[3] geçerek geldik. Geleni cesur dedi, duymadı. Tanrı, Umay İlâhe, mukaddes yer, su üzerine çökü verdi her hâlde. Niye kaçıyoruz?

[4] Çok diye niye korkuyoruz? Az diye ne kendimizi hor görelim? Hücüm edelim dedim. Hücüm ettik, yağma ettik. İkinci gün

[5] ateş gibi kızıp geldi. Savaşık. Bizden, iki ucu, yarısı kadar fazla idi. Tanrı lûtfettiği için, çok diye

[6] korkmadık, savaşık. Tarduş şadına kadar kovalayıp dağıttık. Kağanını tuttuk. Yabgusunu, şadını

[7] orda öldürdüler. Elli kadar er tuttuk. O aynı gece halkına haber gönderdik. O sözü işitip On Ok beyleri, milleti hep

[8] geldi, baş eğdi. Gelen beylerini, milletini tanzim edip, yığıp az mikdarda millet kaçmıştı. On Ok ordusunu sevk ettim.

9 Biz yime süledimiz. Anı ert[t]imiz. Yinçü ögüzüg keçe Tinsi Oğlu aytıgma benğilig Ek tağıg ertü[rtüm].

Güney Yüzü

1 Temir Kıpıgka tegi irtimiz. Anda yandurtumuz. İnel Kağanka [anıyp ... t sağa?] Tezik Toğar [s... in ...]

2 anda berüki Suğ başlıg Soğdağ budun kóp kelti, yükünti [...]. Türk budun Temir Kıpıgka Tinsi Oğlu

3 Tinsi Oğlu aytıgma tağka tegmiş idi yok ermiş. Ol yirte ben bilge Tonyukuk tegürtük üçün

4 sarıg altun ürünğ kümüş kız kuduz egri tebi ağı bunğsuz kelürti. İltiriş Kağan bilgesin üçün

5 alpın üçü Tabgaçka yiti yigirmi sünğüşdi, Kıtanıyka yiti sünğüşdi, Oguzka biş sünğüşdi. Anda ayguçı[sı]

6 yime ben ök ertim, yağıcısı yime ben ök ertim. İltiriş Kağanka Türk Böğü Kağanka Türk Bilge Kağanka.

Doğu Yüzü

1 Kıpğan kağan [yiti] otuz yaşka [... anda erti]. Kıpğan Kağan olurtı. Tün udımatı,

[9] Biz de Ordu sevk ettik. Anıyı geçtik. İnci nehrini geçerek Tinsi Oğlu denilen mukaddes Ek dağını aşırdım.

Güney Yüzü

[1] Demir kapıya kadar eriştik. Ordan döndürdük. İnel Kağana korkup ... Tezik, Tokar ...

[2] ondan berideki Suk başlı Soğdak milleti hep geldi, baş eğdi ... Türk milletinin Demir Kapıya, Tinsi Oğlu,

[3] Tinsi Oğlu denilen dağa ulaştığı hiç yokmuş. O yere ben Bilge Tonyukuk ulaştırdığım için

[4] sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, eğri deve mal zahmetsizce getirdi. İltiriş Kağan bilici olduğu için,

[5] cesur olduğu için, Çine karşı on yedi defa savaştı, Kıtaya karşı yedi defa savaştı, Oğuza karşı beş defa savaştı. Onlarda müşaviri

[6] yine bizzat ben idim, kumandanı yine bizzat ben idim. İltiriş Kağana, Türk Böğü Kağanına, Türk Bilge Kağanına

Doğu Yüzü

[1] Kapgan Kağan yirmi yedi yaşında ... orda ... idi. Kapgan Kağan oturdu. Gece uyumadı,

2 küntüz olurmatı. Kızıl kanım töküti kara terim
yügürti işig küçüg birtim ök. Uzun yelmeg yime itım
ok.

3 Arkuy karguğ ulğartdım ok. Yanıgma yağığ ke-
lürir ertim. Kağanımın sü iltimiz. Tenğri yarlıkazu

4 bu Türk budun ara yaraqlıg yağığ yeltürme-
dim, tögünlüg atıg yügürtmedim. İltiriş Kağan
kazğanmasar

5 udu ben özüm kazğanmasar, il yime budun
yime yok erteçi erti. Kazğantukın üçün udu özüm
kazğantukum üçün

6 il yime il boldı, budun yime budun boldı.
Özüm karı boldum, uluğ boldum. Neñg yirdeki
kağanlıg budunka

7 büntegi bar erser ne bunğı bar erteçi ermiş.

8 Türk Bilge Kağan ilinğ bititdim. Ben Bilge
Tonyukuk.

Kuzey Yüzü

1 İltiriş Kağan kazğanmasar, yok erti erser, ben
özüm Bilge Tonyukuk kazğanmasar, ben yok ertim
erser

2 Kapgan Kağan Türk Sir budun yirinte bod
yime budun yime kişi yime idi yok erteçi erti.

3 İltiriş Kağan Bilge Tonyukuk kazğanduk üçün
Kapgan Kağan Türk sir budun yorıduki bu.

4 Türk Bilge Kağan Türk Sir budunuğ Oguz
budunuğ igidü olurur.

[2] gündüz oturmadı. Kızıl kanımı döktürerek, kara terimi koşturarak işi, gücü verdim hep. Uzun keşif kolunu yine gönderdim hep.

[3] Siperi, nöbet yerini büyüttüm hep. Geri dönen düşmanı getirirdim. Kağanımla ordu gönderdim. Tanrı korusun,

[4] bu Türk milleti arasında silâhlı düşmanı koşturmadım, damgalı atı koşturmadım. İltiriş Kağan kazanmasa,

[5] ve ben kendim kazanmasam, il de millet de yok olacaktı. Kazandığı için ve kendim kazandığım için

[6] il de il oldu, millet de millet oldu. Kendim ihtiyar oldum, kocaldım. Her hangi bir yerdeki kağanlı millete

[7] böylesi var olsa, ne sıkıntısı mevcut olacaktı? Türk Bilge Kağanı ilinde

[8] yazdırdım. Ben Bilge Tonyukuk.

Kuzey Yüzü

[1] İltiriş Kağan kazanmasa, yok olsa idi, ben kendim, Bilge Tonyukuk, kazanmasam, ben yok olsa idim,

[2] Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yerinde boy da, millet de, insan da hep yok olacaktı.

[3] İltiriş Kağan, Bilge Tonyukuk kazandığı için Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yürüdüğü bu ...

[4] Türk Bilge Kağanı Türk Sir milletini, Oğuz milletini besleyip oturuyor.

SÖZLÜK

Kısaltmalar

- (k. a) kavim adı
 (ş. a.) şahıs adı
 (y. a.) yer adı
 bk. bakınız
 krş. karşılaştırınız

A

aç	aç, tok olmayan
aç-	açmak
aç-	acıkmak
açsık	açlık, aç olma, aç hâli
adağ	ayak
adgır	aygır, at
adınçığ	bambaşka, başka, fevkalâde, hari- kulâde çok değişik
adrıl-	ayrılmak
adrılma-	ayrılmamak
aş-	yükselmek, yukarıya çıkmak, çıkmak havalanmak
ağar	ağır, değerli, şerefli, muhterem, mühim, önemli

ağ1	hazine, mal, servet, varlık; ipekli kumaş, altın ve gümüşle işlenmiş sırmalı ipek kumaş
ağış	hazine, mal, servet, varlık
ağıt-	yükseltmek, yukarı çıkarmak, uçurmak, havaya uçurmak, dağıtmak, savurmak
ağrı-	ağrımak, hasta olmak
ağtur-	yukarı çıkartmak, çıkartmak, yükseltmek
Agu	(y.a.) Agu
ak	beyaz, ak
Ak (Termil)	(y.a.) Ak Termil
akıt-	akıtmak, göndermek, sevk etmek
al-	almak, yenmek, mağlup etmek, zapt etmek, işgal etmek, feth etmek; dinlenmek, dikkate almak
alk-	bitirmek, tamamlamak, bitmek, tükenmek, sona ermek
alkın-	mahvolmak, yok olmak, bitmek, tükenmek
alp	alp, kahraman cesur, yiğit; zor, çetin, sert, müthiş
alpağ, alpağut	yiğit, kahraman, tek başına düşmana saldıran, yakalanmayan asker, subay, bir subay rütbesi (krş. yılpağut)
altı	altı (6)
Altı (Çub Soğdak)	(k.a.) Altı Çub Soğdak
Altı (Sir)	(k.a.) Altı Sir

altın	aşağı, aşağıya, alt, alta
altun	altın
Altun Yış	(y.a.) Altın Ormanı, Altın dağı, Altay Dağı
altuz-	aldırmak, fethettirmek, yakalamak, yakalatmak
Amğa	(y.a.) Amga, Amga Korgan (krş. Amğı)
Amğı	(y.a.) Amgı, Amgı Korgan (krş. Amğa)
amtı	şimdi, şimdiki
ança	öyle, öylece, şöyle, şöylece, böyle, böylece, o kadar, o kadar çok, çok, bedava, karşılıksız, iyice
anda, anta	onda, ondan, şunda, şundan
ançula-	takdim etmek, arz etmek, sunmak
anı	onu
Anı	(y.a.) Anı Sub, Anı Suyu
anın	onunla
antağ, andağ	öyle, onun gibi, o şekilde (krş. anteg)
anteg	öyle, onun gibi, o şekilde (krş. antağ)
Antırğu	(y.a) Antırgu
anğ	en
anğar	ona
anğaru	ona doğru, ona karşı
anğıl-	yanılmak, şaşırmak, yanlış hareket etmek

añy-	korkmak
añy ıġ-	korkutmak
apa	ecdat, büyük baba
apa tarķan	bir ünvan, büyük, yüksek (tarkan), apa tarkan, apa yargan tarkan
Apar	(k.a.) Avar
ar-	aldatmak, kandırmak
ara	arasında
arıl-	temizlenmek; mahvolmak, yok ol- mak, harap olmak
arķa	arka (krş. ırak)
arķıř	kervan, elçi, haberci
arķuy	siper, mevzi, kale, istihkâm, çukur, dere
armakķı	hilekâr, aldatıcı, sahtekâr, hileci
artat-	bozmak, harap etmek
artuk	fazla, ziyade, artık
artur-	kandırmak, aldatmak, celbetmek, aldanmak, kanmak, aldatılmak, kandırılmak
aş	yemek
aş	aşmak, geçmek
aşa	aşa, aşarak, öte, öbürtaraf, ötesinde
aşan-	yemek yemek, yemek yenilmek
aşsız	yemeksiz, aç
aşur-	aşırmak, geçirmek, kovalamak, takip etmek
at	at (hayvan)

at	ad, isim, nam, şöhret
atı	yeğen, kardeş çocuğu
atın	atılmak, kendisini atmak
atlığ	atlı, süvari, ata binen
ay	ay (30 gün)
ay-	söylemek, demek, konuşmak, haber vermek, hükmetmek, hükümrân olmak, idare etmek
ayguç	müşavir, musahip, söyleyici, akıl hocası
ayt-	demek, söylemek, arz etmek
ayuk	söz söylenen yer, hükmünün geçtiği yer, sözün geçtiği saha; söylenen iş, emredilen iş, hazırlık; idare, nezaret etme.
az	az, çok olmayan
Az (yağız at)	Az (bir at ismi, veya rengi)
Az	(k.a.) Az
azça	Azca, azıcık, az bir miktar
azkınîya	azıcık, pek az, biraz, az miktarda
Azman (ak at)	Azman (bir at ismi)
azu	yahut, yoksa, veya

B

ba-	bağlamak
bağa (tarkan)	bir ünvan, boyla бага tarkan, küçük, küçük rütbede, rütbesi küçük
balbal	balbal, öldürülen düşmanın heykeli

balık	şehir
Balık	(y.a.) Beş Balık v.s. (bk. balık)
balık	çamur, balçık, bataklık
baŋga	bana
baŋgaru	bana doğru, bana
bar	var, mevcut
bar-	varmak, gitmek
barım	varlık, servet, mal, mal mülk
bark	bark, ev, mezar, türbe, abide, abide mezar
Bars	(ş.a.) Bars Beğ, pars
bas-	basmak, bastırmak, üzerine çökmek, baskın yapmak, yenmek, ezmek, çökmek
basa	arka, arkasından, sonra
basık-	basılmak, sokulmak, sokmak, bastırmak
basın-	zayıf görmek, hor görmek, yerinmek, kahrolmak
basıt-	bastırmak, bastırtmak, baskın yaptırmak
basma-	basmamak, üzerine çökmemek, ezmemek
Basmıl	(k.a.) Basmıl
baş	baş; dağın başı, tepe, zirve; şef, başkan, kumandan
başad-	baş olmak, başta olmak, idare etmek, rehberlik etmek, önderlik etmek
başgu	alnı beyaz (at), kaşga, tepel

başlayu	başta olarak, en önce, evvelâ, birinci
başlıg	başlı, başı olan; başkanı olan başı dik olan, gururlu
bat-	batmak, güneş batmak
batım	batım, batma boyu, boy, uzunluk
batsık	batış, güneşin batışı, gün batısı
bay	zengin
Bayırku	(k.a.) Bayırku, Yir Bayırku
baz	yat, yabancı, tâbi
Baz	(ş.a.) Baz Kağan; tâbi kağan
bediz	resim, heykel, nakış, şekil, süs
bedizçi	resimci, ressam, nakkaş, heykelci
bedize-	resimlemek, resim yapmak, nakış yapmak, süslemek, heykel yapmak
bedizet-	resimletmek, nakış yaptırmak, süs- letmek, heykel yaptırmak
beg	bey
beglik	beylik, bey olacak, beyliğe lâıyk
ben	ben (birinci şahıs zamiri)
beniŋg	benim (bk. ben)
benŋgü	ebedî, daimî, sonsuz
benŋgilig	mukaddes, mübarek, mesut, sevinçli
Berçik	(k.a.) Berçik, Persli, İranlı
berü	beri, beride, bu tarafta, beriye
bıç-	biçmek, kesmek
biçin	maymun
bil-	bilmek

bilge	hâkim, müşavir, bilgili, âlim, akıllı bilici
Bilge (Kağan)	(ş.a.) Bilge Kağan
Bilge (Tamgaçı)	(ş.a.) Bilge Tamgacı, Bilge mühürdar
Bilge (Tonyukuk)	(ş.a.) Bilge Tonyukuk
bilig	bilgi, fikir, düşünce, zekâ
bilig bilmez	bilgi bilmez, câhil
biligsiz	bilgisiz, akılsız
bilme-	bilmemek
bin-	binmek
bini	beni
bintür-	bindirmek
biñg	bin (1000)
bir	bir (1)
bir-	vermek
biridin	güneyde, güneyden
birigerü	güneye, güneye doğru
birik-	birikmek, toplanmak, katılmak
biriki	birikerek, katılarak, bütün ve arkasından sonra
biriye	güneye, güneyde
biriyeki	güneydeki
birle	ile, beraber, birlikte
birme-	vermemek
biş	beş (5)

Biş Balık	(y.a.) Beş Balık
bişinç	beşinci, beşinci olarak
bişük	nesil, akraba, soy sop, kavim kardeş, akrabalık
biş yüz	beşyüz (500)
biti-	yazmak
bitid-	yazdırmak (krş. bitit-)
bitig	yazı, yazma, kitabe, kitap, mektup
bitit-	yazdırmak
biz	biz (şahıs zamiri)
bizinte	bizden
biziñg	bizim
biziñge	bize, bizde
bizni	bizi
bod	boy, kabile
boğuz	boğaz
boğuzlan-	boğazlanmak, boğazı kesilmek
bol-	olmak
Bolçu	(y.a.) Bolçu
bolma-	olmamak
bor	fırtına, bora, tipi
boşgur-	öğretmek, ders vermek, talim etmek, yetiştirmek
boyla	bir ünvan, boyla бага tarkan
boz	boz
boz-	bozmak, bozguna uğratmak

bödke	< bu bu zamanda, bu zamana
ödke	
Bögü	(ş.a.) Bögü Kağan, hakim, bilge, bilici
Bökli, Bükli	(y.k.a.) Bökli, Bükli çölü
bölün	vezir
bönğ-	tekme atmak, çifte atmak
böri	kurt
bu	bu
budun	kavim, millet, halk
buça	boğa
Buçağ	(ş.a.) Bukag vali
Buçarak	(y.a.) Buhara
bul-	bulmak
bulğak	bulanık, karışık, karışıklık içinde, düzensiz
bulıt	bulut
bulma-	bulmamak
bulunğ	cihet, taraf
Bumın	(ş.a.) Bumın Kağan
bunça	bunca, bu kadar, böyle, bu kadar çok
bunda,	bunda, bürda
bunta	
bunı	bunu
bunğ	bun, keder, sıkıntı, dert, zahmet, eziyet, mihnet
bunğad-	bunalmak, kederlenmek

bunġsuz	sıkıntısız, kedersiz, dertsiz; bol bol, bolca
busta-	puslandırmak, çöktürmek, pus çöktürmek
buyruġ	bir ünvan, vezir, nazır, yüksek memur, buyruk
büntegi	bunun gibi, bunun gibisi, böyle, böylesi
bünġ-	Boynuz vurmak, toslaşmak (krş. bönġ)

Ç

Çabış	çavuş, yardımcı
Çaça	(ş.a.) Çaça sengün. Çaça general)
Çanġ	(ş.a.) Çang sengün. Çang general
çıġanġ	fakir
çıkan	yeġen, halazade, teyzezade
çından,	sandal ağacı
çintan	
Çik	(k.a.) Çik
Çoġay	(y.a.) Çogay
Çor	bir ünvan: önder, rehber
çorak	çorak, susuz yer
çöl	Çöl
Çub	(k.a.) Altı Çub Soġdak
Çuş	(y.a.) Çuş başı

E

eb	ev, merkez, ordugâh
ebir-	evirmek, dolanmak, çevirmek

eçi	amca, ağabey
eçü	ecdat, ata, büyük baba
edgü	iyi
edgüti	iyice, pek, çok iyi
Ediz	(k.a.) Ediz
egir-	eğirmek çevirmek, kuşatmak, sar- mak, sevk etmek, döndürmek
egri	eğri
Ek	(y.a.) Ek dağı
eke	abla
elig	el
elig	elli (50), elli sayısı
emgek	emek, zahmet, eziyet
emgetme-	zahmet çektirmemek, eziyet etmemek
Enik	(ş.a.) Enik sengün, Enik general
er	er, adam, insan, yiğit, asker, kişi
er-	imek, olmak
er-	ermek, erişmek, yetişmek, varmak, ulaşmak
eren	er, eren, yiğit, asker, erler
erig	erişilebilir, yetişilebilir, ulaşılan
erinç	olacak, olmalı, her hâlde, tabî, -dır, -dır v.s.
erkli	iken, olan, olanı
erklig	kuvvetli
Ersin	(y.a.) Tokuz Ersin
ert-	geçmek

ertin-	geçinmek, kendi kendine geçmek, vaz geçmek, dönmek, pişman olmak, eseflenmek, hayıflanmak
ertingü	fevkalâde, harikulâde
ertingüti	fevkalâde çok, pek çok (bk. ti)
Ertiş	(y.a.) İrtiş nehri (bk. İrtiş)
ertür-	erdirmek, yaptırmak
Esim	(ş.a.) Tongra Esim
eşgiti, esgiti	ipek, ipekli (krş. işgiti)
eşid-	işitmek, duymak, dinlemek (krş. eşit-)
eşidme-	işitmemek, duymamak, dinlenmemek
eşit-	işitmek, duymak, dinlemek (krş. eşid-)
Ezginti	(y.a.) Ezginti Kadız

I

1	ağaç, orman, ağaçlık
1-	göndermek, sevk etmek, yollamak (krş. 1d-, 1t-)
1çgın-	kaybetmek, kaçırmak, elden çıkarmak, kaybolmak, elden gitmek
1d-	göndermek, sevk etmek, yollamak (krş, 1-, 1t-)
1dma-	göndermemek
1duk	mukaddes, kutlu, mübarek
Iduk	(y.a.) Iduk Baş v.s.
Iduk kut	bir ünvan, Basmıl hükümdar ünvanı
1gaç	ağaç, orman, ağaçlık

ıgar	ağır, değerli, önemli, hürmetli (krş. agar)
ınançu	bir ünvan; ınag, mutemet
ırak	uzak, ırak
Işbara	(ş.a.) Işbara Yamtar
ıt	it, köpek
ıt-	göndermek, yollamak, sevk etmek (krş. 1-, 1d-)

İ

iç	iç, dahilî
içger-	içe almak, itaat altına almak, tâbi kılmak
içik-	içeri girmek, dahil olmak, tâbi olmak, teslim olmak, itaat etmek
içre	içre içinde, içten, içinden, gizli, iç gizlice el altından
içreki	içerdeki, içindeki, maiyetteki, dahilî, saraydaki
idi	sahip, efendi, rab
idi	pek, çok, hep, hiç, asla
igid	yanlış, yalan, hile, sahtelik
igid-, igit-	beslemek, bakmak, yetiştirmek, büyütmek, ilgilenmek, itina etmek
ikegü	her ikisi, ikisinin her biri, ikegü bol- :"ikiye ayrılmak"
iki	iki (2)
ikin	iki, ikisi, her ikisi; ikinci
ikinti	ikinci

il	il, el memleket, ülke, vatan, millet, devlet, halk, devlet düzeni
İlbilge	(ş.a.) İlbilge Hatun
İlgerü	ileri, doğu, doğuda
ilig	hükümdar
ilk	ilk, önce
ilki	ilk birinci
ille-	illemek, il yapmak, vatan yapmak
illig	illi, vatanlı, memleketli, ülkeli, devletli
ilsire-	ilsizleşmek, devletsizleşmek, ilini kaybetmek, esaret altına girmek, istiklâlini kaybetmek
ilsiret-	ilsizletmek, ilsizleştirmek, devletsizleştirmek, esaret altına almak
ilt-	iletmek, göndermek, sevk etmek, rehberlik etmek
İlteber	bir ünvan, umumî vali, kumandan
İltiriş	(ş.a.) İltiriş Kağan
in-	inmek
İnel	(ş.a.) İnel Kağan
ini	küçük kardeş, kardeş
inġek	inek
ir-	imek, olmak (bk. er-)
ir-	erişmek, yetişmek (bk. er-)
irkin	bir ünvan, Kül İrkin, Ulug irkin; Karluk büyüklerinin ünvanı
İrtiş, Ertiş	(y.a.) İrtiş nehri

irtür-	erdirmek, yaptırmak (bk. ertür-)
isi, esi	(bk. işi)
isig	ısı, sıcaklık, hararet, ateş
İsiyi	(ş.a.) İsiyi Likeng
İstemi	(ş.a.) İstemi Kağan
iş	iş
işi, eşi	hanım, prenses, hatun
işilik (isilik, eşilik)	hanımlık, hatunluk, hanım olmağa lâayık
işgiti, isgiti	ipek kumaş, ipekli (krş. eşgiti)
it-	tanzim etmek, düzenlemek, düzene sokmak, yapmak etmek, teşkilât- landırmak, tertip etmek
itgüçi	yapıcı, yapan, meydana getiren
itin-	tanzim ve tertip edilmek, teşki- lâatlanmak
İzgil	(k.a.) İzgil kavmi
K	
kabış-	kavuşmak, birleşmek, toplanmak buluşmak
kaçan	ne zaman, ne zaman ki, vakta ki
Kadırkan	(y.a.) Kadırkan Ormanı, dağı; Kingan dağı
Kadız	(y.a.) Ezginti Kadız; ağaç kabuğu, tarçın
kağan, Kağan	kağan, hakan, hükümdar
kağanla-	kağan yapmak

kağanlığ	kağanlı, kağanı olan, müstakil
kağansıra-	kağansızlaştırmak, kağansız olmak, kağanını kaybetmek, istiklâlini kaybetmek
kağansırat-	kağansızlaştırmak, kağansız kılmak, esaret altına almak
kal-	kalmak, çeresiz kalmak, naçar kalmak, kala kalmak
kalın	kalın
kalınğ	mal, servet, kalın, çeyiz
kalısız	eksiksiz, tam olarak, kalıntısız; şüphesiz, tereddütsüz, tabî
kalma-	kalmamak
kalmış	kalan, arta kalan, kalmış olan
kamağ	bütün, hep, hepsi, umumî, umum, âmme
kamşag	titreyen, sallanan, sarsılan, karışık
kamşat-	titretmek, sallatmak, sarsmak, depretmek, hareket ettirmek
kan	kan
kan	han
kandın	nereden
kanı	hani, nerede
kanlan-	hanlanmak, han sahibi olmak, kağanlı olmak
kanğ	baba, peder
Kapgan	(ş.a.) Kapgan Kağan, Bögü Kağan
kapıg	kapı
kar	kar

ķara	kara, siyah
ķara budun	halk tabakası, halk kütlesi, avam
ķara ķum	(y.a.) Kara Kum
ķara ķöl	(y.a.) Kara Göl
ķargan	(y.a.) Kargan vadisi
ķargu, ķarguy	nöbetçi kulesi, dağ tepelerinde düşmanı ihbar için yapılan kule, düşmanı haber vermek için yapılan ateş kulesi; nöbetçi, muhafız
ķarı	ihtiyar, yaşlı, eski; muhterem
ķarluk	(k.a.) Karluk boyu
ķaş	kaş
ķat-	katmak
ķat- (tün k.)	geceyi gündüze katmak, gece yürüyüşü yapmak
ķatıġdı	çok katı, pek sert, pek sıkı, çok kuvvetli, adamakıllı, iyice
ķatun	hatun, kraliçe, kadın, hanım
ķazgan-	kazanmak, toplamak, biriktirmek, zaptetmek, ele geçirmek, fethetmek çalışmak, gayret etmek
ķazganma-	kazanmamak, toplamamak, biriktir- memek, zaptetmemek, fethetmemek
ķeç-	geçmek
ķeçe	geçe, öte, ötesi, geçerek
ķeçin	(y.a.) Keçin
ķeçig	geçit
ķeçigsizin	geçit olmaksızın
ķedim	giyim, giyim kuşam

kedimlig	giyimli, giyim kuşamı olan, zırhlı
kel-	gelmek
kelteçi	gelecek, gelecek olan, gelici
kelin	gelin
kelinġün	gelinler
kelme-	gelmemek
kelmiş	gelen, gelmiş olan
kelür-	getirmek
kem	(y.a) Kem nehri, Yenisey nehri
kentü	kendi, kendisi, kendi kendine
Keġgeres,	(y.a.) Kengeris
Keġgeris	
Keġgü	(y.a.) Kengü Tarman, Kengü Tarban
Tarban,	
(Tarman)	
kerekü	çadır, kışlık ev
(keregü)	
kerekülüg	çadırlı, göçebe
kergek	gerek, lüzumlu, gereken şey, ihtiyaç; yokluk, yok
kergek bol-	yok olmak, ölmek, vefat etmek
kergeksiz	gereksiz, lüzumsuz; yoku bulun- mayan her şeyi tamam, bol bol, dolu dolu, ihtiyaçtan fazla
kıd-	kenar dikmek, kıyılamak, barın- dırmak, himaye etmek, melce vermek, müdafaa etmek

ķıl-	kılmak, yapmak, etmek, eylemek (krş. ķıř-)
ķılıçla-	ķılıçlamak, ķılıçla vurup kesmek
ķılın-	ķılınmak, yaratılmak, yapılmak, meydana gelmek
ķılınma-	ķılınmamak, yaratılmamak
ķılma-	ķılmamak, yapmamak, etmemek, eylememek
ķırğag	elbisenin yanı, kenarı, kenar
ķırğaglıg	kenarlı; saçaklı
ķırķ	kırk (40)
ķırķ artuķı	kırk yedi (47)
yiti	
ķırķız	(k.a.) Kırgız
ķıs- (ķıl-)	bk. ķıl-
ķısıl	vadi, dağ geçidi, dere, dağ bozan, çukur
ķıř	ķıř
ķıř- (ķıl-)	ķılmak, yapmak, etmek, eylemek; meyletmek, kaymak? (bk. ķıl-)
ķıřın	ķıřın
ķıřla-	ķıřlamak, ķıřı geçirmek
ķıt-	bk. ķıd-
ķıtanŷ	(k.a.) Kıtay
ķıyın	ceza, ceza kararı, karar
ķız	kız, kız evlâdı
ķız-	ķızmak, hararetlenmek, ateşlen-mek, hiddetlenmek

kızıl	kızıl, kırmızı
kişig	küçük, az, biraz
kigür-	girdirmek, sokmak, ifa etmek, yapmak getirmek
kim	kim
kin	ipekli kumaş, ipek
kinğşür-	kışkırtmak, iki kişiyi birbirine sürttürmek; kızmak, hiddetlenmek, öfkelenmek
kir-	girmek sokulmak, dalmak, geri, tekrar, geriye; batı, batıda
kisre	sonra, ondan sonra, geri; arkada, batıda
kiş	samur
kişi	kişi, insan, adam; halk
kiyik, kiyik	geyik, yabani hayvan, av hayvanı
kod-, kot-	koymak, bırakmak
kodı	aşağı, aşağıya, yüzü koyun, boyunca, arkası sıra
koduz	bk. kuduz
koşuluk	koku, ıtır, ıtırıyat
kon-	konmak, yerleşmek, konaklamak
kontur-	kondurmak, yerleştirmek, konaklatmak
kop	çok, hep, pek, tamamiyle, tamamen, bütün
kopun	hep, toptan, hepsi, bütün, tam olarak, hep beraber
korgan, kurgan	kale

korı-	korumak
konŷ	koyun
kork-	korkmak
korkma-	korkmamak
Koşu	(ş.a.) Koşu vali
kot-	bk. kod-
köbürge	davul; köprü
Kögmen	(y.a.) Kögmen dağı, ormanı, Sayan dağı
kök	mavi, gök rengi, lacivert, yeşil
kök	gök, sema, hava
kök	kuvvetlendirme edatı, bizzat, hep, tam hem, -dır, -dir v.s.
Kök Öng	(y.a.) Kök Öng, Mavi Öng. Kök Öng nehri
Kök Türk	(k.a.) Kök Türk, Gök Türk, Mavi Türk
köl	göl
kölük	yük hayvanı, araba
könğül	gönül, kalp, yürek, iç, fikir, düşünce, akıl, anlayış, arzu, ülkü
kör-	görmek, bakmak; tabi olmak, itaat etmek
körme-	görmemek
körüg	casus, haberci, gözcü
kötür-	kaldırmak, yükseltmek, çıkarmak, yukarı çıkarmak
köz	göz

Ku	(ş.a.) Ku sengün, Ku general, Ku
ķubran-	toplanmak
ķubrat-	toplatmak
ķul	kul, köle, esir, hizmetkâr
ķulad-	kul olmak, köle olmak, esir olmak
ķulluķ	kullu, kul sahibi
ķulķak	kulak
ķum	kum
ķum	(y.a.) Kara Kum
(ķara ķ.)	
ķunķuy	Hatundan bir derece aşāğı kadın, prenses
ķurıdın	batı, batıdan, batıda
ķurıķaru	batı, batıya, batıya doğru, batıda
ķurıķan	(k.a.) Kurıkan boyu, Üķ Kurıkan; çadır
ķuriya	batıda, batıya
ķuşalguk,	(y.a.) Kuşalguk, Koşulgak,
ķuşulģuk,	Kuşlagak, Koşlagak
ķuşlagak	
ķut	devlet, ikbal, saadet, baht, talih kut
ķutay	ipek, ipekli
ķuz	güneş görmeyen yer, gölgeli yer, dağın güneş görmeyen yamacı, kuzey yamacı
ķü	ses, ün, şan, şöhet, şayia, haber, san
ķüç	kuvvet, güç, zor, iş güç
ķül Çor	(ş.a.) Kül Çor

Kül İrkin	(ş.a.) Kül İrkin; Karluk büyüklerinin ünvanı
Kül Tigin	(ş.a.) Kül Tigin
külüg	meşhur, ünlü, şöhretli
kümüş	gümüş
kün	gün; güneş; gündüz
küntüz	gündüz
künġ	cariye, halayık, hizmetçi
künġed	cariye olmak, halayık olmak, hizmetçi olmak
künġüg	cariyeli, cariye sahibi, halayıġı olan
kür	hile, fesat, aldatma, kandırma, çare
küregü	disiplinsizlik, itaatsizlik, kaçaklık, kaçış
kürlüg	hileli, hilekâr, sahtekâr, fesatçı, aldatıcı; hilekârlık, sahtekârlık
küzed-	gözetmek, muhafaza etmek, saklamak, bakmak, beklemek

L

laġzın	domuz
Likenġ	(ş.a.) İsiyi Likeng
Lisün	(ş.a.) Lisün Tay sengün, general Lisün Tay

M

Maġaraç	(ş.a.) mühürdar Makaraç
maġa	bana (bk. men)

men
meninġ

ben
benim

N

ne
neke
nençe
nenġ

ne, hangi; niye, niçin, nedir
neye, niye
nice, ne kadar, nasıl
nesne, şey, mal, eşya; hiç, asla

O

oçuk
oġlan
oġlıt
oġul
Oġul
oġurkalat-
oġuş
Oġuz
Oġuz
ok
ok
ok
okı-
ol
olur-

ocak
oġlan, oġul, çocuk, çocuklar
oġullar, çocuklar
oġul, çocuk, evlât
(ş.a.) Oġul Tarkan
sırtlatmak, bindirmek, yükletmek
oymak, hısım, akraba, kabile, soy
sop, kavim kardeş, aile, nesil, soy
(k.a.) Oġuz boyu; Üç Oġuz; Dokuz
Oġuz
(ş.a.) mühürdar Oġuz Bilge
ok
il teşkilâtı, teşkilât
kuvvetlendirme edatı; kendi, bizzat,
hep tam, hem, -dır, -dir v.s.
çağırarak, davet etmek
o, şu
oturmak, tahta oturmak, Kağan
olmak

olurma-	oturmamak, tahta oturmamak, kağan olmamak
olurt-	oturtmak, tahta oturtmak, kağan oturtmak
on	on (10)
On Ok	(k.a.) On Ok boyu
onunç	onuncu
Onġ	(ş.a.) Ong tutuk; Ong Vali, vali Ong
opla-	atılmak, atlamak, hücum etmek
ordu	merkez, payitaht. Kağanın oturduğu yer, hakanın oturduğu şehir, ordugâh, karargâh
ortu	orta
oruk	yol
ot	ateş
otuz	otuz (30)
Otuz Tatar	(k.a.) Otuz Tatar
oz-	ileri geçmek, öne atılmak; kurtulmak, sıyrılmak
Ö	
ö-	düşünmek, anlamak, idrak etmek, hatırlamak
öd	zaman, vakit
öd	öd, öd kesesi, iç
ödeg	yaşlı, muhterem
ödüş	zaman, vakit; ıslak, yaş, nemli, rutubetli
ög	anne, üvey anne

ög-	övmek, methetmek
ögir-	sevinmek, eğlenmek, neşelenmek
ögleş-	akıl akıla vermek, istişare etmek, fikir birliği yapmak, anlaşmak
Ögsüz	at ismi, Ögsüz ak at; annesiz, öksüz
ögtür-	övdürmek
ögüz	nehir, deniz
ök	kuvvetlendirme edatı; kendi, bizzat /bk. ok)
ökül-	toplanmak, yığılmak; düşünülme
ökün-	pişman olmak, eseflenmek, hayıflanmak: kendine gelmek, üzölmek, kendine dönmek
öküş	çok
öl-	ölmek
ölüg	ölü
ölür-	öldürmek
ölüt-	öldürmek
öntür-	çıkarmak, yükseltmek; göndermek, uzaklaştırmak, yöneltmek
Öng	renk
Öng	(y.a.) Kök Öng, Mavi Öng nehri
Öngdün	Önde; doğu, doğuda
öngre	önce, önde; doğu, doğuya, doğuda
ör-	yukarı çıkmak, yükselmek, kopmak, belirlemek, ayağa kalkmak, ayaklanmak

öt-	ötmek, kükremek, gürlemek
ötüg	arz, niyaz, dilek, rica, dua
Ötüken	(y.a.) Ötüken ormanı, dağı, yeri
ötülüg	muhterem, itibarlı, yaşlı
ötün-	arz etmek, niyaz etmek, rica etmek, dilek dilemek, maruzatta bulunmak
ötünç	rica, arz, niyaz, dilek, maruzat
ötrü	sonra, dolayı, ve
öz	öz, kendi
özi	kendisi
özüm	kendim
özlük (at)	kendisine ait, şahsi, binek atı

P

Purum	(k.y.a.) Doğu Roma, Rum, Bizans
--------------	---------------------------------

S

sa-	saymak, söylemek, haber vermek
sab	sav, söz, haber
saç	saç
sakın-	düşünmek, düşünceye dalmak, endişelenmek, düşünüp taşınmak, plân kurmak, yas tutmak, mateme gark olmak
sanç-	sançmak, mızraklamak
sansız	sayısız, hesapsız
saŋa,	sana (bk. sen)
senge	
sayu	sayarak, her, her bir; haber

sayu (yir s.)	her yere, neresi olsa, sağa sola
Sebig	(ş.a.) Sebig Kül İrkin
sebin-	sevinmek
sekiz	sekiz (8)
Selenğa	(y.a.) Selenga nehri
semiz	semiz, besili, etli
sen	sen; -sın, -sin, -sın, -sün
senge	bk. sanğa
senğün	general
sı-	kırmak, sındırmak, bozmak, yenmek, galebe çalmak, zaptetmek
sığıt	ağlama, hıçkırık, feryat, figan, matem
sığıtçı	ağlayıcı
sığta-	ağlamak, sızlamak, feryat figan etmek
sığun	sığın, geyik, yabanî geyik
sıkın-	üzülmek, kederlenmek, yas tutmak
sıma-	kırmamak
sınğar	yarım, yarı, iki kısımdan biri, bir kısım bir şeyin yarısı; bir şeyin tarafı yani
Silig	(ş.a.) Yigen Silig Beg
sini	seni
sinğil	küçük kız kardeş
Sir	(k.a.) Türk Sir milleti, Altı Sir.
siz	siz

Soğdaḫ	(k.a.) Soğd
Soğud,	(k.a.) Soğd
Sogd	
Soṅga	(y.a.) Songa ormanı
sök-	sökmek, yarmak
sökür-	diz çöktürmek, dize getirmek
sözleş-	söyleşmek, konuşmak, sözleşmek
sub	su, nehir
subsuz	susuz, çöl
suk	ihtiras, iştiyak, heves, hasret, istek; kızgınlık, hiddet
sü	ordu, asker
süçig	tatlı, lezzetli
süle-	ordu sevk etmek, asker sevk etmek, sefere çıkmak, sefer etmek
süleme-	ordu sevk etmemek, asker sevk etmemek
sület-	ordu sevk ettirmek, asker sevk ettirmek
sünḡüg	mızrak, süngü
sünḡük	kemik
sünḡüş	savaşta hücum ve süngü dürtme, mızrak dürtme, harp, savaş
sünḡüş-	süngüleşmek, mızraklaşmak, çarp- mak; savaşmak, harp etmek
sür-	sürmek, kovmak, sürgün etmek

Ş

şad	bir ünvan, şad. Türk devletinin batı kısmının başkanı, yabgu ve şad
şadpıt, şadapıt	bir ünvan; şadpıt beyleri
Şalçı	şahıs veya at ismi, Şalçı ak at, Şalçı ak
Şantung	(y.a.) Şantung ovası, Şantung ili

T

Tabar	(y.a.) Tabar
Tabgaç	(y.k.a.) Çin, Çinli
tabışğan	tavşan
Tadık	(ş.a.) Tadık
tark-	dağa çıkmak, dağa kaçmak
takı	dahi, daha, ve, da, de
taluy	deniz, okyanus; büyük nehir
tam	duvar, dam
Tamağ	(y.a.) Tamag Iduk Baş
Taman	(ş.a.) Taman Tarkan
tamgaçı	mühürdar, kâtip, damgacı
tañg	tan, şafak, sabah vakti
Taŋgut	(k.a.) Tangut
tapa	doğru, karşı, tarafına
taplama-	kabul etmemek, razı olmamak, muvafakat etmemek
Tarban	(y.a.) Kengü Tarban (krş. Tarman)
tar	bir ünvan, vezir, nazır, bey

tarkat	bir ünvan, vezir, nazır; tarkanlar
tarkınç,	sıkılma, rahatsızlık, öfke, şıkışma,
tarkanç	memnuniyetsizlik; gücenik, dargın
Tarman	(y.a.) Kengü Tarman (krş. Tarban)
taş	taş
taş	dış
taşık-	dışarı çıkmak, sefere çıkmak
taşra	dışarı, dışarıda, dışta
Tat	yad, yabancı, teba; İranlı, Acem; Uygur
Tatabı	(k.a.) Tatabı
Tatar	(k.a.) Tatar, Otuz Tatar, Dokuz Tatar
Tay	(ş.a.) Lisün Tay sengün
tay	büyük, ulu
taygun	tay, çocuk, torun; taylar, çocuklar, torunlar
teb	hile
tebi	deve
teblig	hileli, hilekâr, sahtekâr
teg	gibi
teg-	değmek, erişmek, yetişmek, ulaşmak temas etmek, hücum etmek, çarpmak
tegi	kadar, -a, -e kadar
tegiş	değiş, temas, çarpışma, hücum
tegme-	değmemek, temas etmemek, yetişmemek, ulaşmamak
tegre	çevre, daire, civar, etraf, dört taraf, etrafta

temir	demir
Temir	(y.a.) Demir Kapı
Ƙapıǵ	
tenǵrı,	gök; Tanrı; ilâh, ilâhe, gök Tanrısı
Tenǵrı	
ter	ter
Termil	(y.a.) Ak Termil
teyenǵ	sincap
ter-	kaçmak, firar etmek, ürküp kaçmak
Tezik	(k.a.); Tacik, (veya) Arap
tıd-	mani olmak, engel olmak, men etmek, alıkoymak
tıl, til	haberci, casus, durumunu öğrenmek için düşmandan yakalanan esir, dil: haber, söz
tınǵla-	dinlemek
ti	daima, daimi, devamlı, kesiksiz; sağlam, katı, pek, çok (bk. ertin-güti)
ti-	demek, söylemek
tigin	prens, hakan oğullarına verilen ünvan
tik-	dikmek
tile-	dilemek, istemek
Tinsi Oǵlı	(y.a.) Tinsi Oǵlu; göğün oǵlu
tir-	dermek, toplamak
tir-	yaşamak
tirgür-	yaşatmak, diriltmek, canlandırmak
tirig	diri, canlı, hayatta, yaşayan, hayati

tiril-	toplanmak, derlenmek, derilmek
tiril-	dirilmek, yaşamak
tirkiş	kervan, kafil, haberci
tiyin	diye, diyerek, diyip
tiz	diz
to-	doymak
tod-	doymak
toğ-	doğmak, aşmak, geçmek, çıkmak
toğsık	doğuş, doğma, doğu
Togla	(y.a.) Togla nehri
toğla-	toz çıkarmak (krş. Togla)
Toğu	(y.a.) Togu Balık, Togu şehri
tok	tok
Tokar	(k.a.) Tokar, Tohar
tokı-	vurmak, dövmek, çarpmak, doku- mak, sokmak, batırmak, tokmak- lamak, yontmak
tokıt-	vurdurmak, dövdmek, dokutmak, yonturmak
tokurkak	tokluğun kıymetini bilmeyen, kendisini tok hissedenden, gözü tok, tokluğa değer vermiyen
tokuz	dokuz
Tokuz Ersin	(y.a.) Dokuz Ersin
Tokuz Oğuz	(k.a.) Dokuz Oğuz
Tokuz Tatar	(k.a.) Dokuz Tatar
tokuzunç	dokuzuncu

tolgatma-	incitmemek, rahatsız etmemek, eziyet etmemek, ızdırap vermemek
ton	elbise
tonluğ	elbiseli, giyimi çıplak olmayan
tonsuz	elbisesiz, çıplak
Tonğa	(ş.a.) Tonga Tigin: Alp Er Tunga
Tongra	(k.a.) Tongra
tonğta-	çevrilmek, dönmek, dikilmek, devrilmek, yere çevrilmek
tor-	zayıflamak, ezilmek, harap olmak, bitmek, takattan düşmek
toruğ	doru, at rengi, doru renk
toruk	zayıf, takatsiz, kuvvetsiz, bitik, ezik
Tonyukuk	(ş.a.) Tonyukuk; bir ünvan
Tögültün,	(y.a.) Tögültün ovası
Tügültün	
tögün	damga (krş. tügün)
töküt-	döktürmek, akıtmak
Tölis	(k.a.) Tölis; Türk devletinin doğu kısmı
Tönğker,	(y.a.) Tönğker dağı, Tönğkes dağı
Tönğkes	
töpü	tepe
tört	dört (4)
tört biñg	dört bin (4000)
törtünç	dördüncü, dördüncü olarak dördüncü defa

törü	töre, kanun, nizam, örf ve âdet, görenek, düzen, tören, devlet nizamı
törü-	türemek, yaratılmak
tu-	kapamak, tıkamak, tutmak, önüne geçmek, engel olmak, mani olmak
Tudun	(ş.a.) Tudun Yamtar
tuğ	tıkaç, kapak, bent, mania, sed
topul-	delinmek
tut-	tutmak, yakalamak
tutuk	bir ünvan; askerî vali, vali
tutun-	tutunmak
tutuz-	tutturmak, yakalatmak
Tuygun,	(k.a.) Tuygun ilteber
Toygun	
Tuygut,	(k.a.) Tuygut, Toygut
Toygut	
tuyma-	duymamak, hissetmemek, farkına varmamak
tügün	düğüm, baş (krş. tögün)
tüketi	bütün tamamiyle, tamamen, tüketerek, sonuna kadar
tümen	on bin
tün	gece
tün kat-	gece yürüyüşü yapmak, geceyi gündüze katmak, gece de at sürmek
Tüpüt	(y.a.) Tibet
Türgi	(y.a.) Türgi Yargun gölü
Türgiş	(k.a.) Türgiş

Türk	(k.a.) Türk
tüş-	düşmek, inmek, attan inmek
tüşür-	düşürmek, indirmek, attan indirmek
tüz	düz, doğru, kusursuz, hatasız
tüzül-	dizilmek, sırada olmak, düzelmek, anlaşmak, barışmak

U

u	uyku
u -	muktedir olmak, yapabilmek
uç	uç, cenah, ordu kanadı
uç-	uçmak
uçuz	ucuz, kolay, hafif, değersiz
ubut	ar, edep, hayâ, tevazu
ud-	takip etmek, kovalamak, ardından gitmek, uymak
Udar	(ş.a.) Udar sengün, Udar general
udı-	uyumak
udıma-	uyumamak
udluk	uyluk
udu	takip ederek, müteakip ve sonra veya
uduz-	sevk etmek, götürmek, yol göstermek, takip ettirmek, rehberlik etmek
ulayu	ulayarak; ve sonra, arkasından onda sonra; bilhassa, aynı zamanda
ulgart-	büyütmek
uluğ	büyük, ulu
uluş	şehir, ülke, memleket, il; halk

uma-	muktedir olmamak
Umay	bir ilâhe adı, Umay
umuğ	ümit, destek, dayanak, mesnet, melce
unama-	tasvip etmemek, razı olmamak, kabul etmemek, muvakafat etmemek
unç	olabilir, mümkün
ur-	vurmak, dövmek, koymak, yapmak, takmak, hakketmek, yontmak, geçirmek, kaydetmek
urı	erkek
urtur-	vurdurmak, hakkettirmek, yontturmak
uruğsırat-	kökünü kazımak, neslini kesmek, soyunu kurutmak, urugsuzlaştırmak
Uygur	(k.a.) Uygur
uz	san'at, san'at eseri; usta, sanatkâr, mâhir
uzun	uzun, uzak, daimî, ustaca, mahirane
Ü	
üç	üç
Üç Kırık	(k.a.) Üç Kırık
Üç Oğuz	(k.a.) Üç Oğuz
üçegü	her üçü, üçü bir arada, üçün her biri
üçün	için, dolayı, yüzünden, sebeple
üçünç	üçüncü
ülüg	kısmet, pay, nasip; baht, şans
ürünğ	beyaz
üz	kötü kalpli, kalpsiz, kindar, menfur

üz- kesmek, kırmak, koparmak, delmek, parçalamak

üze üzeri, üzre, üzerine, üstte, üstünde

Y

yabgu bir ünvan, yabgu, Türk devletinin doğu kısmının başkanı

yabız yavuz, fena, kötü, perişan

yablağ kötü, fena, perişan

yabrit- yıpratmak, yok etmek

yadağ yaya

yağ- yağmak, katılmak

yağı düşman

yağıcı düşmancı, kumandan, düşmana karşı koyan

yağız yağız, kara, kızıl ile kara arası renk

yağuk yakın

yağur- yaklaştırmak; yaklaşmak

yağuru- yakın, kısa, yaklaşık, yaklaşarak

yağut- yaklaştırmak

yalabaç elçi, resul

yalıñ yalın, çıplak

yalma kaftan, kalın kaftan, yağmurluk

Yamtar (ş.a.) İşbara Yamtar

yan yan, taraf

yan- dönmek, geri dönmek; korkutmak, tehdit etmek

yana yine, tekrar, dönerek

yantur-	döndürmek
yanğıl-	yanılmak, hata etmek, yanlış yapmak, itaatsizlik etmek, yolunu şaşırmak
yanğılma-	yanılmamak
yanğıluk	hata, yanlış
yanıy-	yaymak, saçmak, dağıtmak, bozmak
arak	silâh (krş. yarık)
yarama-	yaramamak, yakışmamak
yarat-	yaratmak, tertip ve tanzim etmek, yapmak, meydana getirmek
yaratıd-, yaratıt-	yarattırmak, yaptırmak
yaratun-	tanzim edilmek, teşkilâtlanmak, tertiplenmek
yaratur-	yarattırmak, yaptırmak
yargan	bir ünvan, inançu apa yargan tarkan
Yargun	(y.a.) Turgi Yargun gölü
yarık	zırh, zırh ve kalkan (krş. arak)
Yarış	(y.a.) Yarış ovası
yarlıka-	buyurmak, haşmetle yapmak, lûtfetmek, bağışlamak, esirgemek, korumak
yaş	yaş, ömür
yaşa-	yaşamak
yaşıl	yeşil
Yaşıl Ögüz	(y.a.) Yeşil nehir, Sarı nehir
yat-	yatmak, uzanmak; yığılmak

yay	yaz
yaz	ilk bahar, ilk yaz, yaz
yazı	ova, düzlük, düz
yazın-	günah işlemek, karşı gelmek, itaatsizlik etmek, yanılmak, yolunu şaşırmak
yazukla-	suçlamak, suçu yüzünden yakalamak
yel-	koşmak, koşturmak, dörtnala gitmek, at koşturmak, hızlı gitmek
yelme	keşif yolu, öncü
yelme-	koşmamak, koşturmamak
yeltürme-	koşturtmamak
yet-	yedmek, yedeğe almak, yedekte götürmek
yıd-	göndermek, (krş. 1d-)
yığ-	yığmak, toplamak, kazanmak; alıkoymak engel olmak
yıl	yıl, sene
yılkı	yılkı, at sürüsü; hayvan, hayvan sürüsü davar
yılpağut	bk. alpağu
yılsığ	zengin, varlıklı
yımşak	yumşak
yıpar	koku, misk, kokulu mum
yırıldın	kuzey, kuzeyde, kuzeyden
yırıyakı	kuzeydeki
yış	orman, ormanlık dağ
yi-	yemek

yıçe	daha, bir daha, tekrar, yine
yig	iyi
yigdi	iyice, daha iyi çok iyi
Yigen	(ş.a.) Yigen Silig Beg
yigirmi	yirmi
yigün, yegün	<u>yeğen, küçük kardeş</u>
yime	yine, tekrar, ve, da, de
yinçge	ince
yinçü	inci
Yinçü Ögüz	(y.a.) Yinçü nehri, İnci Nehri
yir	yer, toprak
Yir Bayırku	(k.a.) Yir Bayırku
yirçi	kılavuz
yit-	yitmek, kaybolmak
yiti	yedi
yitinç	yedinci
yitmiş	yetmiş
yitür-	yitirmek, kaybetmek
yoğ, yuğ	matem, yas, ölü yemeği, yas töreni.
yoğç1, yuğç1	yasçı, matemci, ağlayıcı
yoğla-, yuğla-	yas töreni yapmak, ölü yemeği vermek.
yoğlat-, yuğlat-	yas töreni yaptırmak, ölü yemeği verdirmek
yoğun	kalın, yoğun, kaba

yoğur-	yoğurmak, çiğnemek, aykırı gitmek, çapraz gitmek
yoğuru	çiğneyerek; çapraz, çaprazlama, arkun, verev
yok	yok; yokluk içinde, fakir, yoksul, sefil
yokad-	yok olmak
yokaru	yukarı
yol	yol
yolı	defa, kerre, sefer
Yolluğ	(ş.a.) Yollug Tigin; kutlu, mes'ut
yoŋğsur-	karşılıklı çekiştirmek, gammazlatmak, iftira ettirmek, suçlatmak
yorı-	yürümek, gitmek, hareket etmek
yorıma-	yürümemek
yorıt-	yürütmek, harekete geçirmek, sevk etmek
yotuz, yutuz	kadın, zevce, refika, eş
yubul-	yuvarlanmak
yulı-	yağma etmek
yulıgçı	yağmacı
yurç	kayın birader, küçük kayın birader
yurt	yurt
yut	kıtlık, kışın soğukta hayvanları öldüren felâket, açlık felâketi
yuyka	yufka, ince
yügerü	yukarı, yukarıya
yügür-	koşmak

yügürt-	koşturmak, akıtmak
yügürtme-	koşturmamak
yükün-	baş eğmek, eğilmek, secde etmek, ibadet etmek, tazimde bulunmak, teslim olmak
yüküntür-	baş eğdirmek
yüz	yüz, yüz sayısı
yüz	yüz, çehre
yüzüt-	yüzdürmek, suda yüzdürmek

METİN ÖRNEKLERİ

Bu bölümdeki Orhun harfli metinler Sergey E. Malov'dan, Malov'da olmayan üç küçük parça da Hüseyin Namık Orkun'dan alınmıştır.

Bilge Kağan âbidesinin Kül Tigin âbidesine benzeyen kısımları verilmemiştir.

Güney - doğu cephesi

:ሐይለማርያም:ገበየሁ:ሐይለማርያም:ገበየሁ:ሐይለማርያም:ገበየሁ:ገበየሁ
 :ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ
 :ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ
 :ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ
 :ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ

Güney - batı cephesi

:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ
 :ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ
 :ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ

Batı cephesi

:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ
 :ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ
 :ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ
 :ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ:ገበየሁ

BİLGE KAĞAN ÂBİDESİ

Doğu cephesi

- [illegible]

[illegible]

TONYUKUK ÂBİDESİ

- BİRİNCİ TAŞ -

Batı cephesi

ፊገጥቡ፡ ቆጥሩ፡ ፓሃሃላሃ፡ ቆህቡ፡ ተፈጽሞ፡ ፓሮሃጽ (1)
ፓሃሃሃ፡ ፓሃሃ፡)፡

[illegible]

NH : 3T10HYN : FTYH : HANBXQALF : YXQALF : 1337 : HYD (3)
 FTY : 3337FTI : FTNH : FM777D : FOMJHYN : 3337FT
 JH

፡ ገጠኑ ስላሳገዱ ፡ ገደብ ፡ ገደብ ፡ ገደብ ፡ ገደብ ፡ ገደብ (4)
፡ ገደብ ፡ ገደብ ፡ ገደብ ፡ ገደብ ፡ ገደብ ፡ ገደብ ፡ ገደብ ፡ ገደብ ፡ ገደብ ፡ ገደብ

[illegible]

ዘገናኑዎቹዝጥሓሩሃገጽ ፡ ዘዓክፍተፊተሃገጽ ፡ ፍተፊተሃገጽ ፡ ጥሃገጽ (6)
 ሃገጽ፡ ዘፍሓፍሓ፡ ዘላገጽ፡ ጥሃገጽ ፡ ፍተፊተሃገጽ ፡ ዘፍሓፍሓ፡ ዘላገጽ ፡ ጥሃገጽ
 ዘፍሓፍሓ፡ ዘላገጽ ፡ ጥሃገጽ ፡ ፍተፊተሃገጽ ፡ ዘፍሓፍሓ፡ ዘላገጽ ፡ ጥሃገጽ

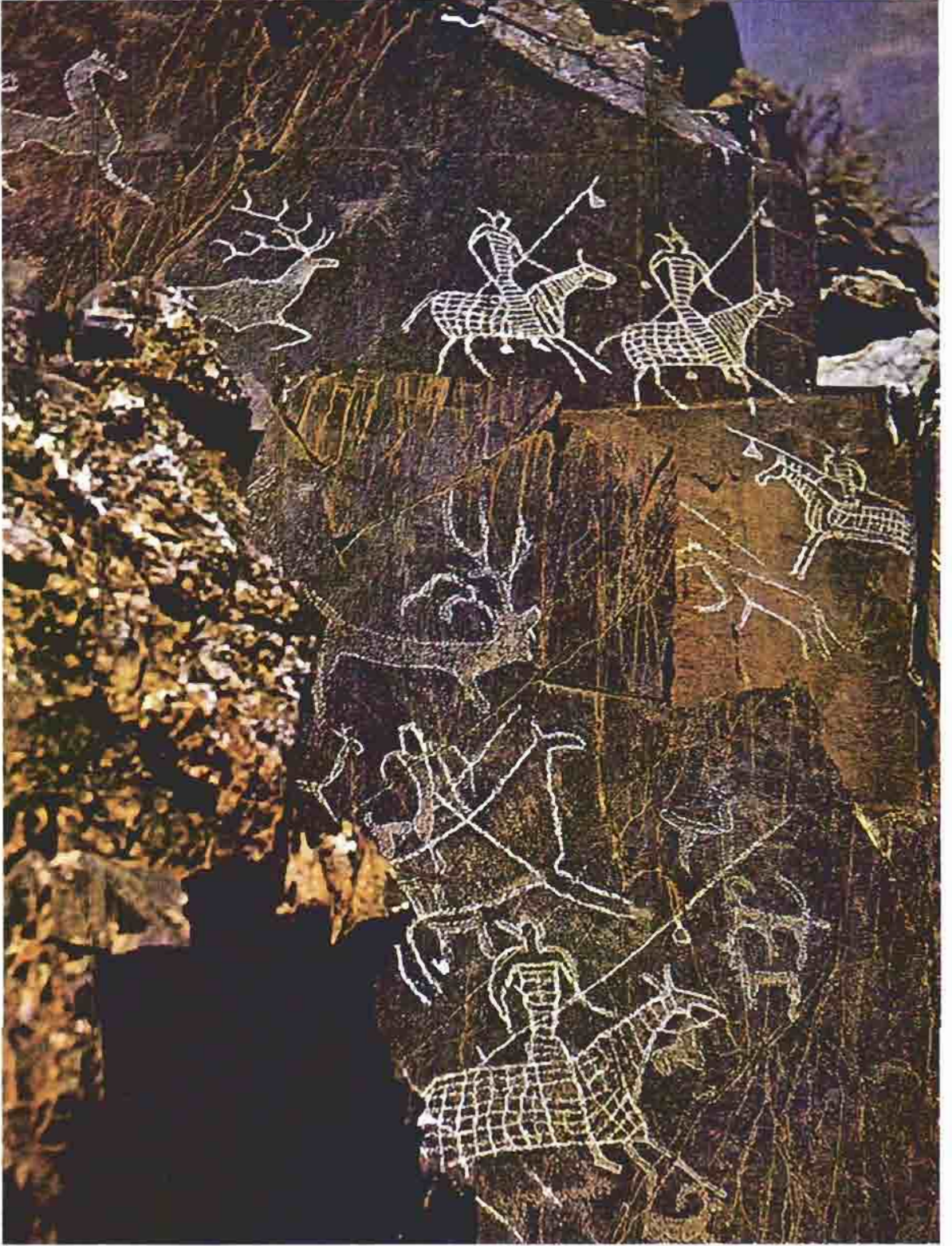
[illegible]

Doğu cephesi

- ΓϞϞϞϞϞϞϞϞ... :)ϞϞ)ϞϞ (1)
- ΓϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞ : ΓϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞ : ΓϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞ (2)
- ↓ϞϞ : ΓϞϞ : ϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ (3)
- ϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ (4)
- ΓϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ (5)
- ρϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ (6)
- ↓↓ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ (7)
- ↓↓ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ (8)

Kuzey cephesi

- ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ (1)
- ΓϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ (2)
- ρϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ (3)
- ρϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ : ϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞϞ (4)

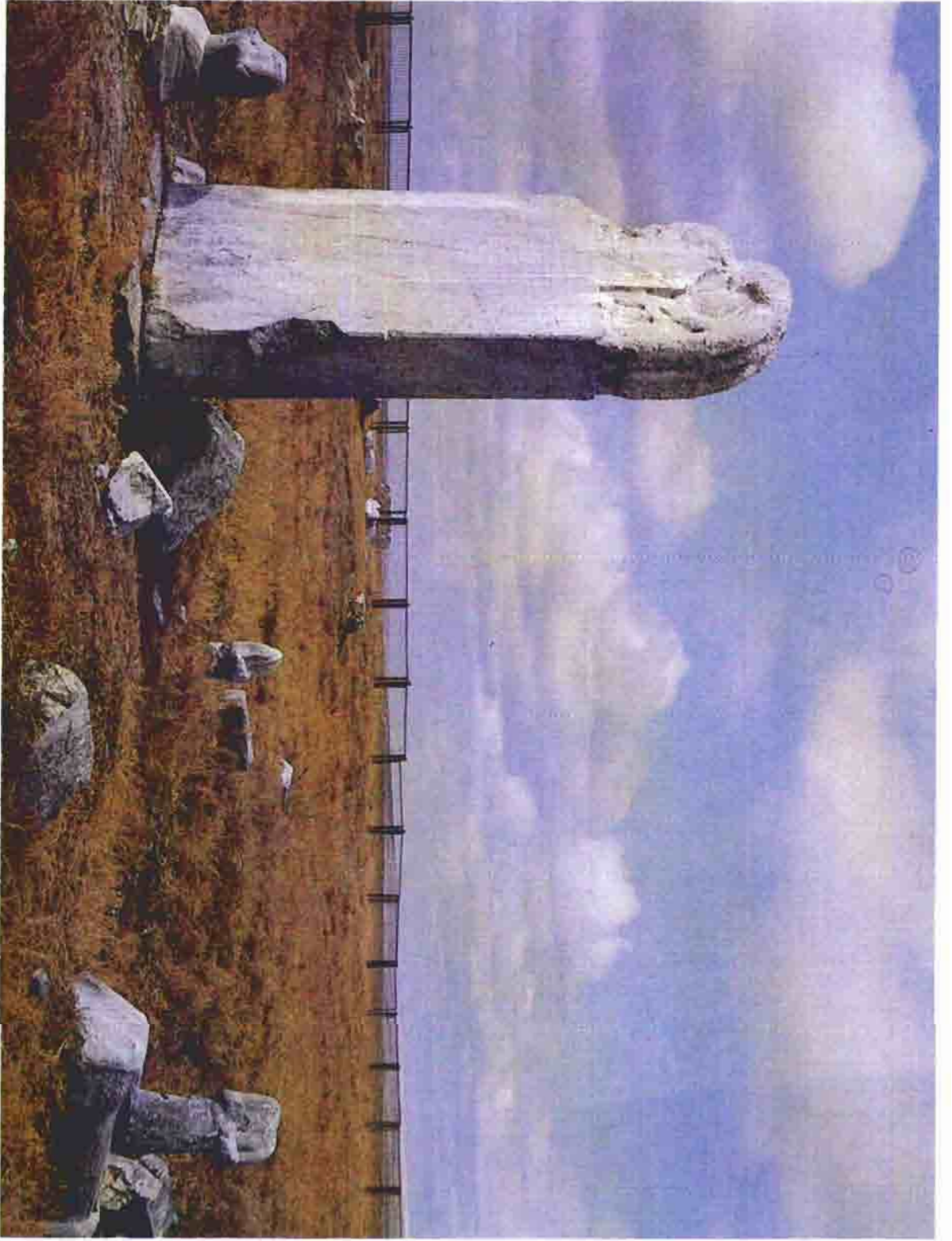
Zirhli Göktürk süvarileri
(E. Novgorodova, *Alte Kunts der Mongolei*, resim 176)

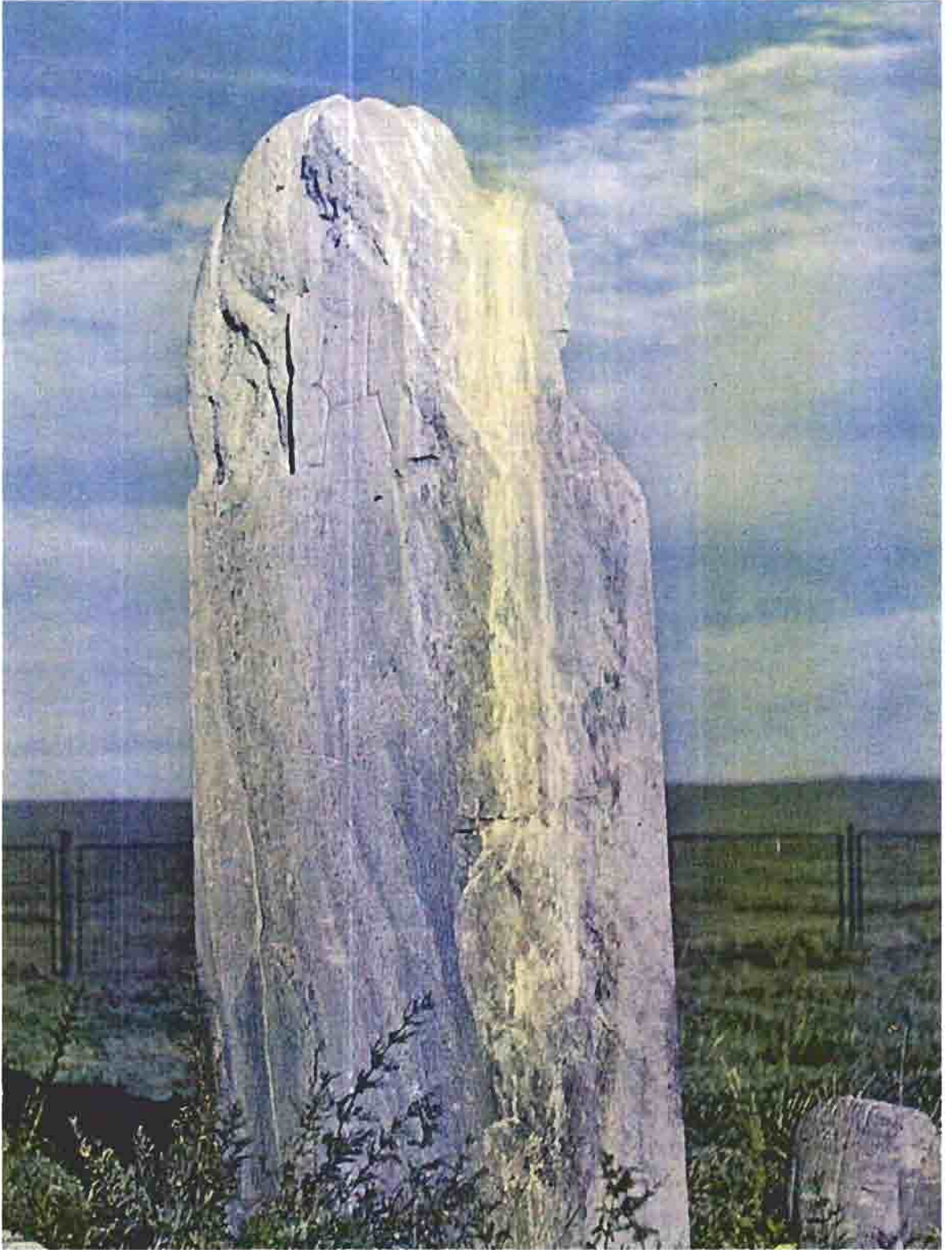
K l Tigin heykelinin başı
(N. Tsultem, *Mongolian Sculpture*, resim 43)

Kül Tigin heykelinin başı
(N. Novgorodova, *Alte Kunts der Mongolei*, resim 194)

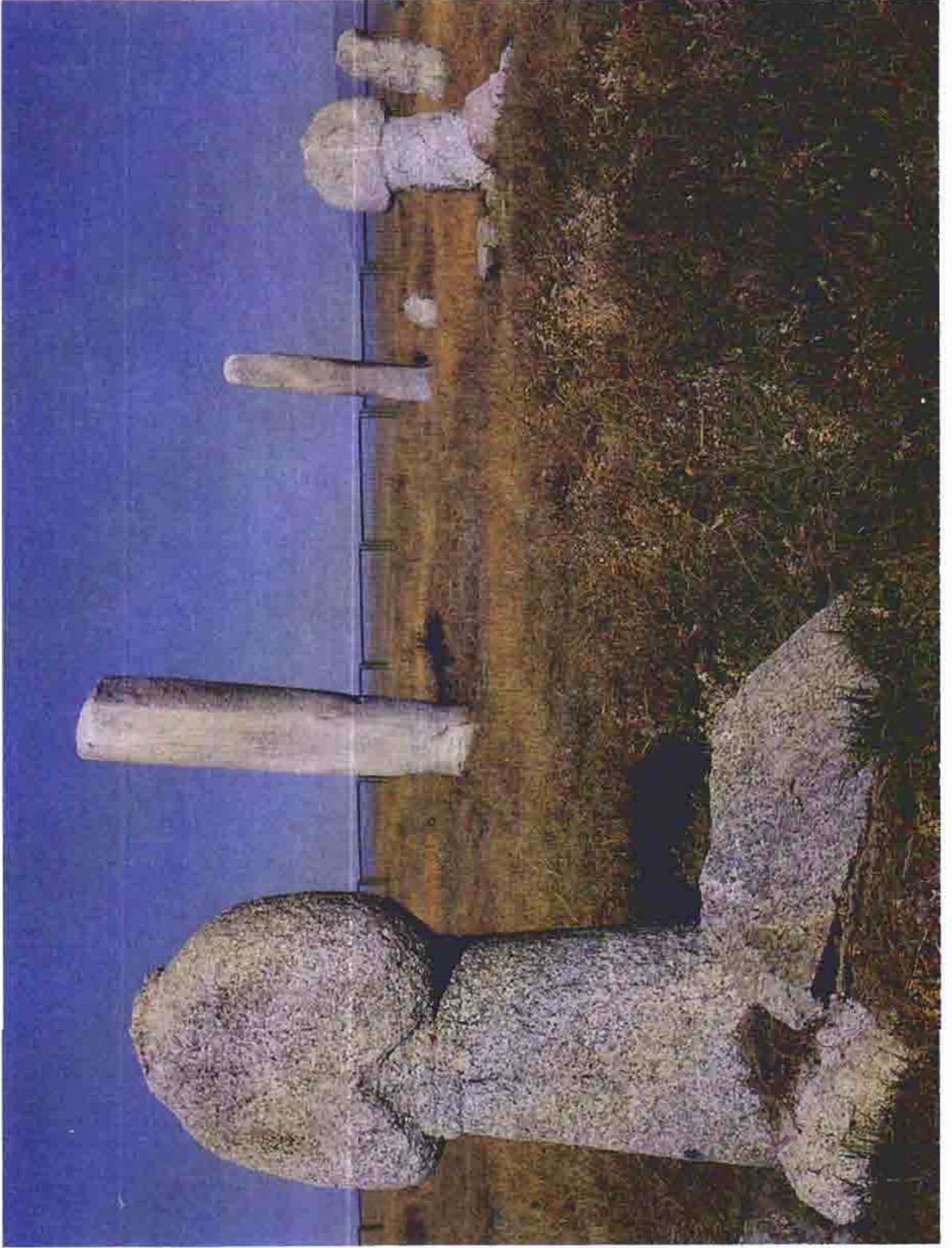
Kül Tigin külliyesi
(N. Tsultem, *Mongolian Sculpture*, resim 37)

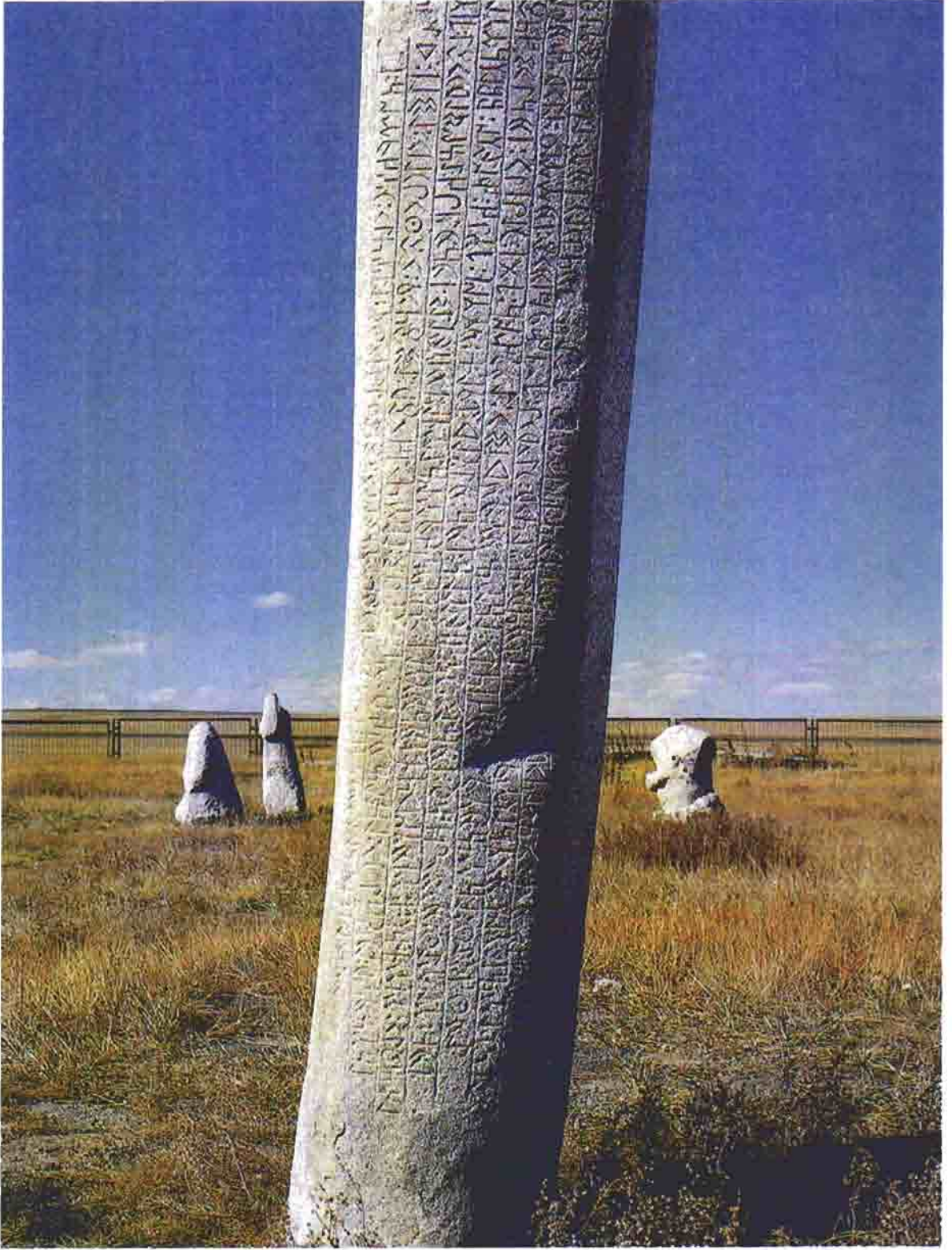
Kül Tigin yazıtı
(N. Novgorodova, *Alte Kunts der Mongolei*, resim 193)

Kül Tigin yazıtından detay
(N. Tsultem, *Mongolian Sculpture*, resim 39)

Tonyukuk k?lliyesi
(N. Tsultem, *Mongolian Sculpture*, resim 48)

Tonyukuk yazıtı, 1. taş, Doğu yüzü
(N. Tsultem, *Mongolian Sculpture*, resim 46)

Boğaziçi Yayınları

HATIRA

İNCELEME

KÜLTÜR

TERCÜME

DEĞİŞİK

İNCELEME

“Orhun Abideleri”, Türk medeniyetinin, kültürünün, tarihinin tek kelimeyle Türk varlığının şahaser vesikası.

Merhum Profosör Muharrem Ergin'in bu şahesere lâyük çalışması ile bu kitap elinize ulaşmış oluyor.

Prof. Ergin'in kıymetli talebesi Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya kitabı elden geçirdi, öğrencilere en uygun şekilde yeniden dizdirdi, renkli sayfalar ve fotoğraflar ilâve edildi.

9 789754 510171